

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik

62. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

6.–17. 7. 2026

62. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Zbirka: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 62 (ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X)

Urednica: Urška Perenič

Recenzenti: Aleksander Bjelčevič, Igor Grdina, Milček Komelj, Irena Orel, Urška Perenič, Lenart Škof, Tajan Trobec, Jonatan Vinkler, Jerca Vogel

Programski odbor: Lidija Arizankovska (Univerza »Sv. Cirila in Metoda« v Skopju, Skopje), Zvonko Kovač (Univerza v Zagrebu, Zagreb), Mojca Nidorfer (Univerza v Ljubljani), Urška Perenič (Univerza v Ljubljani), Jerca Vogel (Univerza v Ljubljani)

Prevajalec izvodov v angleščini: Donald F. Reindl

Lektorici in tehnični urednici: Mateja Lutar, Katja Krajnc

Korekture: avtorji

Oblikovanje in prelom: Metka Žerovnik

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani;

Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Naklada: 450 izvodov

Tisk: Birografika Bori d. o. o.

Prvi natis

Ljubljana, 2026

Publikacija je brezplačna.

Izdajo monografije sta omogočila Ministrstvo za izobraževanje, znanost in mladino RS in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Prva e-izdaja.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/SSJLK.62.2386-057X

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License – CC BY-SA 4.0 (priznanje avtorstva in deljenje pod istimi pogoji; izjema so fotografije).

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID= 279792899

ISBN 978-961-297-845-7

E-knjiga

COBISS.SI-ID 279963139

ISBN 978-961-297-846-4 (PDF)

Vsebina

Urška PERENIČ	Za uvod: Voda	5
---------------	---------------	---

Predavanja

Literatura

Igor GRDINA	Morje in kontinentalci	9
Marija STANONIK	Voda v slovenski slovstveni folklori	21
Urška PERENIČ	Motiv jezera in vode v poeziji in prozi Luize Crobath Pesjakove	36

Kultura in narava

Edvard KOVAČ	Krščanski simbol vode kot navdih slovenskega leposlovja	48
Mira KOBOLD	Hidrologija v Sloveniji: razvoj, izzivi in vplivi podnebnih sprememb	57
Maja BJELICA, Petri BERNDTSON	Z vodo do modrosti preko filozofije in izkustva elementov: primer solinarstva	69

Jezik

Nataša JAKOP, Matej METERC, Andreja ŽELE	Voda v slovenski terminologiji, frazeologiji in paremiologiji	82
Matej ŠEKLI, Vera SMOLE	Poimenovanja za vodo v slovenskih narečjih med neprevzetim in prevzetim besedjem	92

Parada mladih

Job FRIDL JARC	Robbov vodnjak: med barokom in sedanjostjo	107
Nika ŽLINDRA	Voda v <i>Visoški kroniki</i> Ivana Tavčarja	116
Ema TERPIN	Vodni element v Pahorjevem življenju in njegovi prozi	127
Mia HOČEVAR	»Kako globok je pač ta vodnjak? In bog ve, kaj je vse doli na dnu?«: Motiv vode v kratki prozi Zofke Kveder	135

Predstavitev avtoric in avtorjev		143
---	--	-----

Za uvod: Voda

»V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo. Zemlja pa je bila pusta in prazna, tema se je razprostirala nad globinami in duh Božji je vel nad vodami.« (1 Mz 1,1–2)

Voda s svojo večplastno vlogo predstavlja eno najmočnejših simbolnih vrednosti tudi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi ter slovenskem geografskem in duhovnem prostoru. Je vir življenja, prispodoba sprememb in najpopolnejša popotnica, ki med svojim tekom sama postane pot. Zlasti v mitoloških zgodbah in verskih besedilih voda pomeni moč, modrost, resnico, ki so od nekdaj določale usodo starodavnih pa tudi vseh drugih civilizacij ob mogočnih rekah. Kot zrcalo človeške duše voda lahko ponazarja celoten razpon čustev, doživljanj, razpoloženj; od melanholije prek veselja do spokojnosti. V dragocenem ljudskem izročilu ostaja domovanje bajeslovnih bitij in do danes nedoumljivih skrivnosti. Za Slovenijo, ki po bogastvu z naravnimi vodnimi viri sodi v evropski vrh, voda ni samo ustavna pravica, temveč močno identitetno znamenje, vtkano celo v državni grb.

Večavtorska monografija 62. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture z naslovom *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* prinaša poglobljen interdisciplinarni pogled na to elementarno prvino, ki vznemirja človeško domišljijo že od prazgodovinskih mitov pa do sodobnih ekoloških vprašanj. Prvi del monografije nas popelje v literarno-kulturne globočine. Literarni in kulturni zgodovinar Igor Grdina v prispevku *Morje in kontinentalci* preučuje, kako so slovenski ustvarjalci iz zaledja doživljali morje kot očiščujočo moč in silo, ki presega človekova spoznanja. Literarna zgodovinarica in etnologinja Marija Stanonik se v razpravi *Voda v slovenski slovstveni folklori* posveča mitološkemu reliktu, pojmu žive vode in bajeslovnim bitjem, ki so skozi ljudsko izročilo sooblikovala našo kulturno pokrajino. Prispevek o vsestransko nadarjeni in dejavni ustvarjalki Luizi Crobath Pesjakovi osvetljuje zlasti motiviko jezera kot prostora Božje prisotnosti in bidermajerske religiozne kontemplacije, pri čemer voda postane odsev notranjih svetov. Filozof in teolog Edvard Kovač pa krščanski simbol vode poveže z duhovnim prerobenjem v Prešernovem *Krstu pri Savici* in Gregorčičevo vizijo reke Soče kot rajske čistosti. Na edinstveno modrozeleno barvo te 137 km dolge alpske rečne lepote, najlepše (evropske) reke, ki svojo pot začenja v osrčju Trente pod Julijskimi Alpami, želi aludirati tudi barva naše monografije.

Naravoslovne in filozofske vidike vode najprej dopolnjuje fizičarka, gradbena inženirka in hidrologinja Mira Kobold, ki skozi hidrološko stroko opozarja na izzive podnebnih sprememb in pomen varovanja našega vodnega bogastva, medtem ko nas filozofinja in antropologinja Maja Bjelica v soavtorstvu s Petrijem Berndtsonom skozi filozofijo elementov popelje na Sečoveljske soline, kjer »matična voda« v svojem krožnem procesu rojeva solne kristale. Jezikoslovni sklop monografije prinaša natančne analize leksema voda. Jezikoslovci Nataša Jakop, Matej Meterc in Andreja Žele obravnavajo njegovo frazeološko

in terminološko produktivnost, ki zrcali našo bivanjsko izkušnjo, Matej Šekli in Vera Smole pa se v narečjeslovni študiji osredotočata na izvore poimenovanj za mlako ter razkrivata bogato plast neprevzetega in prevzetega besedja v slovenskih govorih. Monografijo v duhu najpolnejše popotnice pomagajo skleniti prispevki različno mladih raziskovalcev, ki s svojo radovednostjo in svežino vodno motiviko aplicirajo na izbrana dela besedne in upodabljalno umetnosti. Job Fridl Jarc analizira Robbov vodnjak kot osrednji simbol Ljubljane, razpet med baročno tradicijo in antičnim mitom o Argonavtih, Nika Žlindra v znamenitem romanu *Visoška kronika* Ivana Tavčarja prepozna vodo kot razsodnico nedolžnosti ter vez med to- in onstranstvom, Ema Terpin analizira morje kot identitetni element tržaške bitnosti v pripovedništvu Borisa Pahorja, Mia Hočevar pa v kratki prozi pisateljice Zofke Kveder vodo interpretira kot alegorijo za potlačene bolečine in družbeno realnost.

Skupni imenovalec vseh razprav je globoko spoštljiv odnos do vode, ki v razpetosti med snovnostjo in neskončnostjo, materialnim in metafizično-duhovnim določa našo identiteto, blagostanje in bivanjski smisel. Bralcem in bralkam želim, da bi jih prispevki navdihnili tako k odgovornemu in čutečemu odnosu do tega neprecenljivega daru narave, ki ga (žal) najbolj cenimo, ko presahne, ter k odkrivanju nemirnih valovanj, živahnih žuborenj in tudi spokojnih mirovanj lastnih, notranjih voda.

prof. ddr. Urška Perenič,
predsednica 62. Seminarja

Predavanja

Literatura

Grdina

Stanonik

Perenič

Kultura in narava

Kovač

Kobold

Bjelica, Berndtson

Jezik

Jakop, Meterc, Žele

Šekli, Smole

Morje in kontinentalci

DOI: 10.4312/SSJLK.62.9-20

Igor Grdina, Univerza Alma Mater Europaea, Maribor; grdina_igor@siol.net

Številni ustvarjalci slovenske literature, ki so živeli (večinoma) v zaledju, so v svojih opusih tematizirali morje. To zanje nevsakdanjo danost so doživljali z različnimi poudarki; najpogosteje kot veliko in očiščujočo moč. V ljudski pesmi se pojavlja tudi v vlogi izvrševalca pravice. V slovenski literarni klasiki se morje pojavlja kot naravna danost, ki ustvarja priložnost za blaginjo. Pogled modernistov je drugačen: Oton Župančič ga doživlja v koordinatah prenovljenega panteizma, kot trajno moč, ki presega vsa človekova spoznanja – tudi transcendentalna. Brezkončnost morja postane tudi pripravna za izražanje vzporednosti z ljubezenskim čustvovanjem. Po prvi svetovni vojni se pojavi podoba morja kot velike sile, ki se ne meni za človekova prizadevanja. Med drugo svetovno vojno pa ta v mirnem času ne ravno vzpodbudna konotacija deluje drugače – kot uteha, kot zagotovilo za minljivost stisk.

morje, kontinentalci, Anton Aškerc, Pavel Golia, Alojz Gradnik

Many Slovenian writers that (mostly) lived inland thematized the sea in their works. They experienced this natural feature that was unusual for them with different emphases – most often as a great and purifying power. In folk songs, it also appears in the role of an enforcer of justice. In Slovenian literary classics, the sea appears as a natural feature that creates an opportunity for prosperity. The modernists' view is different: Oton Župančič experiences the sea in the coordinates of a revamped pantheism, as a permanent power that exceeds all human knowledge – and is even transcendental. The infinity of the sea also becomes fitting for expressing parallels with the emotion of love. After the First World War, the image of the sea emerged as a great force that does not care about human efforts. During the Second World War, however, this connotation, which was not exactly encouraging in peacetime, worked differently – as a consolation, as a guarantee that hardships would be transient.

sea, continentals, Anton Aškerc, Pavel Golia, Alojz Gradnik

Izjemnosti človekovo pozornost vsaj začasno zaposlijo bolj kot vsakdanjosti. Ekonomija posameznikove koncentracije ni zmerom podložna kriteriju pomembnosti; zlasti v eksistencialno ne posebej izpostavljenih trenutkih njene parametre določa radovednost. V bivanjskem smislu te ne gre podcenjevati, saj skrbi za pridobivanje novih intelektualnih, čustvenih in stvarnih izkušenj.¹

- 1 Tine Hribar je nekoč opozoril, da pojem radovednosti pravzaprav pomeni podobno kot filozofija, ki prvotno ni sistem, temveč ljubezen do modrosti.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

Značilno se zdi, da je književnost, ki je tematizirala tipičnost, doživela razcvet mnogo pozneje kot njena domišljajska sestra. Premiki v njej so podobni, kot jih je ugotavljal Izidor Cankar v likovni umetnosti: v zelo različnih obdobjih je mogoče naleteti na soobstoje naturalistično, realistično in idealistično zasnovanih in izvedenih umetnin (Cankar 1959), toda v starejših časih so bile slednje mnogo pogostejše in značilnejše za svojo ero kakor tiste, ki so bolj ali manj natančno posnemale vsakdanjo stvarnost ter vanjo umeščale figure. Bodisi perspektivične bodisi predmetne izjemnosti se neredko samo prek fiksiranja v umetnosti vrasejo v imaginarije in idearije posameznikov, skupnosti in dob. Če bi o vsem odločala stvarnost, ne bi vedeli zanje.

Neznano ali le redko videno, slišano in občuteno je svoj čar od nekdaj izpričevalo v pravljičah, ki ustvarjajo samosvojo logiko mogočega – pri čemer ta velikokrat aludira na vsakdanjost in jo zraven stopnjuje do čezreal(istič)ne mere –, v stvarni književnosti pa v potopisju. Slednje se je pravzaprav porodilo zato, da bi ljudem predstavilo realnost in duhovnost pokrajin, o katerih bi sicer ne vedeli nič zanesljivega. Valvasor,² ki je v 17. stoletju opisal velik del slovenskega sveta – čeprav je njegovo najboljše delo napovedovalo le obravnavo Kranjske, je bilo v njem mogoče najti opis ustoličevanja koroških vojvod, mesta Trsta,³ na Štajerskem dopolnjeno zgodbo Veronike Deseniške, pa tudi Hrvaško⁴ –, je s svojim enciklopedičnim delom obubožal. Za stvari, ki so bile na domačih tleh znane, preprosto ni bilo dovolj (finančno podkrepjenega) recepcijskega zanimanja. Zato pa so avtorji, ki so tematizirali svoje poti v neznane daljine dežele, doživljali uspeh za uspehom. V časih fevdalnega reda, ko so bili ljudje zvezani z zemljo – tudi aristokrati so morali obvladovati razmere na terenu, če so od posesti želeli imeti materialno korist –, je prevladovala statičnost; za podložnike so bila romanja edina možnost za potovanja, vredna svojega imena. Treba je reči, da Slovenci niso bili zapečkarji: v znatnem številu so se podajali vse do Kölna, za katerega se je med njimi utrnilo celo domače ime.⁵ Značilno se zdi tudi, da je ljubljanski škof Tomaž Hren, čigar dejavnost je zaznamovala večer 16. in zoro 17. stoletja, poskušal okrepiti srednjeveško tradicijo romanja v Aachen. To je bilo povsem v duhu časa katoliške reforme.

2 Polihistor Janez Vajkard Valvasor je bil v 17. stoletju osrednja znanstvena osebnost na Slovenskem. Prepotoval je dobršen del Evrope, stopil je tudi na afriška tla; udeležil se je dveh vojn med habsburškimi deželami in Osmanskim cesarstvom. Leta 1689 je izdal *Slavo vojvodine Kranjske*, ki je v štirih debelih zvezkih popisala in upodobila njegovo rodno deželo; v knjigi pa je tudi pokazal zanimanje za sosednje dežele. Bil je član Royal Society v Londonu.

3 Valvasor je Trst poskušal navezati na Kranjsko, mestna elita pa je temu nasprotovala, saj je v zaledju iskala oporo (proti Benečanom), ne pa gospodarjev.

4 Hrvaška je deželam pod vladavino Habsburžanov s svojimi utrdami zagotavljala varnost pred vpadi z vzhoda.

5 Staro slovensko ime za Köln je Kelmorajn (Köln am Rhein). Romanja v to nemško mesto so že zgodaj pritegnila pozornost, v veliko nemško mesto pa so se Slovenci iz verskih razlogov podajali še v 19. stoletju (prim. Trstenjak 1864: 34–45).

Morje bi zaradi oddaljenosti velikega števila Slovencev od njegovih obal moralo biti ljudem v zaledju tuje. Da obstaja, bi vedeli predvsem zaradi seznanjenosti z vsebino *Biblije*, o kateri so bili poučeni s strani nosilcev kleriške kulture. A ta se je v marsičem stikala z ljudsko, ki pa je imela velikokrat izkustvene temelje. Tako je na Slovenskem na široko znana pesem o Mariji, ki gre z Ogrskega: ko pride do morja, je brodnik noče prepeljati za *Božji lon* in *nebeški tron*, temveč hoče *krajcarje* in *bele zeksarje*. Njegova neusmiljenost je kaznovana: sveta popotnica napravi križ in gre skozi vodo kot Mojzes z Izraelci, prevoznik pa konča kot faraonova vojska (prim. Grafenauer 1966). Morje je v tej pesmi dojemano kot skrivnostna danost Stvarstva, ki razsoja ostro, a pravično. Dobro nagrajuje, nezgljedno kaznuje.

Čisto mogoče je, da je pesem o Mariji in brodniku nastala ob prenašanju kakšne dragocene podobe Matere Božje z Ogrske, ki se je v 15. in 16. stoletju znašla pod navalom osmanskih zavojevalcev, čez morje v Italijo. Srednje Podonavje je bilo potem dolgo nemirno področje, v katerem so se časi vojne izmenjavali s prekinitvami sovražnosti in krajevno omejenimi spopadi. Negotovost je preprečevala stabilizacijo vsakdanjega življenja in duhovnosti, ki je zato poudarjala pomen zvestobe skozi biblične zgodbe znanim temeljnim verskim načelom.

Prav tako je mnoge Slovence že od srednjeveških časov spremljala pripovedna pesem o Lepi Vidi, ki je bila razširjena daleč od morske obale, na kateri se ob pranju pleníc odvija njen začetek. To je verjetno povezano z dejstvom, ki ga je ugotavljal pravni zgodovinar Sergij Vilfan (1994: 81) – da je bil kmet na Slovenskem zaradi tovarništva, prevoznništva, obrtništva in prekupečevalstva manj izrazito povezan s prevladujočimi tipičnimi poljedelskimi in živinorejskimi opravili kakor njegovi vrstniki v drugih deželah. Marsikateri od njih je bil pravcati mali poslovnež.⁶ Možnosti, ki jih je ponujal lahko prehodni svet med Sredozemljem in Srednjo Evropo – med Tržaškim zalivom in Furlanijo na eni ter Podonavjem na drugi strani –, je v časih, v katerih je bila večina prebivalstva blizu materialnega bivanjskega minimuma, veljalo kar najbolj(e) izkoristiti za gospodarsko okrepitev. Na to je v slovenski literaturi opozarjala tudi prva klasična pripovedna umetnina *Martin Krpan z Vrha* (1858) Frana Levstika.⁷ Njen naslovni lik je bil prepričljivo utelešenje določenega sloja ljudi.

Morje se je v zgodnjem novem veku pojavljalo v imaginariju kontinentalcev tudi subtilneje oz. posredneje. Sredi 17. stoletja je v *Kalobškem rokopisu* v slovenščini prvič izpriča-

6 Vilfan (1994) je tudi opozoril, da kolikostna prevlada kmetov med Slovenci v starejših obdobjih ni nič posebnega; v fevdalni dobi je bilo pri vseh evropskih narodih tako.

7 V času dekonstrukcionizma je prišlo do poudarjanja, da je Martin Krpan slovenski arhetipski lik, kot tak pa da je tihotapec. Pri tem se je (namerno?) spregledovalo, da je s strani drugih likov – Brdavska in Cesarice – označevan za kmeta. Dejansko je Levstiku uspelo umetniško prepričljivo upodobiti dodatno dejavnost v fevdalni dobi podrejenega prebivalstva. V začetku zapisana oznaka Martina Krpana, tj. da mu ni mar dela, se je očitno nanašala na tipična podložniška opravila. Levstikov junak je predstavnik tistih kmetov, ki so bili neustrašni in podjetni v drugih dejavnostih. Na tem primeru se jasno demonstrira pomen upoštevavanja širših okoliščin za interpretacijo literature. Seveda je mogoče tudi mimo njih, vendar to zlahka privede do sledenja izvirkni tujih in potemtakem vanj interpoliranih semantičnih tangent.

na marijanska himna *Ave maris stella*, ki je v latinskem izvirniku nastala že v srednjem veku. Nekaj pozneje se v *Škofjeloškem pasijonu* pojavlja ob alegorijah Evrope, Azije in Afrike tudi poosebitev Amerike. Vsaj nekaj pojasnil o svetu onstran velike luže je bilo potrebnih, da so tudi preprosti ljudje iz vrst tretjega stanu, ki so množično sodelovali v uprizoritvi – pa tudi recipienti –, razumeli njeno posebnost in pomen v izražanju univerzalnosti.

Ko se je ob koncu 18. stoletja oblikovala moderna slovenska literatura, je takoj opazila morje, čeprav so bili njeni prvi ustvarjalci kontinentalci od glave do peta. Valentin Vodnik ga je v *Dramilu* celo označil za enega od bistvenih dejavnikov blaginje svojih rojakov: po njegovi sodbi ni bilo nič manj pomembno kakor polje, vinogradi, rude in (vsakodnevna) kupčija ... Zanj je morje nespregledljiv element vsega, kar stvarnica nudi človeku. Na podobni valovni dolžini najdemo tudi Franceta Prešerna. Čeprav pesnik morja najbrž ni nikoli videl, je v skladu s klasično predstavo o neizmerni vodni površini, ki hkrati ločuje in povezuje, zapisal, da je »široka cesta« (Prešeren 1847: 21–22).

V Vodnik-Prešernovi smeri so nadaljevali pripadniki naslednjih generacij ustvarjalcev slovenske literature. V opusu Simona Jenka je med pesmimi, ki so s prikazovanjem sodobnosti v najmračnejših barvah hotele okrepiti željo in prizadevanja rodoljubov po spreminjanju sveta – pač z mislijo, da je treba biti neizprosno dejaven, ker nič ne stoji na pravem mestu –, najznamenitejša *Adrijansko morje*. Izginjenje slovanskih ladij z morske površine je znamenje prevlade tujcev. V globoko občuteni uglasbitvi Antona Hajdriha je Jenkova pesem postala prava uspešnica slovenske zborovske glasbe. Če je bil Jenko izraziti kontinentalac, pa je skladatelj nekaj let vendarle preživel v Trstu. Res je bilo pristaniško gnezdo pretežno usmerjeno k trgovini, a prevladujoča »štacunarska« mentaliteta, ki je v 18. stoletju začela izpodrivati starejše ideale mestnega patriciata in Cerkve, je polagoma dobivala korektiv. Množično priseljevanje vanj z vseh strani – v stotih letih se je tržaško prebivalstvo povečalo za več kot 10-krat, kar samo po sebi onemogoča misel na zgolj naravno razširjeno reprodukcijo⁸ – je delovalo vzpodbudno na kulturno ambicioznost. Različne skupnosti so gradile svoje sakralne objekte ter prostore za kulturne ustanove in tisk. Slovenci, ki so pretežno pripadali katoliškemu občestvu, niso potrebovali posebnih stavb za bogoslužje, so si pa v mestnem središču na začetku 20. stoletja zgradili Narodni dom. Arhitekt Maks Fabiani, ki je bil na Dunaju visokošolski profesor in svetovalec prestolonaslednika Franca Ferdinanda, si ga je zamislil kot pravcato mestno četrt v miniaturi.

Še večjo pozornost so morju posvetili na Slovenskem ustvarjajoči modernistični pesniki, ki so ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja – podobno kot njihovi vrstniki v drugih

8 S tem je povezana tudi menjava romanskega jezika v Trstu: furlanščino je v novem veku najprej zasenčila, nato pa izpodrinila italijanščina. To govori o uveljavitvi slednje kot komunikacijskega sredstva širšega področja in o pomenu migracij, ki so vplivale na jezikovno stvarnost. Furlanščina in drugi neposredno iz latinščine razviti romanski idiomi vzhodno od nje v smeri proti Dalmaciji in romunskemu prostoru so se zaradi širjenja italijanščine ohranili predvsem na podeželju, kjer so se srečevali z govoricami različnih slovanskih narodov.

deželah – izvedli velik inovacijski prelom v nacionalni literaturi. Pesnik Oton Župančič, ki je svoje izhodiščno svobodomiselstvo, zaznamovano s srednjeevropsko varianto političnega liberalizma in s pozitivizmom harmoniziranega panteizma, nadgrajeval v bergsonistični smeri, ga je štel za vir globljih spoznanj od krščanskih (prim. Župančič 1904: 89–90). Še pred njim je Dragotin Kette s cikloma *Na molu San Carlo* in *Adrija* morje povezal z ljubezenskim čustvovanjem. V drugem pesemskem nizu svoje srce izenači z neizmernim vodnim prostranstvom – in potem še z valom – ter se pri tem izogne klasični primeri. To pomeni, da se je Kettejev izraz že odlepil od tradicionalne literarne retorike. Za razliko od Baudelaira, ki je naravo preobražal v tempelj, Kette ni čutil potrebe po sakralizaciji sveta: njegov Bog je v ciklu *Adrija* med zvezdami, vseveden, dobronameren, antropomorfen ter s svojimi dejanji ljubezni ustvarjajoč takšno okolje, da pesnik v njem občuti odsotnost smrti.⁹ Preseganje tradicionalnosti v pojmovanju duhovnosti je najprej nakazano s poudarjanjem, da gre za individualno – torej edninsko, ne občestveno – občutenje prave narave stvari. Prehod pod odkrito moderna obzorja pa je izpeljan z besedami o preobrazbi snovnosti po odhodu duha k Bogu: gre za prehod iz telesa v zelenje in cvet (Kette 1900: 115–122).¹⁰ Ne v prah.

K morju se je v času največjega razcveta slovenske moderne – ta je že v obdobju *belle époque* naturalistično in realistično literarno paradigmo potisnila na rob ustvarjalske aktualnosti – obrnil tudi literarni veteran Anton Aškerc. V *Jadranskih biserih* je tematiziral izkušnjo rojakov na obali pod kraško planoto, v *Akropolisu in piramidah* pa lastne vtise s popotovanja po Levantu in Grčiji. Pozornost je namenil tako ondotnim znamenitostim kot zgodovinskim motivom.

Literarna zgodovina nad *Jadranskimi biseri* ter poetičnimi sprehodi po vzhodnem Sredozemlju ni bila niti malo navdušena, saj se je docela poistovetila z žolča in žvepla prepolno Cankarjevo kritiko Aškerčevega peresa. Pri tem pa je spregledala, da je pesnik, ki si je ugledno ime pridobil kot ustvarjalec neusmiljeno realističnih balad, vsaj v nekaterih stvaritvah lovil korak z naslednjo generacijo. *Afrodita na Knidosu* (Aškerc 1909: 141–142) je bila na tla klasične evropske kulture postavljena dekadentno-esteticistična varianta v umetnosti pogosto tematiziranega motiva Eros–Thanatos, pri čemer je bila smrt razumljena kot vrhunec življenja (kakor pozneje v znani Tavčarjevi povesti *Cvetje v jeseni*). Ne glede na to, kako so Aškerca mleli v sončni prah, se je po zaslugi bratske – glasbene – umetnosti med ljudmi obdržal tudi *Spak* (Aškerc 1908: 11–12), ki ga je uglasbil Anton Foerster. Pozornost priteguje še nekaj: pesnik, ki se je proslavil z baladami in romancami, je bil prvi med

9 Kette je nedvomno ustvarjalec iz vrste osebnoizpovednih pesnikov, ki svoje izrazne strategije ne postavljajo na temelj razlikovanja med seboj in lirskim subjektom. Na to opozarja raba svojilnega zaimka v ciklu *Moj Bog*, ki izraža pomen lastne osebnosti v razumevanju tematiziranega.

10 Kette je v ciklu *Adrija* v veliki meri na nasprotnem stališču kot Simon Gregorčič v pesmi *Človeka nikar*. Pri obeh ustvarjalcih se pojavi misel o neobstoju smrti in preobražanju življenja. Razlikujeta pa se v razumevanju pozitivnosti: Gregorčič bi posegel v dela Vsemogočnega s svojo željo po neoblikovanju brezkončno trpečega človeka, medtem ko Kette v vsem sprejema Stvarnikovo voljo, kakor jo razumeva sam.

slovenskimi literarnimi ustvarjalci, ki so se podali na pot zato, da bi napisali knjigo. Podobo nevsakdanjega sveta naj ohranijo od sedaj na vekomaj.

Brez dvoma je morje Aškercu močno prevzelo.¹¹ Kot človek, ki ni imel vsakdanje izkušnje z njim, ga je opazoval s posebnim zanimanjem in intenzivnostjo: obzorja so na neskončni vodni planjavi najdlje – ker so spuščena v skrajno lego. Gore in hribi ustvarjajo drugačne mentalne konstante: pogled je v razgibani zaledni pokrajini lahko brezmejno odprt samo navzgor, proti nebu, v druge smeri pa se je prisiljen soočiti s spoznanjem o ujetosti v danost. Drži, da ravnica daje očesu podoben občutek kot morje, vendar je celovit človekov občutek vseeno drugačen: trdna tla ne premorejo neobvladljive dinamike vodnega elementa. Kontinentalčevo srečanje z njim je zato na neki način zmerom soočenje s presežnostjo. A če je ta imela v starejših obdobjih povsem jasno metafizično obarvano transcendentalno vsebino, je v secesijski dobi in v dneh *belle époque* dobila estet(izacij)sko noto. Kretnice pa so v to smer dejansko naravnane že v času prevlade pozitivizma. V Jurčičevem romanu *Lepa Vida*, ki je nastal leta 1877 po motivih ljudske pesmi, tako beremo:

Adrijansko morje je ležalo gladko in svetlo v večernem jesenskem soncu, krasen pogled z vzvišene kraške obale. Človek bi bil ta prizor gledal in se ga nagledati ne mogel, pa rekel: ej, lep je ta svet, radujmo se ga, dokler živimo, saj dolgo ne bomo in, kadar nas ne bode, veselili se ga bodo drugi, če bodo pametni. (Jurčič 1888: 108)

Po prvi svetovni vojni morje za slovensko literaturo ni bilo nič manj pomembno, dobilo pa je nove semantične razsežnosti. V opusu Srečka Kosovela, ki je zaznal propadanje vsemogočne Evrope v 20. stoletju – v tem občutenju je najbrž sledil Romainu Rollandu (1954: 217), čigar nekoč zelo čislano pero je o smrti stare celine preroško spregovorilo še pred izbruhom ognjenika sovražnosti poleti 1914¹² –, ima neizmerna vodna planjava opazno vlogo. Za to so gotovo zaslužni tudi pesnikovi obiski Trsta, ki je bil njegovemu rodnemu Krasu najbližje mesto, vendar je bil vse do razpada habsburškega (pol)imperija upravno ločen od svojega zaledja. Pristaniški emporij avstro-ogrske monarhije je bil namreč hkrati občina in samostojna dežela; življenje v njem se je odvijalo po posebni logiki. Med Trstom in kraško planoto, ki se vzpenja nad njim, je bila kljub soseščini visoka mentalna pregrada. Še zlasti težko prehodna je bila za italijanske meščane, za katere je bila kamnita gmota na meji mestne urbane cone skoraj začetek drugega sveta. Takšno razumevanje je bilo dano v oklepaj le v časih

11 Značilno je Aškercu zelo pohvalil potopis notarja in liberalnega politika Ivana Plantana o obisku skandinavskih dežel, ki je izhajal v *Planinskem vestniku*, potem pa je bil še ponatisnjen v samostojni knjižici. Pesnika je najbolj prevzela tematizacija viharja na morju (prim. Aškerc 1901: 280).

12 V literarni zgodovini je ostal precej prezrt pozitiven odnos Srečka Kosovela do francoskega pisatelja, ki si je zaradi svojega neustrašnega protivojnega stališča pridobil široke simpatije pacifistov. Rollandovo zanimanje za Indijo, ki je bilo povezano s poprejšnjim oziranjem proti Tolstojevi filozofiji, je utegnilo vplivati tudi na slovenskega pesnika s Krasa.

skrajne stiske: tako se je družina Itala Sveva ob epidemiji kolere leta 1873 začasno zatekla v Celje.¹³ Scipio Slataper, ki se je kot eden prvih tržaških Italijanov podal v zaledje, da bi ga spoznal – leta 1912 je o tem poročal v knjigi *Il mio Carso* –, je onstran mestnega pomirja po eni strani odkrival tujino, ki je imela marsikaj njemu bližnjega in simpatičnega, po drugi pa je še ohranjal predsodke o delitvi na civilizirance in barbаре po nacionalni pripadnosti.

Velika sprememba, ki je nastopila ob koncu prve svetovne vojne z italijansko zasedbo, je bila za odraščajočega Kosovela, ki se je polagoma »umeščal v prostor«, in njegove rojake hud šok: oblasti savojske kraljevine, ki so nadomestile zakonom zvesto uradništvo habsburškega cesarja, so jih zapostavljale kot primitivne *tujerodce*, ki naj se čim prej pretopijo v pripadnike državnega naroda. Trst naj bi postal najbolj italijansko mesto – zato je moral biti že 13. julija 1920 upepeljen Fabianijev Narodni dom, za njim pa še vrsta drugih slovenskih ustanov. Uradni Rim si niti po priključitvi ozemelj razpadle habsburške monarhije ni prizadeval za enako obravnavo kulturnih potreb vseh svojih državljanov. Slovencev ob morju sploh ne bi smelo več biti.

Zato ni presenetljivo, da se je Kosovel, ki je izhajal iz narodnozavednega, nazorsko liberalno obarvanega družinskega okolja, kot gimnazijec in univerzitetni študent osebno-stno izoblikoval v Ljubljani. To pa ne pomeni, da se je prilagodil tamkajšnjim razmeram, ki jih je občutil kot ozke. Značilno je kraška pokrajina vse do konca ostala ne samo izhodiščni, temveč tudi najbolj konkretni prostor njegovega literarnega imaginarija. Mesto je zanj kljub iskanju v smeri avantgardističnega modernizma – in to je pesnikova posebnost – ostalo drugotnega pomena. Pravi prostor pesnikovega duhovnega in stvarnega univerzalizma, ki neizogljivo umešča enega od bistvenih pramenov Kosovelove poetike v ekspresionistično galaksijo, so narava in njene danosti. V tem kontekstu pa se pojavlja tudi morje. V tretjem delu *Pesmi o preobrazbi sveta v svet* tako beremo:

Bratje enega morja,
sinje valovečega do neba,
glejte drevje,
kako roma v zeleno ravnino!

Bratje enega morja, enega Boga,
poglejte, klicarji gredo v dolino!
Slapovi sinjega neba
lijejo v duše očiščene.

13 Celje je družina Schmitz obiskala tudi leta 1876. Mesto ob Savinji je pozneje gostilo še enega uglednega (pol)Tržačana – skladatelja Feruccia Busonija. Med majem in novembrom 1876 je družina slednjega, ki se je znašla v hudi stiski, uživala gostoljubje Zanggerjevih (prim. Di Biase 2013: 13–14; Zangger 1933: 15–16).

Ves svet je ravnina,
na njem svetlo sinje
morje blešči. –

Joj, bratje, ste šli
skozi zarjo krvi? (Kosovel 1964: 291)

Čeprav je v sinje valovečem morju mogoče prepoznati aluzijo na Kosovelu znani Jadran, gre v verzih dejansko za planetarno vodovje, ki v prvem delu *Pesmi* obdaja našete celine – Evropo, Azijo, Afriko, Avstralijo in Ameriko (Kosovel 1964: 289).

Pesnikov ekspresionistično obarvani univerzalizem pa ni vedno odrešilen. Cikel *Tragedija na oceanu* predstavlja njegovo mračno varianto, ki poudarja človekovo nemoč. Če bi bil ekspresionizem avantgardizem in ne bi le uporabljal nekaterih inovativnih izraznih sredstev – denimo prostega nedoločnika – za poudarjanje občosti duhovnega razumevanja kozmosa in dogajanj v njem, bi tu bilo mogoče govoriti o začetku temnega modernizma na Slovenskem. Človek, ki bi se želel uresničiti v akciji, je obsojen na položaj udeleženca v tragediji in opazovalca: tudi če je pesnik – torej ustvarjalec –, zanj ni rešitve. Tako o njem kot o vseh drugih bo po dolgih tisočletjih geolog lahko učil, da so umrli brez boja v potopu; dejal bo lahko, da je »ócean, strašný odprt,« tiho pokrtil »doline, polja in goré.« (Kosovel 1964: 410) Ekspresionistična razvnetost se je izogibala sentimentalnosti; utelešala se je v humanistični zanosnosti in neredko tudi v patosu, ki je hotel preglasiti vse konvencionalne laži kulturnega človeštva.

Kosovelova slogovno in miselno raznorodna poezija je lahko pred drugo svetovno vojno na slovensko občestvo vplivala le z nekaterimi svojimi prameni. Med njimi je bil tudi ekspresionistični, v katerem je bilo morje pomembnejše kakor v njegovih impresijah iz narave in v besedilih, s katerimi se je trudil zavihetati na konstruktivistično vejo avantgardizma. Uveljavitev samosvojega poeta s Krasa ni bila samoumevna, saj je bila kljub vsem ustvarjalnim in recepcijskim pretresom, do katerih je privedla katastrofa Evrope v plamenih planetarnega spopada v letih 1914–1918, ohranjena kontinuiteta literarnega zanimanja za veliko vodno prostranstvo pri uveljavljenih avtorjih, s tem pa tudi tematizacijski standard. Med njegovimi oblikovalci je bil najbolj čislán Oton Župančič, ki je po prvi svetovni vojni objavil črtico *Porušen most* (1927) in prevedel Conradovo *Senčno črto* (1931).¹⁴ V kratkem besedilu, v katerem je tematiziral prehod iz Sušaka na Reko,¹⁵ je že dodobra institucionali-

14 Joseph Conrad je bil v času kraljevske Jugoslavije med slovenskimi bralci zelo priljubljen; izšlo je razmeroma veliko prevodov njegovih del. Še posebno težo mu je dajalo dejstvo, da je imel Župančič do njega pozitiven odnos. Pesnik je v tistem času načrtno slovenil Shakespeara, Molièra, Stendhala, Puškina in druge velikane različnih evropskih literatur.

15 D'Annunzievi legionarji so zrušili most med Sušakom in Reko, katere ozemlje je leta 1924 izgubilo neodvisnost in bilo potem razdeljeno med Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

zirani ustvarjalec učinkovito obsodil d'Annunzиеvo nasilje v letih 1919–1920. Župančič je menil, da bi za pesnikom nikoli ne smeli ostajati podrti mostovi. Predstavljal si je, da vitezi peresa drugim kažejo pot, *Vate estetizzante* z Apeninskega polotoka pa je »sebi v naslado in čast« razdejal, kar bodo morali popravljati celotni narodi (Župančič 1970: 196–198).

Morje je v tistem času postalo tudi dogajalni prostor odmevnih slovenskih pripovednih del. Receptijsko najuspešnejše med njimi je bilo mladinska povest *Bratovščina Sinjega galeba*, ki jo je v letih 1935–1936 v reviji *Naš rod* objavljал Tone Seliškar. Knjižno izdajo je ilustriral najboljši slovenski marinist Albert Sirk,¹⁶ čigar sugestivne podobe so dale morju še dodaten poudarek. Pisatelj, ki je sodeloval tako v liberalni kot katoliški in socialistični literarni revijalistiki, je v svojem delu opozarjal na nezaustavljivost pravice ter na moč skupnosti.¹⁷ Seliškarjevo delo je po nekaj prilagoditvah revolucionarni stvarnosti po letu 1945 ostalo receptijska uspešnica,¹⁸ služilo pa je tudi za predlogo celovečernemu filmu in televizijski nadaljevanki.

Druga svetovna vojna je bila – podobno kot prva – za večino Slovencev spopad na trdnih tleh. Vendar pa ne gre spregledati, da sta se planetarna oborožena konflikta 20. stoletja za nekatere od njih odvijala na ladijskih palubah.¹⁹ Tudi pesniki v dneh, ko je bila na kocki usoda sveta, niso spregledali morja. Bilo jim je evokacija starih časov, ki so bili takoj po izbruhu sovražnosti potisnjeni v dovrš(e)ni preteklik, pa tudi naravna danost, katere moči presegajo človeške sile. To je v težkih časih pomenilo uteho v življenju, saj je sleherniku sporočalo, da so stiske, s katerimi se sooča, trenutne in zaradi tega tudi minljive, na svetu pa obstajajo tudi trajnosti. Morje je bilo zaradi svoje neizmernosti in dinamičnosti še posebej prikladno za artikulacijo tovrstnih sporočil.²⁰ To je pomembno za razumevanje *Balade o grehotni fregati*, ki je bila dokončana leta 1937, prvič pa je bila objavljena med drugo svetovno vojno (Golia 1942: 22–25).

16 Sirk je imel predhodnika v Antonu Perku, ki je upodobil viško bitko, v kateri je kontraadmiral Tegetthoff z manjšo avstrijsko floto premagal italijansko ladjevje. Pozneje je bil slikar, ki je luč sveta ugledal na enem od gradov pri Vranskem, tudi tajnik nadvojvodinje Štefanije, tj. vdove po prestolonasledniku Rudolfu.

17 To je bilo v soglasju z duhom časa. V slovenskem prostoru so mnogi menili, da najzanesljivejšo pot v prihodnost kažejo različne oblike solidarnosti oz. skupnega nastopa, zato je bil velik poudarek na združništvu. Značilno je slovenska politična emigracija, ki je nasprotovala komunističnemu kolektivizmu v Jugoslaviji, v Argentini poskrbela za ponatis nekoč cenjenih Vebrovih spisov o združništvu (prim. Veber 1979).

18 Seliškar, ki je leta 1943 odšel v partizane, je svojo pripoved za izdaje v času komunističnega režima ateiziral (prim. Svetina 2009: 15–30).

19 Med prvo svetovno vojno je prvi avstro-ogrski veliki admiral Anton Haus – sorodniško je bil povezan s soprogo Otona Župančiča; kot tak je posredno pomagal pesniku, da mu ni bilo treba obleči cesarske suknje – v javnosti uporabljal slovenščino; v najvišje poveljniške kroge se je prebil tudi Metod Koch. Leta 1941 je del jugoslovanskega vojnega ladjevja k zaveznikom popeljal poznejši kontraadmiral Ivan Kern.

20 V takšnih koordinatah se pojavlja tudi evokacija morja v znameniti Vercorsovi noveli *Le Silence de la mer*, ki je bila napisana leta 1941.

Slovenska književnost je do srede 20. stoletja zasedla praktično vsa nadstropja in prostore modernega življenja. Z množičnim izseljevanjem v dobi (pre)počasne modernizacije – industrializacija in urbanizacija preprosto nista dohajali tempa deagrariacije – se je širila tudi prostorsko. Zaobsegla je celo izkušnjo življenja na zahodni poluti oz. južno od ekvatorja. Leta 1936 se je Pavel Golia, ki je bil eden od treh zastopnikov jugoslovanske kraljevine na 14. svetovnem kongresu PEN klubov v Buenos Airesu (Weibel - Richard 1937: 11), seznanil z latinskoameriško stvarnostjo; nanj je delovala umetniško pobudno, saj je vanjo nemudoma postavil dogajanje svoje *Balade o grehotni fregati*.²¹

Obsežna Golieva pesem, ki je skušala pri bralcu evocirati vtis argentinskega tanga, je verjetno prvo literarno pomembno slovensko besedilo, nad katerim so ob nastajanju bdele zvezde Južnega križa. Svetovljanski Golia, ki je imel za seboj pravicato odisejavo v prvi svetovni vojni – leta 1915 je kot avstro-ogrski častnik prestopil na rusko stran in postal vojaški prostovoljec v bojih proti habsburški monarhiji, potem pa se je v viharju revolucije navdušil nad republiko Aleksandra Fjodoroviča Kerenskega ter zavračal boljševiško popuščanje militarizmu centralnih sil –, je v zase značilnem dekadentnem modusu upesnil zgodbo o preobrazbi lahkožive kupljive Venere v visokemu poslanstvu zvesto sestro Modesto. Za njene zapuščene stranke je to smrt, za pomoči potrebne pa nenadejani blagoslov. Tematsko držno pesem o osebni izbiri med dobrim in zlim, ki jo je sklenil s poslanico,²² je posvetil Niči Hribar, soprogi svojega prijatelja Izidorja Cankarja.²³ Golia je v času transkontinentalnega potovanja na srečanje, ki je ostalo v zgodovini, nemara pa tudi v glavi slovenskega pesnika zapisano po razhajanjih med bojevito protinacističnim Emilom Ludwigom in za zgolj poudarjeno zvestobo splošnim svobodoljubnim načelom PEN-a zavzemajočim se Stefanom Zweigom,²⁴ napisal tudi melanholično-resignirano verzno meditacijo *Sred oceana* (Kalan 1951: 156).

21 Golieva pesem *Balada o grehotni fregati* je bila končana leta 1937 (Kalan 1951: 196), objavljena pa šele med drugo svetovno vojno. Njena objava je hudo razburila Otona Župančiča. Po drugi svetovni vojni je Golia napisal še nekaj besedil z baladno vsebino.

22 Poslanica je del tradicionalne balade; Golia je potem, ko so se zaradi izgube »razbrzdane kraljeve Evge-nije Eve« ustrčili kapitan, ladijski poročnik in trije kadeti, zapisal: »Tak je konec te / oceanske balade. / Naj vam vnide v srce, / žene lepe in mlade!«

23 Ob prvi objavi pesmi je bilo posvetilo – zaradi delovanja cenzure presenetljivo – ohranjeno. Italijanske okupacijske oblasti očitno niso vedele, da gre za soprogo poslanika jugoslovanske kraljevske vlade, ki je bila v vojnem stanju s silami osi. Izidor Cankar, ki je bil pred drugo svetovno vojno diplomatski zastopnik srbsko-hrvaško-slovenske države v Argentini in Braziliji, je bil leta 1942 premeščen v Kanado, pozneje pa je postal celo minister.

24 Enajsti kongres PEN-a maja 1933 v Dubrovniku je nedvoumno obsodil dogajanja v nacionalsocialistični Nemčiji. K temu so znatno pripomogli slovenski pisatelji, ki jih je vodil Izidor Cankar. Ludwig je – povedano preprosto – zagovarjal zaostritev usmeritve mednarodnega PEN-a iz leta 1933. Na buenosaireškem kongresu je bil Zweig samo gost, njegov »protigravec« pa je bil delegat nemških emigrantskih piscev. Nasprotja med obema so prišla do izraza v diskusijah zunaj uradnega programa.

V območju osebnoizpovedne lirike je bil med drugo svetovno vojno najpomembnejši prispevek Alojza Gradnika. Eno svojih *Pesmi o Maji*, ki so ugledale luč sveta leta 1944, je čislani literarni veteran posvetil samorazvidevanju naslovne junakinje knjige ob soočenju z morjem. Njegovo besedilo je tenkočutna meditacija o dobrotnem ljubezenskem čustvovanju, ki presega človeške zmožnosti. Srce ni – kakor pri Ketteju – morje, temveč bi bilo mogoče reči kvečjemu obratno (kajpak s pristavkom, da gre zdaj za stvarnost in ne več njena imena, zaradi česar identiteta ni zamenljiva). Izgovarjalna instanca, ki jo je pesnik imenoval Maja – njegovi sodobniki so si razbijali glavo z njenim priimkom, ker so bili preveč pritlikavi in premalo pronicljivi, da bi znali verze dojemati poetično –, pravi:

Morje, o morje,
ni me še roka
moška skrunila,
nisem še soka
krvi točila
v čašo ljubezni
v uri netreznih. [...]

Morje, o morje,
o hrepenenje
moje, življenje
moje ti pravo,
v motno daljavo
zrem brez pokoja,
zrem te s solzami,
tam za gorami
kličeš me k sebi,
prišla bom k tebi,
spet me objelo,
spet me boš vzelo,
pljuskalo vame
boš, do omame
spet bom vsa tvoja. (Gradnik 2002: 177–179)

Nemara je pesnikova Maja prav ob morju najbolj samosvoja: kratkost verza odstopa od tipičnega Gradnikove forme, ki zaradi pogoste naštevalnosti potrebuje prostor. Knjiga, v katero so sicer vpisane številne aluzije na grozo podivjane planetarne vojne, je strašnost kataklizmične dobe pretanjeno poudarjala tudi s priklicevanjem normalnosti, ki po drugi strani – in to je bistveno ter na koncu koncev celo ohrabrujoče – sodi v višji bivanjski red,

kakor ga lahko kdajkoli ustvari (za)časna človekova (nes)pamet. Erotika kot tradicionalna tema lirike v takem okviru ni mogla umanjhati. Je pa globoko pomenljivo, da je njena občost izražena prek odnosa z morjem, ki je bilo s tem dokončno »homologizirano« v imaginariju slovenske literature.²⁵

Viri in literatura

- AŠKERC, Anton, 1901: Ivan Plantan. Potovanje na Severni rtič (kap). *Ljubljanski zvon* 21/5. 280.
- AŠKERC, Anton, 1908: *Jadranski biseri*. Ljubljana: L. Schwentner. 11–12.
- AŠKERC, Anton, 1909: Afrodit na Knidosu. *Akropolis in piramide*. Ljubljana: L. Schwentner. 141–142.
- CANKAR, Izidor, 1959: *Uvod v likovno umetnost*. Ljubljana: Slovenska matica.
- DI BIASE, Carmine G., 2013: *The Diary of Elio Smitz. Scenes from the World of Italo Svevo*. Kibworth Beauchamp: Trubadur Publishing. 13–14.
- GOLIA, Pavel, 1942: Balada o grehotni fregati. *Umetnost, literarna priloga Živa njiva* 1/2. 22–25.
- GRADNIK, Alojz, 2002: *Zbrano delo. Tretja knjiga*. Uredila Miran Hladnik, Tone Pretnar. Maribor: Litera. 177–179.
- GRAFENAUER, Ivan, 1966: *Slovensko-hrvaška ljudska pesem Marija in brodnik. Zmaga Kumer: Legendarna pesem o »Mariji in brodniku« z glasbenega vidika*. Ljubljana: SAZU.
- JURČIČ, Josip, 1888: *Josipa Jurčiča Zbrani spisi; VII. Zvezek*. Uredil Fran Levec. Ljubljana: Narodna tiskarna. 108.
- KALAN, Filip, 1951: Podatki o pesmih. Pavel Golia: *Izbrane pesmi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 196.
- KETTE, Dragotin, 1900: Adrija II. *Poezije*. Ljubljana: L. Schwentner. 115–122.
- KOSOVEL, Srečko, 1964: *Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 291.
- PREŠEREN, France, 1847: Mornar. *Poezije*. Ljubljana: Jožef Blaznik. 21–22.
- RIJAVEC, Andrej, 1979: *Slovenska glasbena dela*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 356.
- ROLLAND, Romain, 1954: *Jean Christophe III*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod. 217.
- SVETINA, Peter, 2009: Mladinska povest med meščanstvom in socializmom: dve zgodbi ene Bratovščine Sinjega galeba. *Jezik in slovstvo* 54/5. 15–30.
- TRSTENJAK, Davorin, 1864: Kelmorajn. *Slovenski glasnik* 7/2 (10. zvezek). 34–45.
- VEBER, France, 1979: *Zadružna misel*. Buenos Aires: Kreditna zadruga SLOGA.
- VILFAN, Sergij, 1994: Kmet v stoletjih fevdalizma. Jože Žontar (ur.): *Dokumenti slovenstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 81.
- WEIBEL - RICHARD, Roberto, 1937: *XIVe Congrès international des P. E. N. Clubs. Version française de R. Weibel - Richard*. Buenos Aires: P. E. N. Club de Buenos Aires. 11.
- ZANGGER, Fritz, 1933: *Künstlergäste. Ein Ausschnitt aus dem Kulturleben der deutschen Minderheit in Slowenien*. Celje: Celeja. 15–16.
- ŽUPANČIČ, Oton, 1904: Ob Kvarneru. *Čez plan*. Ljubljana: L. Schwentner. 89–90.
- ŽUPANČIČ, Oton, 1970: Porušeni most. *Dela V*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 196–198.

25 Nekaj podobnega bi mogli reči tudi za glasbo: Gradnikovo *Majo in morje* je uglasbil Demetrij Žebre (prim. Rijavec 1979: 356). Nedolgo zatem – leta 1949 – je Marjan Kozina napisal zadnji stavek svoje *Simfonije*, ki je nosil naslov *Proti morju* (prim. Rijavec 1979: 118).

Voda v slovenski slovstveni folklori

DOI: 10.4312/SSJLK.62.21-35

Marija Stanonik, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana; marija.stanonik@sazu.si;
marija.stanonik@siol.com

Prispevek se prostorsko omejuje zgolj na porečja slovenskega etničnega ozemlja in v posameznih točkah registrira strokovna vprašanja, ki glede na naslovno temo kličejo po poglobljenih raziskavah. Med njimi so bajčni prežitki oz. mitološki relikti o nastanku našega planeta, darovanje vodi, pojem žive vode, vraža, da otroci prihajajo iz vode, poosebljenje vode in nastajanje ledinskih imen iz nje.

Mura, Drava, Sava, Soča, voda, kali, ledenice, kras, mitologija, slovstvena folklor, povedke

This article is spatially limited to the river basins of Slovenian ethnic territory, and it cites professional questions at individual points that, given the title topic, call for in-depth research. Among them are fairy-tale vestiges or mythological relics about the creation of our planet, offerings to water, the concept of living water, the superstition that children come from water, the personification of water, and how microtoponyms arise from water.

Mura, Drava, Sava, Soča, water, ponds, glaciers, karst, mythology, literary folklore, tales

1 Uvod

Voda od nekdaj velja za vir življenja, prenavljanja in sredstvo očiščevanja (Chevalier, Gheerbant 1995: 662). Od štirih elementov (voda, zemlja, ogenj, zrak), ki so po starodavni grški kozmogoniji odločilni za nastanek sveta, so ji pripisovali pasivno, žensko razsežnost (prav tam: 708). O njenem naravnem (prim. Dolinar idr. 1998: 582–583) in simbolnem pomenu je bilo napisanih veliko koristnih, svečanih in globokih besed. Pomislimo samo na *Sveto pismo* kot eno od temeljnih izhodišč naše civilizacije. Pomen vode v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju je raziskala Mirjam Mencej (1997), medtem ko ta prispevek osvetljuje motiv vode v slovenski slovstveni folklori.

V prispevku se navezujemo zgolj na celino in se premikamo od vzhoda proti zahodu slovenskega etničnega ozemlja, da bi se na koncu ustavili na sušnih kraških tleh.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026
(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)
ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X
ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

2 Bajčni prežitki

Na različnih krajih Dolenjske se pojavljajo potoki z imeni Zdravščki in Pomlajevalščki, ob katerih so se nekdaj zbirali ljudje ali vodo iz njih odnašali domov v prepričanju, da je čudodelna (Sever 2003: 101–102). V škocjanski pražupnji na Dolenjskem je več voda z bajčnimi imeni. Med njima sta dva Zdravščka, pomlajevalna Jarbahca, Mrtvaški studenček in trije očiščevalni bajerji, povezani s škocjanskim Zdravščkom. Po izročilu je bilo nekdaj v omenjeni pražupnji devetindevetdeset vodá. Doslej jih je že veliko »presahnilo« (prav tam: 112) in nanje spominjajo le še ledinska imena, če se tudi ta niso pozabila.

Voda škocjanskega Zdravščka izvira izpod mogočne skale, kilometer južno od župnijske cerkve. Podobno kot v Metnajskem Trmožniku tudi tu ljudje z imenom Zdravšček označujejo poleg vode še svet okoli nje in bajeslovne bajerje v bližini. Danes je na žalost glavni izvir zajet in voda speljana v cevi krajevnega vodovoda. V davni in ne tako davni preteklosti pa so to vodo nedvomno po božje častili, v njej iskali zdravja in duhovne tolažbe. [...] Podobno kot v drugih oboževanih vodah ima tudi voda iz škocjanskega Trmožnika (Zdravščka) nekaj več raztopljenega apnenca, ki daje po izločitvi iz vode vodni kamen – lehnjak. Poglavitni vzrok za nekdanji duhovni značaj tega izvira pa je njegovo ritmično upadanje in naraščanje. Takim vodam dandanes pravimo zaganjalke. Danes so zaganjalke pojasnjen naravni pojav, nekoč pa so v njih videli božje znamenje. (Sever 2003: 113–114)

Menda so naši predniki po božje častili vodo, ki izloča raztopljeni apnenec, iz katerega nastaja lehnjak ali lakovec. Zato je veljalo, da je bil tudi kamen, ki ga je voda izločala, božji kamen. Nekoč ga je moralo biti v vsakem zidu vsaj nekaj (Sever 2003: 141).

Ločniški Zdravšček¹ ima med vsemi davno čaščenimi vodami še najbolj ohranjeno nekdanjo zunanjo podobo. Izvira izpod skale dober meter od tal. Na zunaj je podoben nekakšnemu oltarju, s pretežno naravno oblikovanim stebriščem. Sem so hodili po vodo na posebno željo starejših bolnikov. Tudi pri delu na polju, na travnikih in v gozdu so se Ločničani najraje odžejali s to vodo, čeprav so imeli na voljo še več drugih izvirov, npr. bližnji Băč.²

[B]lizu Malega Ločnika je včasih obstajala Jarbahca/Jërbahca,³ voda, h kateri so hodili ljudje po mladost. Če so jo pili dovolj in o[b] pravem času, jim je povrnila mladostno počutje in moč. Navedena opažanja Leopolda Severja se zdijo nekoliko pretenciozna, a jih je pri primerjalnem raziskovanju vodne motivike na slovenskih tleh in tudi širše vsekakor vredno preverjati. Tu je

1 Izvir je okrog 0,5 km vzhodno od vasi Mali Ločnik in 1 km od škocjanskega spodnjega gradišča v vasi Gradež (Sever 2003: 113–114).

2 Voda, ki s tal pritiska navzgor, se boči, zato so jo naši predniki poimenovali băč (Sever 2003: 113–114).

3 Sever (2003: 127) razlaga, da je ime sestavljeno iz zloga jër-, ki naj bi bil narečna oblika prastare slovenske besede jar, 'mlad, svež', in besede bahca, kar da je pomanjševalnica od bah (iz nemščine Bach) in pomeni razlivajočo se vodo.

sicer priložnost vsaj za omembo legend o zdravilni vodi za oči, ki so pogosto povezane s sveto Lucijo. (Kuret 1965: 157, 171)

V prvem zvezku *Slovenskih ljudskih pesmi* (1970: 123–125) je v razdelku z bajčno snovjo na častnem prvem mestu pesem *Riba faronika nosi svet* iz Podmelca na Tolminskem. Edinstveni motiv se je zdel tako lokalno karakterističen, da ga je kot takega osvojila tudi tolminska literatura (Pregelj 1925; Vuga 1999). Toda vse kaže, da je bil nekdanji znan tudi v drugih slovenskih pokrajinah, kakor sledi iz prekmurske na videz razlagalne povedke Pòtrs:

Naši stari lidje so mislili, ka zämla na vôdi pläva. Zavolo tòga so si pòtrs ätak razlågali. V vôdi, na štäroj zämla pläva, sta dvê jáko välkivi ribi. Dä sä tëvi ribi plödita po vodi, pa sä štära od zämlé strösi, to jä pòtrs. (Kühar 1985: 149)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Naši stari ljudje so mislili, da zemlja na vodi plava. Zato so si potres tako razlagali. V vodi, na kateri zemlja plava, sta dve zelo veliki ribi. Ko se ti dve ribi lovita po vodi, pa se od katere zemlja strese, in to je potres.

Ali ne gre za ostanek kozmogonskega mita, bajke o nastanku sveta? Ob reki Muri se intenzivno prepletajo naravoslovna, narodnostna, mitična in celo apokaliptična snov, celo v eni sami pripovedi:

Múra, ki nas lôči od našij štajarskij bratov, jáko podkáple na našem kráji. Že dôsta lêpij gajòv i njiv je sprävila na nikoj i se posplòj böle bliža k vesnicam. Stári lüdjë pravijo, da de Múra vsigdár däle podkápala, dôkeč ne príde do zädnje slovènske vési, nájmre do Kòbilja. Gda pride do té vesnice i nas Slovènce tak nazáj zdrúži, bô sòdni dén. To je: Múra bo tam do kónca sveta stála i nède več lôčila bräte od brátov. (Kühar 1985: 116–117)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Mura, ki nas ločuje od naših štajerskih bratov, zelo spodkopava [odnaša zemljo] po našem kraju. Že dosti lepih gozdov in njiv je spravila v nič in se na splošno približala vasetem. Stari ljudje pravijo, da bo Mura še vedno naprej spodkopavala, dokler ne pride do zadnje slovenske vasi, namreč do Kobilja. Ko pride do te vasi in nas Slovence tako nazaj združi, bo sodni dan. To je: Mura bo tam do konca sveta ostala in ne bo več ločila brate od bratov.

Milka Hvala, aleksandrinka, ki se ji je življenje iztekalo v Veliki Britaniji, presenetljivo pripoveduje o Kiklopu,

ki da je bil neki tako velik, da je lahko iz sebe izcedil toliko vode, da je napolnil dolino; od takrat torej reka Soča. Ko je končala pripoved, se je nasmejala, takoj zatem pa se je zresnila od začudenja, češ kako da njeni mlajši rojaki o nastanku Soče nič ne vedo. (ce 1997: 32)

Prvo vzhičenje raziskovalca ob odkritju se pomiri ob spoznanju, da je njen Kiklop slovenski zmaj oz. lintvæn, ki domuje npr. v Žirku na koncu Poljanske doline (avtopsija) ali v Konjiški Gori (Kelemina 1930: 241–242) in še kje. Povsod se ljudje bojijo, da se bo nekoč razsrdil in z vodo zalil pokrajino.

3 Darovanje vodi

Mälinčki mantrník [mučenik] je s krščanskega vidika pravilno naslovljena, vendar ne more prikriti duhovne starodavnosti. Obsežna motivno enotna pripoved se v celoti nepri-zanesljivo kruto nanaša na daritev vodi, da bi prenehala vodna ujma:

Na Mälinci jä Múra anoga 'ipa jako potkápala pa sä prbližávala g vesi. Mälinčarjä so jo záčáli búrati, pa jä zamám bilo sä. Múra jä li dála kópala pa žä štela nòtri véz vùjti. Natô so si dogúča-li väški poglavárjä, ka ädnoga sädän let stàroga dičáka živoga zakòpajo polak Múra pa s ten zabrániyo, ka Múra nädä dälä potkápala. Tô so tÿj fčínili. Blúzi Múrá so skopàli màlo vékšo jàmo, f štáro jamo so mäd dvê blanyi djáli sädän let stàroga Džúrovega Štèvaka pa so ga živo-ga zakopàli. Sirmàčäk jä präj jako bréčao, da jä pa smilenya në bilô. S tèn dèlon so Mälinčarjä zabránil, ka nyim Múra zàj vâč nä potkápala prlé.

Od Džúrovega Štèvaka sä pa prpovídävlä, ka sä jä prät kakšimi pédäsätimi lèti skázao anoj pobòžnoj žänski f snè pa jo jö proso, naj naguči väško poglavárstvo, ka ga vö otkòpajo. Poglavárstvo jä tô dovolilo, pa so ga ži záčáli otkápati. Kòmaj so parkrád zasèkali zämlô, pa žä nastála vâlka dišava. Nato so pa prišli pandúrjä pa so prâpovèdali otkápati tòga mantrníka. Zaten ja dùgo sä tuu bilô. Samo zágnya lèta je pá čüti, ka sä prkažüv'l'a svètlost na tistom mèsti, de jä sirmág Džúrof Štèvæg živ zakòpani. (Kühar 1985: 189)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

V Melincih je nekoč Mura zelo poplavljala in se približevala vasi. Melinčarji so jo začeli odrivati, a je bilo vse zaman. Mura se je še naprej razlivala in že hotela vdreti v vas. Zato so se dogovorili vaški veljaki, da enega sedem let starega dečka živega zakopljejo zraven Mure in se s tem ubrániyo, da bi Mura še naprej poplavljala. To so tudi storili. Blizu Mure so skopali malo večjo jamo, v katero so med dvê deski dali sedem let starega Džurovega Števaka in ga živega zakopali. Siromaček je zelo jokál, toda usmiljenja ni bilo. S tem ravnanjem so Melinčarji ubranili, da jim Mura odtlej ne poplavlja.

Od Džurovega Števaka se pa pripoveduje, da se je pred kakimi petdesetimi leti v sanjah prikazal neki pobožni ženski in jo prosil, naj nagovori vaško poglavarstvo, da ga odkopljejo. Poglavarstvo je to dovolilo in so ga že začeli odkopavati. Komaj so nekajkrat zasadili lopato v zemljo, je že nastal močan vonj. Nato so prišli orožniki in so prepovedali odkopati tega mučenca. Dolgo je že od vsega tega. Samo zadnja leta je pa slišati, da se prikazuje svetloba na tistem mestu, kjer je siromak Džurov Števek živ zakopan.

V drugi različici daritev vodi ni več tako dosledno izpeljana kot v prvem primeru, ampak je zgolj simbolična in formalna, saj se otroku, položenemu v jamo, ne zgodi nič tragičnega. Iz tega se da oceniti, da je ta pripoved mlajša, kar potrjuje tudi dostavek o božjem posegu, da se je v odločilnem trenutku v vasi pojavil berač:

Edno leto je Mjura pá pokazala svéje zobé. Zamázana vóda je náglo naráščala, trgala nasípe, se razléjvala prejk bregóuf pa poplavlála njíve, šúme pa blíjžnje vesníce. V kapéjlicaj so zaskrbleno zvoníjli. Lidjé so pa kak zméjšani bėjžali na vse kráje pa iskali zavétje.

Bésna vóda je nej póznala míloščine: podérala je drévje, odnášala je prvé věške íže, z njóuf je šlo vse, ka njoj je bilóu na póuti. Lidjé so brez močíj lejitali krè vodé. Žénske so molíle, stegávale roké k nébi, starci so napovédali kónec svéjta, déca so pa brécala ...

Da je bilóu najhújše, se je lidén priblížao šterc s pálicof. Včasí so pràvili, ka šterc srèčo nosi, zatóu ga je včasí prósila édna žénska:

»Šterc, pomágaj nan! Múra nan šče odnésti vse íže!«

Šterc je vélo, naj móški prneséjo lopáte z vési pa skópajo glóbokó jàmo. V njóu so djáli málo déjte. Vsi so v strájí čakali, ka bou. Voda je šče itak naráščala, že se je začnola v jamo vléjvati, te pa – čúdeš!

Naidnóuk je začnola kapáti pa se vléjčti nazaj v strugo.

Lidjé so bíli jako veséli. Štéli so se štêrci zaváliti, pa ga več níndri nej bilóu, premíjno je ...

Kesnéj so pràvili, ka ga je póslao san Bóug, ka bi njín pomógeo. (Rešek 1995: 100–101)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Neko leto je Mura spet pokazala svoje zobe. Zamazana voda je naglo naraščala, trgala nasipe, se razlivala čez bregove in poplavljala njive, gozdove in bližnje vasi. V cerkvah so zaskrbljeno zvonili. Ljudje so kot zmešani bežali na vse kraje in iskali zavetje.

Divja voda ni poznala milosti: podirala je drevje, odnašala prve vaške hiše, z njo je šlo vse, kar ji je bilo napoti. Ljudje so brez moči tekali kraj vode. Ženske so molile, dvigovale roke v nebo, starci so napovedali konec sveta, otroci so jokali ...

Ko je bilo najhuje, se je ljudem približal berač s palico. Včasih so pravili, da berač prinaša srečo, zato ga je prosila ena ženska:

»Berač, pomagaj nam! Mura nam hoče odnesti vse hiše!«

Berač je ukazal, naj moški prinesejo lopate iz vasi in skopljejo globoko jamo. Vanjo so dali malo dete. Vsi so v strahu čakali, kaj bo. Voda je še kar naraščala, že se je začela v jamo vlivati, tedaj pa – čudež!

Naenkrat je začela kopneti in se vleči nazaj v strugo.

Ljudje so bili zelo veseli. Hoteli so se beraču zahvaliti, pa ga nikjer več ni bilo, izginil je ...

Pozneje so pravili, da ga je poslal sam Bog, da bi jim pomagal.

V mlajših pripovedih o poplavljanju Mure se mitološka razsežnost že popolnoma izgubi; v njih ostaja samo še socialna motivika:

Dèleč krej od lüjdi, med müriskimi rokávami sta v razpadajóučinj cimpranoj iži živéla zákonce Jànči pa Maríča. Dicé sta nej méla. Zêmla okóuli njüjve iže je slaba bíjla, sešérun sáma močvára. Najhüjše je bilóu na spomlád, da je Müjra poplávla. Te se je vóda věčkrat do ijžnoga prága zdígnola. [...] Okóuli njüjve iže je ráslo sámo šarjé. Tu pa tån je bíjla kákša krpa zemlé, ka sta léjko répo posádila. (Rešek 1995: 38–39)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Daleč stran od ljudi, med murskimi rokavi sta v razpadajoči leseni hiši živela zakonca Janči in Mariča. Otrok nista imela. Zemlja okoli njune hiše je bila slaba, vseokrog samo močvirje. Najhuje je bilo na spomladi, ko je Mura poplavljala. Tedaj se je voda večkrat dvignila do hišne praga. [...] Okoli njune hiše je raslo samo ščavje. Tu pa tam je bila kakšna krpa zemlje, da sta lahko reпо posadila.

Mura postane celo sredstvo uživanja bogatih. Kadar je bilo vroče, sta se grofica Marija in njen mož Avgust »odpeljala s konji v Jelénšček k Muri, kjer je bila grofovsko koupanca« (Rešek 1995: 306–309).

4 Živa voda

Posebno skrivnostno deluje v folklornih pripovedih motiv žive vode, dokler ne postane jasno, da gre za tekočo vodo. Za naše okolje ni nič posebnega, v podnebnih pasovih z malo padavinami pa jo doživljajo kot čudež narave.⁴ Živa voda je ena najglobljih svetopisemskih besednih zvez in krščanskih teoloških pojmov. Ob njej se napajajo številne duhovne meditacije (prim. Ravenko 2003: 15). Leopold Kretzenbacher je v raziskavah žive vode ali oživljajočih studencev v srednji in jugovzhodni Evropi dognal, da sega njena motivika v sredozemsko antiko (Rotar 1989: 590). Živa voda ni nič drugega kot tekoča voda, »to je ena živa voda, izvir« (Marušič 1983). Obstajajo pravljice, v katerih mladenič išče živo vodo, v porabski pravljici *Kralj* pa mora biti živa voda še »mlada«: »Če bi z Vilinskega gradu kdo prinesel živo mlado vodo, v kateri bi se umil,« bi kralj spet postal mlad. Najmlajši sin odide ponjo.

Dober dan, stari oča! Rad bi šel v Vilinski grad po živo mlado vodo. Bi mi vedeli povedati za pot? [...] Napoti se, kakor mu je rekel starec, pa pride do Vilinskega gradu. Ob dvanajsti uri gre noter in si vse ogleda. V steklenico si natoči živo mlado vodo. [...] Vrne se k tristoletnemu starcu pa mu odlije malo vode. Starec se umije in postane mlad kakor osemnajstleten pobič. Potem gre k dvestoletnemu starcu, ki se tudi umije, v njegovi vodi pa se pomladi. Tudi baba je po umivanju postala mlado dekle. (Krajczar 1996: 38–45)

4 Prim. reko Jordan v Galileji in puščavsko Judejo, kjer jo zbirajo v vodnjakih iz zemeljskih globin.

Ponekod je pripovedna tradicija zgrešila bistvo žive vode in je življenjsko pomemben pridevnik nadomestila le z estetsko učinkovitim, toda s pomensko praznim: bister. Tudi to dokazuje, da je mlajši. Da pa v resnici gre prav za živo vodo, se vidi iz funkcije, ki jo ima taka voda v brkinski pravljici *Huduobna čarovanca*, saj reši na smrt bolnega:

Ankræt je živeu an šuštar. Žjena mi ja mlada umərļa in pēstīla tri vətruoče, dva sina in hćericuo. [...] Kər nə ambæt je uoče hudū zbouolīv. Duohtər nej dav nəbjenga upənja, dæ buə vəzdraviu in usī suə blī žaləsni. (Kerševan, Krebelj 2003: 36–38)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Enkrat je živel en šuštar. Žena mu je mlada umrla in pustila tri otroke, dva sina in hčerkico. [...] Kar naenkrat je oče hudo zbolel. Doktor ni dal nobenega upanja, da bo ozdravel in vsi so bili žalostni.

Na vrata potrka beračica, lepo ji postrežejo in ji razložijo svojo stisko:

Piətlərca pej jīm je rjekļa təku: »Čə si kəšən upa v zəčarən grat pə *bistruo vəduə*, vəš uoče hitru vəzdraviu buə.« [...] Drugu jētru je nəvsjezguda šov tə starši fənt s kangelcuo pə uoduo. Toda čarovnica, ki jo je srečal na poti, ga je hitru spremenila u kamən. Dəma suə ga čakəli, mə njega nej blū. Drugu jētru je šou mlajši sin. Tūdi njemi se je zgədilu anaku. (Kerševan, Krebelj 2003: 36–38)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Beračica pa jim je rekla tako: »Če si kateri upa v začaran grad po *bistro vodo*, bo vaš oče hitro ozdravil.« [...] Drugo jutro je navsezgodaj šel starejši fant s kanglico po vodo. Toda čarovnica, ki jo je srečal na poti, ga je hitru spremenila v kamen. Doma so ga čakali, a njega ni bilo. Drugo jutro je šel mlajši sin. Tudi njemu se je zgodilo enako.

Na pot se je odpravila še hči. Deklica je skrbno upoštevala vsa navodila: zamašila si je ušesa, čeznje ovila ruto, da je preslišala

gruožnje in kərčanje vəd čərovənce. Ku je zajēla uoduo, je čərovəncia okamenela. Dekēlca je usək kamən vəkupəļa s tistuo uoduo sīs stədjenca in rejšļa povnu zəčarənih fantu. Tudi suoje brate je rejšļa. Ku suə pəršli də samotarja, suə ga nejdlī mərtvega. Fantje suə ga pəkəpali in šli puole usək pə suoje. Bratje in sjestra suə hiteli dəmov h ouci. Ku je oče pəpiu maļu tiste uotće, je skuočiū pəkuonci in biū zdrouv ku dren. (Kerševan, Krebelj 2003: 36–38)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

grožnje in kričanje čarovnice. Ko je zajela vodo, je čarovnica okamenela. Deklica je vsak kamen okopala s tisto vodo iz studenca in rešila veliko začaranih fantov. Tudi svoje brate je rešila. Ko

so prišli do samotarja, so ga našli mrtvega. Fantje so ga pokopali in potem šli vsak po svoje. Bratje in sestra so hiteli domov k očetu. Ko je oče popil malo tiste vodice, je skočil pokonci in bil zdrav ko dren.

V porabski pravljici *Plemičev sin* (Krajczar 1996: 169–185) sta drug ob drugem starozavezni motiv Nila, v katerem plava košara z izraelskim dečkom, ki mu faraonova hči da ime Mojzes (prim. Sveto pismo 1997: Mz 2, 1–10), in prevažanje čez vodo, kar se mogoče navezuje na reko Stiks iz grške ali na tri reke podzemlja iz rimske antične mitologije (Schwab 1988: 866, 873).

5 Otroci iz vode

V slovenski slovstveni folklori še obstajajo sledovi, da (porodna) babica zajame otroka iz vode. V Zagradcu na Dolenjskem je veljalo, da jih prinašajo pene na reki Krki (Sever 2003: 111). Iz podobne vraže v Posočju se je ohranila bridko šaljiva anekdota, kako so se otroci iz neke družine odločili udrihati po penasti vodi ob povodnji, da ne dobili novega družinskega člana (Colja, Bovec 2000).

Toda ob rojstvu otroka je bilo treba, vsaj v Porabju, dati na mizo čašo vode – za sojenice, da novorojenčku ne bi prisodile česa slabega (Krajczar 1996: 242).

6 Antropomorfizacija vode

V razlagalni povedki⁵ o nastanku žita in kruha se pojavi antropomorfizacija, ki si poetično pomaga s personifikacijo. Označili bi jo lahko tudi za slovenski mit:

Bilo je v tistih časih, ko naši pradedje rži in pšenice še niso poznali. Tedaj je živel ob Dravi na Koroškem zelo bogat ribič. Vse svoje premoženje si je pridobil s tem, da je pridno lovil ribe v Dravi. Poln hvaležnosti je nekega dne vprašal Dravo: »Mamica Dravica, s čim naj ti povrnem, ker si mi pomagala do blagostanja?« Drava je odgovorila: »Pojdi daleč po svetu. Tam v daljnem kraju najdeš ljudi, ki imajo bel in ržen kruh; od vsakega mi po en hlebec kupi in mi ga prinesi!« Ribič se je odpravil na pot in prišel v bogate in lepe kraje. Ljudje so tam jedli, česar on dotlej ni poznal: lep kruhek. Kupil je dva hleba, kakor mu je Drava velela – naročila. Ko se je vrnil, je vrgel hleb pšeničnega in hleb rženega kruha v Dravo. – Nato je Drava začela naraščati in je poplavlila ves levi in desni breg. Ko pa je voda odtekla, je pričela zemlja odganjati lepo rž in rumeno pšenico. Tako so ljudje dobili seme in povsod so začeli sejati rž in pšenico. (Gaspari, Košir 1965: 198)

V bistvu gre tudi v tem primeru za darovanje vodi, v ozadju pa je mogoče zaslutiti motiv poplavljanja Nila, kar je nekdaj omogočalo bogato egipčansko kulturo. Enako je

5 V žanrskem sistemu slovstvene folklore so poleg pravlji in drugih vrst povedk (bajčne, vražljive, strašljive, legendne, zgodovinske, socialne, šaljive) razlagalne oz. aitiološke nekakšna prvotna znanost.

personifikacija bistvena za povedke o tekmovalnosti slovenskih rek, do izraza pa pride tudi besedna igra o dvojnem pomenu zelene barve:

Ljudska govorica pravi, da ste se Drava in Zila nekdaj skušali, katere bode hujša. Zmagala je prva, a druga je postala zaradi jeze vsa zelena. In res je Zila navadno lepa zelena. (Od Zile 1910: 168)

Personifikacija je uporabljena za razlago različnega toka dveh oziroma treh rek, ki predstavljajo po eno upravno enoto v nekdanjem habsburškem cesarstvu:

Drava in Sava [...] pričkale ste se, katera med njima skoz Krajsko poteče? Ker se niste mogle umiriti, ste pogodbo napravile, da tista poteče skoz Krajsko, ktera se bo drugi dan pred zbudila. Sava tisto noč ni nič zaspala, Drava je bila pa trdo zaspala. Ko Sava čuti, da Drava spi, je tiho vstala in se po namenjeni poti naglo skoz Krajsko vlila. Drava se zbudi – in vidi Savo skoz Krajsko teči; grozna jeza jo prime, ker si je bila zaspala, in zato jo serdita skoz Koroško vdere. In tako še današnji Sava skoz Krajsko tiho spe, Drava pa jezno svojo pot skoz Koroško dere. (Benkov 1851: 36)

Drava, Sava in Soča so sestre. Nekoč so se zmenile, katera bo prihodnji dan prva pritekla v morje. Zvečer sta Sava in Soča zaspali. Drava pa se je potuhnila in kmalu začela tiho teči naprej. Ko se je Sava zjutraj prebudila, je opazila, da se Drava že vali proti morju. Zato se je tudi sama spustila v jezen tek. Nazadnje se je zbudila tudi Soča. Ko je videla, da sta jo sestri ukani-li, je na nasprotni strani s strašno močjo predrila gorske stene, se srdito zagnala skozi skalne soteske in prva pritekla do morja. (Levičnik 1984: 33)

Ko sva se na vrhu usedla v travo, mi je nona pripovedovala o Dravi, Savi in Soči, treh sestrah, ki so sklenile potovati, v morje. Pripovedke se več ne spominjam dobro, vem pa, da mi je tedaj pokazala južni del Soče, ki se leno vije proti morju. (Martinc 1962/63: 122)

Kakor dokazuje nasprotje med besednima zvezama *srdito zagnala* in *leno vije*, je kraška različica omenjene povedke že popolnoma izgubila prvotni pomen.

7 Voda na Krasu

Tako smo iz Prekmurja, prek Koroške in Kranjske prispeli na Kras, ki mu manjka vode. Le zakaj?

Pred dva tisoč leti je bilo na Krasu vse drugače. Je bilo dosti hrastov in čez Kras sta tekli dve reki. Tako je bilo, dokler nista prišla dva popotnika. To sta bila Kristus in sveti Peter. V eni vasi na spodnjem Krasu so jima dali en majhen hlebec kruha in en pršut. Oboje sta nosila v žaklju. Tako prideta do prve reke, ki je bila pri Štorjah, se ustavita, pomarendata, v reki sta se napila vode in v hrastovi senci lepo zaspala. To je bilo ravno junija meseca, v ta glavni košnji. Kmetje

so imeli polno dela. Mimo njih gre en kmet. Je šel kosit. Zagleda ta dva, kako spita, in pravi:

»Vidi jih lenuhe! Mladi fantje ležijo v senci. Jaz revež star pa moram delati.«

Zagleda tisti žakelj in jima ukrade pršut in kruh. Fanta sta se zbudila in videla, da sta okradena, takrat pa reče Kristus:

»O ti Kraševce! Pršut si mi ukradel, zato boš ostal brez vode.«

Vstaneta, gresta k reki. Še enkrat sta se napila, potem je Kristus z leskovo šibo udaril po vodi in voda je izginila. Gresta naprej proti Danam, tam je tekla druga reka. Prav tako je Kristus naredil tam. In Kraševci smo ostali brez obeh rek. (Kocjan, Hadalin 1994: 119–120)

Iz nadaljevanja se vidi, da se jim je Kristus zato oddolžil z dobrim vinom.⁶ Avtorska različica te razlagalne povedke je preobložena s kraško topografijo, zgodovinskimi utrinki, celo moralnim opominom, kar naj bi bilo bolj prepričljivo, a v resnici folklorna pripoved česa takega ne prenese.

Druga pripoved ne izpostavi Kristusa, ampak daje prednost

dobričini sv. Petru, kateremu so se Kraševci smilili in jim je hotel darovati teran namesto izgubljene vode. Pa tudi za izgubo rek so si Kraševci pomagali. Skopali so globoke »štirne«, vanje pa speljali deževnico s kamnitih in opečnatih streh. Malo je te vode in tudi dobra ni. Vendar je pitna in tudi za kuho se dá uporabiti. Čista je. To vodo rabimo že veke in veke in se je še nismo naveličali. (Martinc 1962/63: 122–125)

8 Ledinska imena

V naši vasi je bilo en bot petdeset mlak. V njih so živele ribe in te ribe so z repom pljuskale: plisk, plisk, plisk. In iz tega plisk je ratalo ime *Pliskovica*. (Kocjan, Hadalin 1993: 151)

V Brkinih so še žive razlage za nastanek njihovih ledinskih in krajevnih imen, ki so povezana z vodo:

V davnini je reka Reka tekla povrhu, nad Famljami in tremi mesti in nad Divačo. Tam so še znaki struge. Reka je seveda tudi nanašala zemljo in kamenje in tem nanosom so rekli »reme«. Pozneje so ljudje prišli v te »reme« in ga naselili: v nanos – v reme. Od tod to ime *Vreme* in *Vremška dolina*. (Kerševan, Krebelj 2003: 150)

Vedno manj je informatorjev, ki znajo zanesljivo razložiti posebnosti svojega okolja, npr. od kod kotanje v tleh:

6 Tisti, ki ga bo malo pil, bo prepeval kot ptič, ki je nosil prvo kost. Kdor bo pil več, bo močan kot lev, ki je nosil drugo kost. Tisti pa, ki bo preveč pil, se bo valjal v blatu in prahu kot osel, ki je nosil tretjo kost. (Kocjan, Hadalin 1993: 119–120)

Dosti, dosti let nazaj so tudi v Šepuljah sejali lan. [...] Vse šepuljske ženske so hodile namakat lan v kraj, ki mu zdaj rečemo *Pod Kaličem*, tj. majhen kal. Takrat je bilo tam dosti majhnih kalov – kaličev. Danes rastejo v tem kraju sami hrasti, da so bili tle res kaliči, pričajo samo še vdolbine, ki jih je med drevjem prav dosti. (Kocjan, Hadalin 1993: 163)

Pripovedi o nastanku brezen sodijo v tukajšnji okvir zaradi podzemnih voda, ki so v kraškem svetu dokazano dejstvo. Najbolj znana v tej zvezi je pripoved o volovski vpregi, moškem in deklici s kitami, ki se pogreznejo v tla in jih čez čas voda naplavi na površje.

Pod vasjo Bistërco je eno brezno. Krakaršloh, Krakarovo brezno. Nad tem breznom je nivica, majhna, približno štiri are, last Pečeta. Oni so pole vzeli Lukežiča za skupnika. Enkært so pole tako orali, pa je punčka gonila vole po tisti nivici zraven brezna. I, da so se voli nad breznom splašili, kako so pa skočili, jim je pa zmanjkalo tal i so pali v brezno. Dekalca pa z nimi. Od undaj so govorili, da ma tu brezno povezavo z Dobličkim jezerom: zakaj je pærneslo i naplavelo na vèrh kito od punce i jermen od vola. (Kure 2004: 63)

9 Humor

Skoraj črni humor je bistvo dveh realistično socialnih povedk, ki nazorno tematizirata trdo življenje Kraševcev zaradi pomanjkanja vode.

Bilo je poleti pred prvo svetovno vojsko. Grozna suša je bila. Takrat ni imela vsaka hiša svoje štirne.⁷ V Križi so bile tri komunske štirne in tja se je hodilo po vodo. Ko je vode zmanjkalo, so morali ponjo v Rašo, k studencu. Tako sta šla Jože Vitezov in Tone Tinčetov z volmi in sodi tja po vodo. Vsak je imel svoj sod in vsak svoje voli, se zastopi. V Raši sta nakladala vodo. Pole pa sta drug drugemu farajtala – najprej sta pripeljala en voz na vrh s štirimi volmi, potem pa sta šla po drug voz s štirimi volmi. Najprej sta šla pa vsak s svojo vprego. Tam pri Štorjah je začelo naenkrat grmeti in treskati, pole pa se je še vtilo kot iz škafa. Bolj ko sta šla naprej, bolj je padalo. Začela sta gruntati, da se jim bojo prav gotovo smejali, če prideta domov z vodo v takem vremenu. Zato sta raje zlila vodo iz sodov. Prideta do Filipčjega Brda. Cesta je bila prav suha. Kaj pa zdaj? Domov brez vode ne moreta. Sta obrnila voza in šla nazaj v Rašo po vodo. (Kocjan, Hadalin 1993: 322)

Druga ima podobno poanto, le njen kronotopos je drugačen:

Okrog leta 1920 je bila huda suša. Moške iz Volčjega Grada so na vozove naložili sode in z volovjo vprego odšli proti reki Vipavi. [...] Ko so prišli domov, ni bilo o dežju ne duha ne sluha.

7 V davnih časih, ko so bili vodnjaki po vaseh še redek pojav in vode malo, so imele posamezne kmetije vodnjake znotraj zazidanega dvorišča, da so bili varni pred tatovi vode. Torej je zaprto dvorišče imelo več namenov, tako pravijo naši pradedje (Ravbar 1980b: terenski podatek).

Ravnali so kot Butalci. Naslednji dan so spet odšli po nujno potrebno vodo. (Metlikovec 1989/90, Arhiv SF, ms: 1408).

V nasprotju z lahkovernimi Kraševci, ki so vodo prehitro izlili stran in so morali zato pri priči nazaj ponjo, je med Gorjani na robu Trnovske planote ostal spomin na previdno »Margo z Ritkovša«, ki je v suši »vlačila to božjo vodo tedne in tedne, tudi po večkrat na dan«.

Tako jo je nesla gor enega popoldneva, ko je strašno žgalo. Bila je že vsa uničena in je komaj vlekla noge za sabo. Kar naenkrat se začnejo zbirati nad Čavnom oblaki in se raztegavati tja proti Golakom. Saj človek ne bi véval, da se po tolikem cajtu jasnoče lahko tako hitro pooblači! Da je že čez dan prav temno! In komaj je sirota uboga prilezla do vrha rebri, se je ulilo, kot bi eden zlival dol vodo iz órnc. Grmenje, treskanje prav nad njeno glavo, da česa takšnega še svoj živ dan ni doživela! Tedaj je le konec téve grozne suše! Zdaj bo dežja še preveč; in štirne bojo hitro polhne. Ona pa se martra s tem prahom vode! Kaj naj jo pljúši náta in se malo bolj zgane, da bo prej ko mogoče doma? A ne bi je mogla zlití proč – te vodice s Podstidénca! Ko jo je že prinesla prav do tlogr! In je lezla še tisti kos poti počasi naprej. Ni ji bilo mar, če so jo ljudje ven iz hiš prav čudno gledali! (Černigoj 2002: 86–87)

Mrzla kraška burja je bila vzrok, da je stoječa voda v kalih zmrznila. Kdo bi si mislil, da lahko iz tega nastane šaljiva živalska pravljica:

Tisti kal pri Lovrinovih so Kazeljci zmeraj dosti rabili. Pozimi, ko je bil hud mraz, je kal prekrivala debela skorja leda. Vaščani pa smo na tej skorji naredili veliko luknjo in tja smo hodili po vodo za živino. No, in enkrat prideta k temu kalu volk in lisica. Pod noč je bilo. Gledata v tisto luknjo. Lisica, zvita ko vse lisice, pravi: »Botrček, midva bi se danes lahko dobro najedla. Poglej koliko rib je v tem kalu. Daj, daj, pomoči rep v to luknjo in ribice se bodo prijele nanj.« Volk se res usede in da rep v tisto luknjo. Tisti dan je bilo mrzlo, burja je pihala in voda okrog volkovega repa je začela zmrzovati. Rep je rataval težak in lisica je precí začela, da kako dosti rib se je ulovilo gor. Čez nekaj cajta je ta revež vseeno tel vzeti rep iz kala. Lisička ni bila zadovoljna, ma je bilo prekasno. Okrog repa se je nabralo preveč leda. Takrat pa zapojejo petelini in lisica je tekla po kokoši. Volk ostane sam in tam bi najbrž tudi bil do spomladi, če ne bi bilo Lovrina. Ta možakar je vsako jutro s sekiro razbil led, ki se je naredil na luknji čez noč. No, Lovrin pride do tega reveža. S sekirco mu je odbil zmrznjen rep. Volk, brez repa, ma vesel, je tekel proti Raši. (Kocjan, Hadalin 1993: 84)

Pojavlja se v vražah, ki v fazi propadanja postajajo predmet posmeha:

Hčasó so šle cure opolnoči na staro leto na Kupo po vodo, k doma niso imali šterne. Pole so opolnoči donesle domu novo vodo. Govorlo se je, da se saki curi, ki gre po vodo, v vodi pokaže njen bodoči mož. Po vodo je šla i Micka. Kda je v vodo pogledal, je vidla Matijata, pa ga ne

bi baš rada imela. V resnici pa se je blo tako zgodlo, da je na bregu rasla vrba, Matija je na to vrbo splezal i se nagnal v vodo, da ga bo ja bol vidla. Micka se samo čudla i ni ji blo praf, da bo morala njega zet. Kita, na ke je Matija sedel, pa je bla več trhla i kda se je bol nagnl, je vič naenkrat pukla i Matija je pred Micko v vodo čofnl (Filak 2002: terenski podatek).

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Včasih so šle dekleta opolnoči na staro leto na Kolpo po vodo, kjer doma niso imeli vodnjaka. Potlej so opolnoči prinesle domov novo vodo. Govorilo se je, da se vsakemu dekletu, ki gre po vodo, v vodi pokaže njen bodoči mož. Po vodo je šla tudi Micka. Ko je v vodo pogledala, je videla Matija, pa ga ne bi prav rada imela. V resnici pa se je bilo tako zgodilo, da je na bregu rasla vrba, Matija je na to vrbo splezal in se nagnil nad vodo, da ga bi ja bolje videla. Micka se je samo čudila in ni ji bilo prav, da bo morala njega vzeti. Veja, na kateri je Matija sedel, pa je bila že trhla in ko se je bolj nagnil, je že naenkrat počilo in Matija je pred Micko v vodo čofnil.

10 Namesto sklepa

S folklorističnih prestopimo na etnološka tla, saj je voda predstavljena v praktični rabi in opisno, ne pa v smislu folklornega dogodka.

Domiselni Kraševci so si služili kruh tudi z zamrznjeno vodo, s t. i. ledenicami, ki so se jih pred nekaj desetletji še dobro spominjali.

Pær pærvih dveh hišæh v Pæredi je bla ambæt lednica. Tæm je væbziðæna anih desiet metru glæbuoka lûknja, ku ana štærna, samu velovku in vækruglæ. Pæzimi suæ tæm spravlæli liæt sið vsæh kaðu in žlebu. Kuæse liæða suæ sekli in næsili nutær. Væbklæðæli suæ ga z liscæm in slæmuo; anuo værstuo liæða, anuo værstuo liscæ al pej slæme. Lednica je bla pækrita sið strehuo. Šje zdej je næ sredi te jame an tak kvædratæn stolp, ku je dærðu strehuo.

Pæzimi suæ liæt spravlæli, pæleti pej suæ ga væzili z væzmi, væbluoženga z liscæm, slæmuo al pej mahæm, v Tærst in Gærícuo in v taçe, viæçe kraje, kæmær suæ imeli mesnice. Liæt suæ rabli zæ hlædit mesu. Ja, pæd Avstrijuo nej blæ šje hlæðilniku.

Kæmær je bla ta lednica, se šje dænæs rjeçe Pær lednici. (Kerševan, Krebelj 2003: 133)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Pri prvih dveh hišah v Pæredi je bila nekoč ledenica. Tam je obzidana enih deset metrov globoka luknja, kot ena šterna, samo veliko in okroglo. Pozimi so tam spravljali led iz vseh kalov in žlebov. Kose ledu so nasekali in nosili noter. Obložili so ga z listjem in slamo; eno vrsto leda, eno vrsto listja ali pa slame. Ledenica je bila pokrita s streho. Še zdaj je sredi te jame en tak kvadraten stolp, ki je držal streho.

Pozimi so led spravljali, poleti pa so ga vozili z vozovi, obloženega z listjem, slamo ali pa mahom, v Trst in Gorico in v take večje kraje, kjer so imeli mesnice. Led so rabili za hladit mesu. Ja, pod Avstrijo ni bil še hladilnikov.

Kjer je bila ta ledenica, se še danes reče Pær lednici.

V Brkinih je voda služila pri kovaštvu in mlinarstvu, ženskam pa je v okolici Trsta ostalo pranje.

Naše, slévenske žéne z useh tejih vési vəkuli Trsta, z Ricmænj, Bælunca, Dæline, Boršta, Mačkolj ... so ble pod Austrijo in potle še pod Italiijo perice. So prale rubo zæ tržaško gæspuodo. Skuori usaka šiša je jemela suojo perico. Usæka vas je jímela suj lavatojo. U lavatojih je tekla zvirna uoda in s cementa so blí nærjeni taki bæzeni en plošče zæ præt. Vsæka plošča je jímela tudi lükno zæ žajfo in krtačo in tûdi luh. Stare perice so jímele tudi take palce ku pælentarje, zæ touč rubo, ku so prale. Vsæk pændelik so šle u Tærst h gæspuodi pæ umazæno rubo in jo nesle u fago-ti na korjero in dæmou, dæ so jo næ ruoke væprale dæ četrtka. Ane so to rubo tudi peglæle, ane pej ne. V četærtkæh so nesle čisto rubo nazaj u Tærst.

Jes se še spovnem moje none en moje mame, ku smo stali še u Ricmanjæh, kæku so næsile tiste fægote in kæku so tuo rubo prale. Tebæt sëm biv še mulo, ma se spovnem še ku dænes, kæku sëm mami pæmagu nésit tiste fægote ten in kæku smo se pole muloti špricali z uodo in jîh dražli, ku so prale. E ... ma je blu treba bejžæt, ku je mama zæmæhtala s tisten pælentarijem.

Ti lavatoji so v Bregi še ohranjeni. (Kerševan, Krebelj 2003: 134)

Zapis v sodobni slovenščini (prestavila M. S.):

Naše, slovenske žene z vseh teh vasi okoli Trsta, z Ricmanj, Boljunca, Doline, Boršta, Mačkolj, ... so bile pod Avstrijo in potem še pod Italijo perice. So prale robo za tržaško gospodo. Skoraj vsaka hiša je imela svojo perico. Vsaka vas je imela svoj vodnjak. V vodnjakih je tekla izvirna voda in iz cementa so bili narejeni taki bazeni in plošča za pranje. Vsaka plošča je imela tudi luknjo za milo in krtačo in tudi lug. Stare perice so imele tudi take palice kot polentarji, za tolči robo, ko so prale. Vsak ponedeljek so šle v Trst h gospodi po umazano robo in jo nesle v rjuhi na vozilo in domov, da so jo na roke oprale do četrtka. Nekatere so to robo tudi likale, ene pa ne. Ob četrtkih so nesle čisto robo nazaj v Trst.

Jaz se še spomnim moje none in moje mame, ko smo stali še v Ricmanjih, kako so nosile tiste rjuhe in kako so to robo prale. Tedaj sem bil še otrok, a se spomnim še kot da je danes, kako sem mami pomagal nositi tiste rjuhe tam in kako smo se potlej otroci špricali z vodo in jih dražili, ko so prale. E ... je bilo treba bežati, ko je mama zamahnila s tistim polentarijem.

Ti vodnjaki so v Bregu še ohranjeni.

Viri in literatura

- BENKOV, Tone, 1851: Drava in Sava, Narodske starice. *Kmetijske in rokodelske novice* 9/8. 36. ce [= Jože Zadravec], 1997: Življenje, ki odpeva. *Družina* 29/26–27. 32.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, 1995: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ČERNIGOJ, Aldo, 2002: *Večer pri Maticavih: pripovedavanja z Dola*. Koper: samozaložba.
- DOLENC, Janez, 1992: *Zlati Bogatin*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 4).
- DOLINAR, Ksenija idr., 1998: *Antika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- GASPARI, Tone, KOŠIR, Pavle, ⁵1965: *Pravljica o Dravi. Slovenske narodne pravljice*. Uredil Alojzij Bolhar. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JERNEJ, Marko, 2002: Od izvira do izliva. *Nedelja* 72.
- KELEMINA, Jakob, 1930: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- KERŠEVAN, Nada, KREBELJ, Marija, 2003: *Duša na bicikli*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 27).
- KOCJAN, Danila, HADALIN, Jelka, 1993: *Beži zlodej, baba gre!* Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 6).
- KRAJCZAR, Karel, 1996: *Kralič pa Lejpa Vida*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 13).
- KUMER, Zmaga, MATIČETOV, Milko, MERHAR, Boris, VODUŠEK, Valens, 1970: *Slovenske ljudske pesmi I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KURE, Bogomira, 2004: *Zgodbe ne moreš iz žakla zvrnit*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 28).
- KURET, Niko, 1965: *Praznično leto Slovencev I*. Celje: Mohorjeva družba.
- KURET, Niko, 1967: *Praznično leto Slovencev II*. Celje: Mohorjeva družba.
- KURET, Niko, 1970: *Praznično leto Slovencev III*. Celje: Mohorjeva družba.
- KÜHAR, Števan, 1988: *Ljudsko izročilo Prekmurja*. Uredil Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba.
- LEVIČNIK, Josip, 1984: *Drava, Sava in Soča*. Kristina Brenkova (ur.): *Babica pripoveduje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MARTINC, Pavle [= Miroslav Pahor], 1962/63: Zakaj je Kras brez vode. *Pionir* 9.
- MENCEJ, Mirjam, 1997: *Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Od Zile, 1910. *Koroške novice*. *Mir* 29/28.
- PREGELJ, Ivan, 1925: *Plebanus Joanes*. Kranj: Tiskovno društvo.
- RAVENKO, Jani [= Jože Zadavec], 2003: Na pohorskih ozarrah. *Družina* 52/27. 15.
- REŠEK, Dušan, 1995: *Brezglavjeki*. Ljubljana: Kmečki glas (zbirka Glasovi 9).
- ROTAR, Janez, 1989: Nemška knjiga o slovenski kulturni dediščini. *Naši razgledi* 38.
- SCHWAB, Gustav, 1988: *Najlepše antične pripovedke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SEVER, Leopold, 2003: *Iskal sem prednamce: Dokazi in razmišljanje o starožitnosti Slovencev na dolenskem zahodu*. Turjak: samozaložba.
- Sveto pismo* (slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov), 1997. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- ŠAVLI, Andrej, MAJCIGER, Ivan, ⁵19 65: O povodnem možu. *Slovenske narodne pravljice*. Uredil Alojzij Bolhar. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- TOPOROV, Vladimir Nikolajevič, 2002: *Predzgodovina književnosti pri Slovanih: poskus rekonstrukcije (Uvod v preučevanje zgodovine slovanskih književnosti)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VUGA, Saša, 1999: *Na rožnatem hrbtu faronike*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ZUPANC, Lojze, 1957: *Povodni mož v Savinji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Rokopisni viri

- COLJA, Matilda, 2000. Zapisala Barbara Ivančič Kutin. Bovec, 24. 1. 2000.
- FILAK, Ana (roj. 1924), 2002. Zapisala Tina Šterk. Griblje (iz gradiva za zbirko Glasovi).
- KRALJ, Tone (roj. 1928), 2002. Zapisala Tina Šterkž. Griblje (iz gradiva za zbirko Glasovi).
- LAZAR, Jože, 1987. Terenski obisk z Mojco Ravnik. Podpeč, 9. 6. 1987.
- MARUŠIČ, Dario, 1983. Zapisala Špela Pahor. Marušiči.
- METLIKOVEC, Jožefa, 1989/90. Volčji Grad, OŠ Komen. Arhiv SF, ms: 1408.
- RAVBAR, Hinko (roj. 1905), 1980a. Škarjica, privlačno brezno. Zapisal po spominu, posredovala Nada Ravbar-Morato. Dol pri Vogljah.
- RAVBAR, Hinko (roj. 1905), 1980b. Lajnarjevi – žalostna zgodba s kjantarico. *Spomini Desetega brata*, rokopis. Vrhnika.
- Vode je zmanjkalo, zapisal Jožek Capar. Arhiv SF, ms: 171.

Motiv jezera in vode v poeziji in prozi Luize Crobath Pesjakove

DOI: 10.4312/SSJLK.62.36-47

Urška Perenič, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; urska.perenic@ff.uni-lj.si

Luiza Crobath Pesjakova motiv jezera oz. vode uporablja kot osrednji element za izražanje intimnih čustev, domoljubja in svetovljanske razgledanosti. V njenih besedilih, ki segajo od osebnega dnevnika prek zrelejših novel(ic) do povesti, romanov in pesniških knjig, se voda, jezero in sploh narava razodevajo predvsem kot prostor Božje prisotnosti. Prek opisov doživljanja jezer avtorica izraža tudi bidermajersko religiozno kontemplacijo ter estetski ideal nadzemelske lepote. Jezero ni zgolj geografska entiteta, ampak je lahko tako odsev notranjih svetov kakor prostor uresničevanja duhovne prostosti.

Luiza Pesjakova, motiv jezera, motiv vode, slovenska in nemška književnost 19. stoletja, narava, bidermajer

Luiza Pesjak uses the theme of lakes or water as a central element for expressing intimate emotions, patriotism, and cosmopolitan awareness. In her texts – which range from a personal diary to more mature novellas and novelettes to short stories, novels, and books of poetry – water, lakes, and nature in general are primarily revealed as a space of God's presence. Through descriptions of experiencing lakes, Pesjak also expressed Biedermeier religious contemplation and the aesthetic ideal of unearthly beauty. A lake is not simply a geographical feature, but can be both a reflection of inner worlds and a space for realizing spiritual freedom.

Luiza Pesjak, lake theme, water theme, nineteenth-century Slovenian and German literature, nature, Biedermeier

1 Uvod

Luiza Pesjakova (roj. Crobath, 1828–1898) predstavlja eno najzanimivejših ustvarjalnih osebnosti tako ljubljanskega meščanstva kakor slovenske in tudi nemške književnosti¹ prve polovice 19. stoletja na Slovenskem. Kot prvorojenka in ljubljena hči uglednega sodnega odvetnika, politika in mecena Blaža Crobatha (1797–1848) je odraščala v kulturno izjemno kultiviranem okolju, kjer je bila vzgoja med drugim usmerjena v duhovno oblikovanje posameznika in klasično izobrazbo (Perenič 2025). V slovenski literarni zgodovini pa je Pesjakova obveljala tudi za najbolj nadarjeno učenko največjega slovenskega pesnika

1 Zaradi tega jo lahko najdemo tudi v tujih, zlasti nemških leksikonskih virih, kjer je zastopana kot ena izmed redkih slovenskih oz. nemško-slovenskih literarnih ustvarjalk.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

Franceta Prešerna (1800–1849), ki je bil z družino Crobathovih v vsakodnevnih stikih in je imel vsestransko nadarjeno dekle na domu priložnost poučevati zlasti med letoma 1834 in 1846,² ko je bil pri njenem očetu Blažu v službi odvetniškega koncipienta in je vodil njegovo pisarno (Perenič 2025; Koblar 1935).

Kakor s Prešernom in več drugimi velikimi duhovi, ki so zahajali v Crobathov salon, kjer se je govorilo nemško, slovensko, francosko, poljsko in italijansko, pa sta bila življenje in delo Luize Pesjakove neločljivo povezana tudi z Ljubljano – »mestom ob vodi« –, kakor je deželno prestolnico habsburški monarhiji pripadajoče Vojvodine Kranjske v knjigi o Francetu Prešernu posrečeno poimenoval literarni zgodovinar France Kidrič (1938: LXXXIX). Družina Crobathovih, ki kljub pripadnosti meščanskemu stanu ni imela lastne nepremičnine, je sicer stanovala na več lokacijah, med drugim v znameniti Mahrovi hiši v Vodni ulici in pozneje v hiši na vogalu tedaj Slonove, danes Čopove ulice (Perenič 2025: 92, 94). Morda ni odveč dodati, da je bila hiša pesničinega očeta »gostoljubno odprta vsemu, kar je bilo dušno-plemenito in slavjansko«, torej slovansko (prav tam: 92). Kakor tudi spomniti, da je mlada Luiza, ki se je tedaj še podpisovala kot Louise in je po očetovi smrti v letu demokratičnih revolucij 1848 za moža vzela bogatega trgovca Simona Luko Pesjaka, prav tu začela gojiti svojo nemško-slovensko literarno ustvarjalnost (Perenič 2025; 2022; Koblar 1935).

Motiv vode in posebej jezera v njenem opusu postane stalnica, pri čemer se intimnejše doživljanje narave vseskozi povezuje z domoljubnimi čustvi, pa tudi svetovljansko razgledanostjo, kar je za žensko, ki še ni imela dostopa do formalne izobrazbe, vendar se je hkrati intenzivno samoizobraževala, naravnost impresivno. Že v svojem mladostnem, nemško pisanem dnevniku *Tagebuch 1844* je šestnajstletna Luiza, tedaj še Crobath, v nemščini navdušeno popisala svoje doživljanje Cerkniškega jezera in ribnikov na posestvu Brdo pri Kranju, ki so se ji pokazali v svoji romantični rajskosti (Perenič 2025: 219–220), medtem ko je dve desetletji pozneje, ko se je skupaj s hčerami pod vodstvom duhovnika in prevajalca Antona Lesarja (1824–1873) učila slovenščine, v Blejskem jezeru z okolico v svoji slovensko pisani noveli *Očetova ljubezen* uzrla »prežlahtni kamen v dragotinah stvarstva« in »preslavni kinč lepe naše domovine« (Pesjakova 1864: 217). Jezero v njenih tekstih tako ni zgolj kulisa, ampak dinamičen element, odsevajoč pesničino notranje doživljanje, ki je v razponu od mladostne vznemirjenosti do zrele refleksije, in domoljubje. Predvsem pa se kaže kot tisti prostor oz. entiteta, skozi katero se razodevajo brezkončnost Božje ljubezni, tihota in mir (prav tam: 217–218).

Kakor je treba misliti, da se je avtorčin odnos do vode oz. vodnega elementa začel oblikovati že v rani mladosti, tako ne gre spregledati niti njenega kaljenja ob kontinuiranem prebiranju druge, tuje literature. Posebej gre izpostaviti romane švedske pisateljice in

2 Prešeren je delodajalčevo hčer poučeval v več predmetih, in sicer klasičnih jezikih, angleščini, zgodovini, svetovni književnosti. Spodbujal jo je, da bi se še sama pridružila rodu pesnice Sapfo, torej da bi začela pisati pesmi (gl. zlasti Perenič 2025: 93; 2022).

zagovornice pravic žensk Fredrike Bremer (1801–1865) ali ameriškega pisatelja Jamesa F. Cooperja (1789–1851), ki se je najbolj proslavil kot avtor pustolovskih pripovedi oz. romanov, dogajalno pogosto umeščenih na vodo oz. širno morje, ki so bili naši avtorici posebej blizu. V tem oziru je prebiranje druge literature, ki ji je bilo dostopno tako v angleščini kakor skozi nemške prevode, Pesjakovo na svojstven način estetsko kultiviralo in zanjo pravzaprav predstavljalo »šolo gledanja«, ki pa seveda ne bi zadostovala, če ne bi razpolagala tudi z izjemnim darom za umetniško besedovanje.

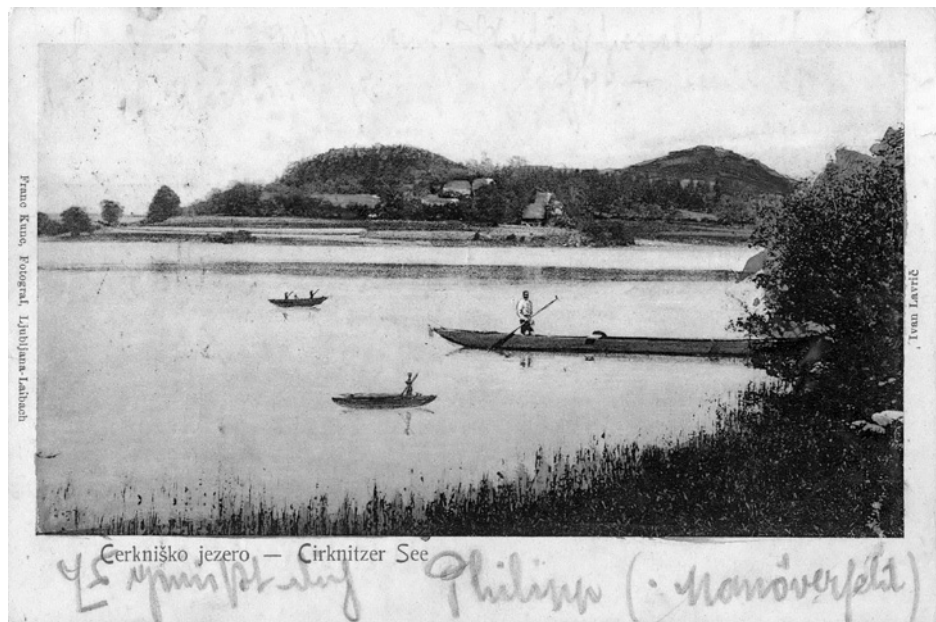
2 Prva srečanja z vodo: Cerkniško jezero in grajski ribniki (*Tagebuch 1844*)

Kakor je že bilo nakazano, je ustvarjalka svoje prve in globoke vtise ob srečanju z vodnimi površinami zabeležila v svojem mladostnem dnevniku iz leta 1844, in sicer med popotovanji po ožji kranjski domovini, na katera se je največkrat in najraje podajala s svojim »papanom«, torej očetom. Hkrati je mogoče opaziti, kako je bilo njeno doživljanje narave vselej pod močnim vtisom prebranega leposlovja (Perenič 2025: 219). Navajamo obsežnejši zapis, ki je izpod peresa ustvarjalke nastal takoj po vrnitvi družine Crobath z gradu Snežnik (nem. *Schneeberg*) na Notranjskem leta 1844. Izvemo, da so se ustavili v Cerknici in da so skupaj obiskali znamenito presihajoče jezero, svetovno naravno čudo, ki ga je v svojem delu *Die Ehre des Herzogthums Krain* (1689) popisal in preučil kranjski plemič in polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693). Mlada Luize je po Cerkniškem jezeru tudi veslala. Njegovo gladino opiše kot izjemno mirno in čisto, prav tako omenja neverjetno tihočnost okolja, ki jo prekinja le enakomeren šum vesel. Takole beremo:

Jezero ni imelo svojega največjega obsega, obala je bila seveda nepravilne oblike in prekinjena z zalivi. Območje je lepo, gladina jezera je bila tako mirna, tako čista, nič se ni zganilo, le vesla so povzročala droben, enakomeren šum, čoln je tako mirno drsel po jasni vodni gladini, oh, bilo je prelepo. Rada bi ure in ure uživala v tem neobičajnem prizoru. Pečat globokega miru, tišina narave, pogled na predmet, ki je tako pogosto zaposloval moje misli, so me navdajali s čisto radostjo. Celo smrt mora biti ob pogledu na čudovito pokrajino, ob odprti knjigi narave lepša, slajša. V naravi čuti človek bližino najvišjega bitja in ničevost ubogih smrtnikov toliko bolj kakor v temačnih sobanah, svobodna, preprosta narava je resnično najkrasnejši, najbolj srce dvigajoči tempelj, ki ga je zgradil sam Bog za blagor svojih otrok in za svoje poveličevanje. Vselej mi je tako prijetno, ko se lahko gibljem na prostem. Nič ne prekaša narave! (v Perenič 2025: 219)³

Avtorica se v popisovanju vožnje s čolnom po jezeru neposredno naveže na Cooperjevo povest *Der Wildtöter* oz. *The Deerslayer*, ki jo je ravno imela v rokah in se dogaja na jeze-

3 Nemški dnevnik *Tagebuch 1844* Louise (Luize) Crobath (Pesjakove) sem transkribirala iz nemške pisane gotice in prevedla v slovenščino Urška Perenič.

Slika 1: Cerknjško jezero (nem. Cirknitzer See): Cerknjško jezero na razgledanicah (vir: Leksikon naravne in kulturne dediščine na Notranjskem, eNotranjska)

ru Glimmerglass (Otsego) v Ameriki. Vendar omenjeno literarno posredovano doživljanje narave še zdaleč ni vse, kar je mogoče razbrati iz navedenega zapisa. Dovolj pozorni bralec more v avtoričinem orisu jezerske pokrajine ravno tako prepoznati srednjeveški topos knjige narave (*liber naturae*), ki pri Pesjakovi ne nastopa le kot estetski okras, ampak ima globoko teološko-filozofsko osnovo. Ta miselni koncept, ki se je ohranil skozi celotno 19. stoletje, se navezuje na misel sv. Avgušтина, po katerem je narava – poleg *Svetega pisma* kot knjige razodetja – drugih vir spoznavanja Boga. Avtorici narava predstavlja prostor, v katerem Bog človeka nagovarja skozi skrivna znamenja. Zlasti misel, vtkana v opis vožnje po jezeru in po kateri bi morala biti ob pogledu na čudovito pokrajino celo smrt lepa, kaže, da imamo opraviti z globokim, religioznim doživljanjem. Narava se občudovalki in zapisovalki kaže kot nekakšen sakralni prostor (prim. še Nobis 1971: 957–959).

Podoben ton in enako navdušenje sta značilna za še en zapis v dnevniku *Tagebuch 1844*, ki pa je nastal ob avtoričinem obisku posestva Brdo pri Kranju (v dnevniku imenovanem *Eck*). V središču je znova voda oz. ribnika v grajskem parku, izmed katerih je še posebej lep večji ribnik, ki »romantično« leži med gostimi drevesi, v ozadju pa se dvigajo Kamniške Alpe. Vožnja v »ljubkem čolničku« po rajski vodni gladini predstavlja vrhunec estetskega užitka, saj je čutiti bližino Božjega utripanja.

Tukaj [na Brdu pri Kranju] je bilo zelo lepo. Grad je zelo lep, še lepši pa so vrt, park in dva ribnika v njem. Baron Anton je mene in mojo angelsko lepo sestrično Vicktorio popeljal v ljubkem čolničku po čudovitem in večjem od obeh ribnikov. V življenju sem videla le malo takih vodnih površin, vendar mi je med tistimi redkimi, ki sem jih videla, ta najbolj všeč. Ribnik leži tako romantično med gostimi drevesi, njegova gladina je tako jasna, tako mirna, v bližini pa tvorijo ozadje čudovite Kamniške Alpe, ah, tukaj je tako rajsko, da sem bila nad tem čudovitim razgledom tako navdušena, da se ga nisem mogla naveličati. Na ribniku stoji na stebrih ljubek paviljonček. Cvetlični vrt je prav tako zelo lep. V njem rastejo najrazličnejše, najlepše cvetlice, še posebej so mi bile všeč dalije, ki so tukaj cvetele v vseh barvah. Iz vrta naravnost pelje topolov drevored do približno pol četrte ure oddaljene cerkve. Na Brdu, ah lepem, prelepem Brdu bi rada takoj ostala (v Perenič 2025: 220–221).

3 Blejsko jezero kot simbol slovenstva in domoljubja

Prestop v slovenski kulturni krog v 60. letih 19. stoletja je pri Pesjakovi mogoče prepoznati tudi v njeni odločitvi kot pesnice in pripovednice za domoljubno tematiko, h kateri sodi ustvarjalna obdelava motiva Blejskega jezera.⁴ Mislimo zlasti na novelo Očetova ljubezen, objavljeno leta 1864 v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*, ki jo odpirajo domoljubno navdahnjene besede:

Bleško jezero! [T]i prežlahtni kamen v dragotinah stvarstva, preslavni kinč lepe naše domovine – čisto ko zrcalo se sprostitaš med cvetečimi obrežji, in kakor veččasta marnja se vzdiga iz tvojih valov mični otok s cerkvico, v katero nas vabi milostljiva podoba nebeške device. Očitna slika vzvišanosti, ktera se lepoti nasmehljuje, je orjaški Triglav, ki te prijazno pozdravlja z vrto glavno svojo višavo. Srce se segreje ogledovaje tebe, svetlo jezero, in v tvoji bližavi se čuti brezkončna ljubezen Božja, ktera se tukaj čudapolna razodeva, tukaj, kjer cela narava le sope ljubezen in prijaznost. (Pesjakova 1864: 217)

Pesjakova uvodoma ne samo naslika vzneseno in idilično podobo gorenjske pokrajine, ampak domoljubni nagovor uporabi kot premišljeno kompozicijsko orodje. Incipit v strukturi novele pravzaprav zavzema ključno mesto, saj avtorica z njim dogajanje jasno in nedvoumno umesti v slovenski prostor, s tem pa neposredneje razodene svojo čustveno navezanost nanj in sploh milje, ki v narodni zavesti prevzema vlogo osrednjega, skorajda mitskega prostora slovenstva.

Podobo jezera in jezerske gladine, ki je tudi tu čista kot zrcalo in se razprostira med cvetočimi obrežji, dopolnjujeta motiva mičnega otoka s cerkvico (Marijinega vnebovzetja), v katero vabi milostljiva podoba nebeške device, ter podoba gora in celotne narave, ki

4 Podobe Bleda skozi literaturo s poudarom na 19. stoletju je v svoji diplomski nalogi z naslovom *Podobe Bleda skozi literaturo v dolgem 19. stoletju* (2011) sistematično obdelala Mina Černe.

učinkuje kot tempelj, v katerem se v bližini vode znova (za)čuti brezkončna Božja ljubezen. Poudarek je na duhovni razsežnosti doživljanja, ki se še poglobi v večernem mraku, v katerega se prikrade pridih mističnosti. Pesjakova piše, kako luna srebri valove, iz katerih se sliši »skrivnostno čebljanje«, ki je morda »zapeljivo petje povodnih dev«. V takem miru mora duhovni preobrat doživeti tudi ribič Janez, ko se v stiski s čolnom izroči jezerskim valovom. Duhovni preobrat v ribiču, motiv jezera in vode, (bidermajerska) idila ter ustvarjalkina religiozna kontemplacija se povežejo v naslednjem odlomku:

Podoba cele okolice enaka bila je sladkim sanjam. Lahna temoča razprostirala se je še po planjavi, ko spomin solncu, kteremu bilo je težko zapustiti tolikanjo lepoto. Razdonelo se je petje škerjančevo, in tudi slavček prepéval več ni svojih hrepenljivih viž. Hladno šumela je večerna sapica skoz vršičke šviglastih dreves, in polno klasje je polahkoma zibalo se. Zmiraj temnejši bil je tanki zrak in zmiraj svitlejše migljale so zlate očesa milijard zvezd, luna je ravno srebrnila snežnikom vrhe in bliščala se je v valovih jezera, iz kterega slišalo se je skrivnostno čebljanje, morda bilo je zapeljivo petje povodnih dev. Mir sopel je čisti zrak, mir so migljale zvezdice, mir so šumljale drevesa, mir so lesketali valovi, mir je gospodoval povsod, le v srcu trepečega očeta rohnél je hud boj. Nenadoma zagleda ribič prijazno cerkvico in vleklo ga je va-njo z nepremagljivo silo, hotel je poklicati na pomoč nebeško porodnico. Stopivši pred oltar poslal je klečé gorečo molitev v nebesa, tožil je preusmiljeni ljubezni svojo težavo in ponižno prosil jo je osvečave v noči svoje žalosti. Po molitvi šel je pozvanjat zvonček voščilni in ko zadonel je mili njegov glas skoz tihoto, bilo je, kakor da bi si bil nazvonil počitek v srce. Luč se stori v britki duši, temota zgine in sladka misel ga nahaja k gospej brez hčerke iti in obljubo nazaj sprostiti si. Poln zaupanja vesljá domú, svitla nada spremlja ga! (Pesjakova 1864: 218)

Za bidermajer značilno globoko religiozno doživljanje pokrajine z jezerom si še lažje predstavljamo, če ga sopostavimo z bolj antropocentričnim videnjem Blejskega jezera in Blejskega otoka v pesmi enega izmed glavnih predstavnikov slovenske literarne moderne, Dragotina Ketteja (1876–1899). V njegovi pesmi Na blejskem otoku v ospredje namreč stopijo realistične podobe in stiske romarjev, kar ponazarja prošnja enega izmed romarjev, ki je kmet in jadikuje zaradi bolne žene:

Oh, padarji jo zdravijo / S planinskimi rožicami, / A vendar nič ne odpravijo, / Umrta bo vbožica mi. // Pa če bi umrta ženica moja, / Kdo naj bi tolažil njih jok: / Pomisli, o mati Jezusova, / Da imam pet majhnih otrok. // In ako bi nosil Jezuščka / Z osličkom le Jožef samó, / Pomisli, kakó bi pač Jožefu / Nerodno in težko biló. // Oh, daj, da ozdravi ženica mojá, / In jaz obljubim ti v dar / Tri srčka voščena in tebi v čast / Šest belih sveč v oltar. (Kette 1896: 265–266)

Blejsko jezero in čarobno jutro, v katerem ob zvokih cerkvenih zvonov po s soncem obsijani gladini plujejo čolnički, je Pesjakova »naslikala« tudi v pesmi Bled (1874). Omenjena

je spomladanska pokrajina s cvetočimi bregovi, starodavnim gradom na skali, cerkvico, iz katere se razlegata pobožno petje in glasba. Vse se dogaja pod budnim očesom očaka Triglava nad tem »kraljestvom krasote«, enem izmed najlepših delov domovine.

Na jezeru bleškem kakó je lepó,
Ko zjutraj zvonovi slovesno pojó.

Čolničev nebrojno k otoku vesljá,
Valovi so solnčnega polni zlatá.

Pobožne se v cerkvici pesni glasé,
Kadilo se trosi in orglje doné.

Na cvetnih bregovih je pomlad domá,
Al vidiš, kako se povsodi smehljá?

In grad tam o časih nam pravi glasno,
Ko so še zidali na skalo terdnó;

Pazljivo posluša ga sivi Triglav
In resno gibanje on gleda nižav. –

Dà, lepo je tukaj, ne grem več odtod,
Saj lepše, milejše nikjer nij drugod.

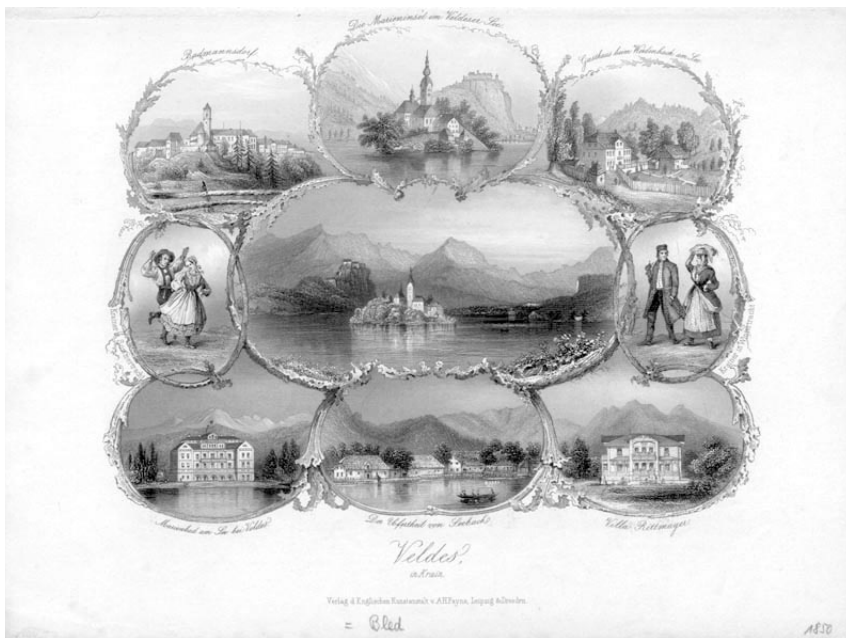
Kraljestvo krasote je tu na ogled
In torej veselje domovja je Bled;

Domovja, za koje do zadnjega dné
Ljubezen hranilo mi bode sercé! (Pesjakova 1874: 13)

4 Slike iz Italije in od drugod

Posebno pozornost namenjamo literarni obdelavi motivov italijanskih in švicarskih jezer pri Pesjakovi, in sicer Komskega jezera (it. *Lago di Como*), jezera Maggiore in Luganskega jezera v pesniškem ciklu Slike iz Italije, v letih 1878 in 1879 objavljenih v reviji *Zvon*.⁵

5 Literarna zgodovinarica Vita Žerjal Pavlin, ki Luizo Pesjakovo skupaj s še eno slovensko pesnico in pripovednico Pavlino Pajkovo (1854–1901) uvršča med pionirke na področju pesniških ciklov, ob prvi zlasti analizira strukturo njenih Slik iz Italije, ki so nastale ob priložnosti popotovanja s hčerko Heleno Pes-

Slika 2: Bled (nem. *Veldes in Krain*), 1838/1850 (vir: dLib.si)

V pesmi Na Korskem jezeru Pesjakova »slika« čarobne bregove, ki po lepoti prekosijo celo tiste ob Renu. Narava se ji kaže kot »divno-krasna« in je sama po sebi pesem, ki v popotniku prebuja lirske občutke.

Da Renskim so podobni – / Nam knjige govoré – / Bregovi ti čarobni, / A da jih prekosé //
V nadzémelskej milini / V lepoti cvetnih tál, / Kakór v gorá višini, / Kipeči vzduh svetál.
(Pesjakova 1879a: 81)

V pesmi Villa Melzi pa pesnica (znova) mojstrsko ubesedi večerni mrak, ki kakor meglena tkanina prekriva jezersko gladino, medtem ko lunin svit ožarja marmor, roso in cvetje. Jezero, ki sprva v mraku »žalujóč toži in sópe težkó«, se ob luninem svitu in nebroju »zlatih očésec«, ki so zvezdice, popolnoma pomiri in postane tiho »kakor nedolžni otròk« v materinem objemu.

jakovo (poznano koncertno in operno pevko). Meni, da Pesjakovi potovanje služi kot koherenčna vez, ki povezuje lirske odzive na doživljanje naravnih in kulturnih znamenitosti v pripovedni niz (Žerjal Pavlin 2012: 132–140).

Jézero mirno je spet, kakor nedolžni otrok, / Kadar prikaže obraz se matere ljubljene, drage, /
Ki mu nasmiha pokòj v dušo in rádost in luč. (Pesjakova 1879b: 135)

Pesnica je posebno pesem namenila tudi Boromejskim otokom na jezeru Maggiore v Italiji. Kot posebej lep se ji kaže najmanjši izmed njih, Isola di San Giovanni, ki je darilo angelov zemlji, da bi razveseljevali in naslajali človeško srce.

In pogledi svetli pali / Na veliko so vodó, / Najčistejši kjer kristali / V večnem blesku trepetó.
(Pesjakova 1897c: 145)

Otok Isola di San Giovanni, ki leži na kristalno čistem jezeru in je v očeh pesnice tudi najlepši, je obenem poln cvetja, zaradi česar ga poimenuje »kita sredi vode«, ki predstavlja reddek in izbran prizor.

Iznenádejan naj bode, / Kdor jo vidi, vsak zemlján: / Rožna kita sredi vode / Prizor reddek in
izbrán! (Pesjakova 1879c: 145)

»Jezerska cvetica« in »mameča pravljica« je tudi otok Isola Bella, ki je v naslovu ene izmed pesmi cikla. Vita Žerjal Pavlin (2012: 139) piše, da gre v obeh primerih za divinizacijo narave, hkrati pa konkretna geografska poimenovanja in opisi jezera in otočkov prispevajo k postromantični mimetičnosti. Sicer naj v pesmi poudarimo še harmonijo narave, kjer jezerski, peneči valovi šumijo »večne pesmi«, obala pa je polna eksotičnega rastlinja in balzamskih vonjav.

Isola Bella, jezérska cvetica, / S katero pomlad se ne loči nikdar; / Isola Bella, maméča pravljíca, /
Ki popisuješ prirode nam čar! (Pesjakova 1879č: 177)

Na podoben način kakor Boromejski otoki na jezeru Maggiore je personificirano čudovito Lugansko jezero v pesmi Lugano. Pesnica jezero primerja s srečnim ženinom, ki zamaknjeno in s srcem gleda mesto Lugano, katerega podoba milo odseva na njegovi gladini.

In kakor ženin srečni gleda drágo, / Takó zamakneno jezero v mesto / Zajema v svoje serce
sliko blágo. (Pesjakova 1879d: 247)

Lugano je opisan kot mesto z arkadično krasoto, bogato z naravnimi zakladi, kakor so oljčni gaji, vinska trta, granatovci. Omenjena je gora Sankt Gotthard, ki kakor steber oltarja podpira nebesni svod.

Hrib Salvatore čuva nja [mesto in jezero] prezvesto, / A v dalji velečastno razprostira / Sankt Gotard se, ki nebni svod podpira. (Pesjakova 1879d: 247)

V kristalnem blesku Komskega jezera, jezera Maggiore in Luganskega jezera pesnica torej prepozna nadzemeljsko, rajsko lepoto, kar človeka navdaja tako z radostjo kot mirom, ki sta oba značilna za bidermajersko religiozno kontemplacijo (prim. Perenič 2022). Občudovanje jezer ni samo (iz)vir estetskega ugodja, ampak kvečjemu medij, skozi katerega se popotniku oz. popotnici na največji bližini razkriva delo rok Stvarnika, kar vsakdanji minljivosti podeljuje pečat večnega.

5 Voda in jezero v izbranih pesmih za otroke in mladino

Dobrih deset let pozneje, 1889, je luč sveta ugledala pesniška knjiga *Vijolice*,⁶ ki jo je Luiza Pesjakova namenila otrokom in mladini in jo je že literarni zgodovinar France Koblar (1935) proglasil za njeno »najbolj posrečeno delo«, polno »ženske nežnosti in otroške pri-srčnosti«. V njem avtorica kot mati in literarna vzgojiteljica (Perenič 2022) ter nekakšna posrednica skozi naravo vzpostavlja intimen dialog med otroškim srcem in Stvarnikom. Motiv jezera najbolj prihaja do izraza v pesmi Belopeški jezeri (v razdelku Srčni glasovi).

Slika 3: Klanško jezero, ki pripada skupini Belopeških jezer (vir: Marko Pernhart: Klanško jezero v nevihti; Wikimedia)

6 Za temeljito obravnavo zbirke in avtoričine bidermajerske poezije gl. zlasti znanstveno monografijo Perenič 2022.

Voda tu prav tako prispeva mir, tihotnost in estetsko popolnost, tako da jezero znova dobiva pomen Božje navzočnosti. Belopeška jezera, imenovana tudi Mangartska, Fužinska, Klanška jezera, sta v bistvu dve ledeniški jezери v Italiji, nedaleč od današnje meje s Slovenijo.⁷ V pesmi sta predstavljeni kot drag kamen zelene barve, ki je trajna umetnina narave, pri čemer sta nerazdružljivo vpeti v gorsko pokrajino, primerjano z obleko. Narava v svoji lepoti in molku, skozi katerega se najneposredneje občuti Božji dih, učinkuje kot prijetno pribežališče in zavetje.

Jezéro je nedvigováno, / Prečist smáragd, zelèn, svetál, / Jezéro v dragi kamen dáno / Obleki gorovitih tál. // V molčánji sládkem vse mirúje, / Sladkó priroda sama spí; / Le božji dih iz véj se čuje, / Tihoten s travami šumí. (Pesjakova 1889: 147)

Nekoliko drugačna je pesem Pomladanje jutro na vodi, kajti voda oz. jezerska gladina tu postane dejavno prizorišče.⁸ Za razliko od spokojnosti, v kateri se kopata Belopeški jezeri, se namreč slišita veselje in vrisk otrok, ko jih čolnič lahko prenaša sem in tja po jezerski gladini, ki se blešči v soncu. Preplet lepote naravnih čudes in mladostne radosti je razviden iz naslednjih besed: »V čolnu otročje / Vriskanje glasno – / Mládo življenje, / Kakó si lepó!« (Pesjakova 1889: 18)

Pesnica motiv vode uporabi tudi v navidezno zelo preprosti pesmi Svôboda, in sicer v povezavi z motivom ribe v valovih jezera. V dialogu s ptico, ki svojo prostost najde v zraku, je jezero za ribo prostor notranje svobode in obenem zatočišče pred zunanjim svetom.

Riba po jézeri plava, / V zraki se ptica glásí. / »Riba, kaj iščeš v globíni, / V vzduhu kaj ptica mi tí?« // »Svôbode zláte svetloba / Kliče me gôri v nebó; / Svôboda v čistih valovih / Nôsi me vodi na dnó.« (Pesjakova 1889: 23)

6 Namesto konca

Literarni ustvarjalki Luizi Crobath Pesjakovi jezero ni le geografska danost, ampak metaforični in simbolni prostor, predvsem pa estetski ideal. Posebej je treba poudariti pomen vodne oz. jezerske gladine, v kateri se skorajda po pravilu zrcalijo nebo, gore in vsa narava in ki s svojo mirnostjo odraža tako delo Božjih rok kakor ponuja varno zavetje (in svetišče). Ta duhovna vez ni nič manj izrazita niti v zbirki za najmlajše z naslovom *Vijolice*, saj pesnica, ki je literarna vzgojiteljica, tudi mlada srca vabi k motrenju in občutenju tišine in molka »neodvigovane« jezerske gladine pa tudi globin čistih valov, kjer človek (in tudi živalica) v harmoniji z božjim redom uresničuje svojo notranjo prostost.

7 To je bilo namreč v času, ko je Pesjakova napisala pesem, še na Kranjskem; občina Bela Peč, po kateri sta jezera dobili ime, je bila edina občina Kranjske (v obsegu iz leta 1918), ki danes ni v Sloveniji.

8 Podobno velja za pesem Čudo (Pesjakova 1889).

Viri in literatura

- KETTE, Dragotin, 1896: Na blejskem otoku. *Ljubljanski zvon* 16/5. 265–266.
- KIDRIČ, France, 1938: *Prešeren 1800–1838: Življenje pesnika in pesmi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- KOBLAR, France, 1935: Luiza Pesjakova. Franc Ksaver Lukman (ur.): *Slovenski biografski leksikon*: 6. zv. Mrkun–Peterlin. Ljubljana: Zadruga gospodarska banka. Na spletu.
- NOBIS, Herbert Maria, 1971: Buch der Natur. *Historisches Wörterbuch der Philosophie* 1. Basel: Schwabe. 957–959.
- PERENIČ, Urška, 2021: Prispevek Luize Pesjak h konstituiranju slovenske kratke pripovedne proze. Alenka Žbogar (ur.): *Ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*: 57. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 63–70.
- PERENIČ, Urška, 2022: *Luize Pesjakove pesmi za slovensko mladost v zrcalu bidermajerja*. Celje: Mohorjeva družba.
- PERENIČ, Urška, 2025: *Bidermajerski dnevnik kot ego dokument: Med pravico srca in meščanskostanovskim korzetom*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- PESJAKOVA, Luiza, 1864: Očetova ljubezen: Novela. *Kmetijske in rokodelske novice* 22/27. 217–218.
- PESJAKOVA, Luiza, 1874: Bled. *Besednik* 6/2. 13.
- PESJAKOVA, Luiza, 1879a: Slike iz Italije. *Zvon* 5/6. 81–82.
- PESJAKOVA, Luiza, 1879b: Slike iz Italije. *Zvon* 5/9. 135.
- PESJAKOVA, Luiza, 1879c: Slike iz Italije. *Zvon* 5/10. 145.
- PESJAKOVA, Luiza, 1879č: Slike iz Italije. *Zvon* 5/12. 177.
- PESJAKOVA, Luiza, 1879d: Slike iz Italije. *Zvon* 5/16. 247.
- PESJAKOVA, Luiza, 1889: *Vijolice*. Ljubljana: J. R. Milic.
- ŽERJAL PAVLIN, Vita, 2012: Prvi pesemski cikli slovenskih pesnic. *Jezik in slovstvo* 57/3–4. 131–145.

Krščanski simbol vode kot navdih slovenskega leposlovja

DOI: 10.4312/SSJLK.62.48-56

Edvard Kovač, Filozofska fakulteta ICT, Toulouse, Francija; Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; edvard.kovac@guest.arnes.si

Avtor v prispevku najprej predstavi krščansko simboliko krstne vode, ki ima dvoje razsežnosti: očiščevanje in novo življenje. Nato pa na dveh primerih pokaže, kako je ta simbolika vplivala na slovensko leposlovje. Pri pesniku Francetu Prešernu v *Krstu pri Savici* je krstna voda simbol poti iz nasilja v duhovno prerodenje in vstopa v novo zapoved Ljubezni. Pesnik Simon Gregorčič v pesmi *Soči* predstavi vodo te reke kot odsev večne lepote in rajske čistosti, ki še ni skaljena s človeško hudobijo. Oba pesnika povezujeta biblične podobe s slovensko pokrajino, kjer voda postane simbol eshatološkega upanja in narodne usode. Simbolika vode tako združuje svetopisemska izhodišča o Božji dobroti z umetniškim izrazom očiščenja in večnih radosti.

krstna voda, očiščevanje, novo življenje, Duh, Ljubezen, France Prešeren, Simon Gregorčič

This article first presents the Christian symbolism of baptismal water, which has two dimensions: purification and new life. Then, using two examples, it shows how this symbolism has influenced Slovenian literature. In France Prešeren's epic poem *Krst pri Savici* (The Baptism at Savica Falls), baptismal water is a symbol of the path from violence to spiritual rebirth and entry into the new commandment of Love. In the poem *Soči* (To the Soča), Simon Gregorčič presents the water of this river as a reflection of eternal beauty and heavenly purity, still untainted by human wickedness. Both poets connect biblical images with the Slovenian landscape, in which water becomes a symbol of eschatological hope and national destiny. The symbolism of water thus combines biblical principles of God's goodness with the artistic expression of purification and eternal joys.

baptismal water, purification, new life, Spirit, Love, France Prešeren, Simon Gregorčič

1 Uvod

Zahodno menišstvo se je porodilo v 4. stoletju iz samostanskih skupnosti svetega Martina Tourskega.¹ Martinovo menišstvo je vplivalo tudi na nastanek in misijonski razmah

- 1 Sredi 5. stoletja je stoletje za sv. Martinom v zahodni Norik prišel tudi sv. Severin. Ta je prav tako ustanavljal meniške skupnosti, ki pa so bile pod vplivom avguštinskih skupnosti. Nimamo virov, da bi te skupnosti pozneje neposredno vplivale na evangelizacijo Slovencev. Če sledimo življenjepis, ki ga je napisal Severinov učenec sv. Evgipij, potem lahko rečemo, da je sv. Severin našel v svojem času že zelo živo Krščansko Cerkev, a je podobno kot sv. Martin moral miriti močno sprte strani, ki so doživljale hudo krizo zaradi prepletanja različnih političnih interesov med germanskimi in romanskimi narodi (prim. Bratož 1979).

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

irskega menišтва, njegove evangelizacije pa smo bili v 10. stoletju deležni še Slovenci. Brižinski spomeniki so priče teh dogodkov. Sam sv. Martin je nosil v sebi evangelijski polet, zaradi česar je kar dvakrat potoval skozi naše kraje ter v panonski Savariji krstil svojo mater. V njegovi teologiji je bil sveti krst vode in Duha nekaj osnovnega. Z njim je namreč utrjeval temeljno krščansko prepričanje, po katerem je Kristus pravi Bog in človek, hkrati pa je Božje stvarstvo tudi narava, ki je torej v takem pogledu nekaj lepega in daleč od zavržnosti oziroma nizkotnega. Temu sta nasprotovala arijanizem in gnosticizem, ki ju je imel sv. Martin za zmoti in je videl v njiju nevarnost za samo krščanstvo.² Besedno se je zato spopadal s premočno arijansko duhovščino ter s svojo milino in hkrati z jasno mislijo vseeno uspel. Za prav takšnega, torej jasnega in milega, ima sv. Martina njegov življenjepisec Sulpicij Sever – pa tudi slovenski zgodovinar Rajko Bratož, ki dodaja, da je (ko gre za sv. Martina) Sulpicij Sever kljub hagiografskemu pretiravanju verodostojen (Sever 2017: 216). Ravno milina sv. Martina je bila tudi teološko izhodišče, ki so ga za svojega vzeli irski misijonarji, ko so po vzoru svetnika in krščanskih očetov zagovarjali stališče, da se je pri krstu Janeza Krstnika Božji Duh dotaknil vode. Posledično krščujemo v imenu vseh treh oseb Svete Trojice, ki so v medosebnem razmerju Ljubezni.

Odtod lahko lažje razumemo, zakaj misijonsko delo irskih menihov imenujemo mila evangelizacija, saj je zanj značilno, da pristopa k vsakemu ljudstvu s spoštovanjem in upošteva njegove kulturne značilnosti. Konkretno se je to pokazalo v primeru »pokristjanjenja« starih slovanskih bogov, ki so jih irski menihi zamenjali s svetnimi. Zato so lahko Slovenci ohranili stare slovanske običaje ter krščanstvo imeli (skupaj z obredjem) za vero, ki jim je bila blizu. Spomnimo še, da je bila staroslovanska religija zelo sakralna, saj so imeli njeni pripadniki številne žrtvenike po hribih in gorah. Te daritvene oltarje pa so Irci zamenjali z znamenji in kapelicami. Ni čudno, da je slovenski prostor še danes posejan s cerkvicami! Ta idiličnost slovenskih dežel se je ohranila tudi zaradi romarskih svetišč po višinah, kamor so se tukajšnji ljudje zatekali v obdobjih, ki so jih zaznamovale tri nadloge: kuga, lakota in vojska. In v teh svetiščih so ob shodih ljudi blagoslovljali z blagoslovljeno vodo. Slednja pa je nadaljevala vlogo krstne vode, ki je predvsem pomenila očiščevanje in bila obenem simbol rodovitnosti, se pravi znak novega življenja. Poglejmo si pobliže, kakšen je pomen krstne vode.

2 Voda kot vir krstne milosti

V ospredju krščanske simbolike je gotovo voda kot vir krstne milosti, ki ima od vsega začetka dvojni pomen: je simbol očiščevanja in hkrati novega življenja. Ker je veliki cerkveni učitelj sv. Avguštin v svoji teologiji poglobljeno razvijal nauk o izvirnem grehu, je vso

2 Arijanizem je nauk, ki ga je razvijal Arij iz Aleksandrije. Bil je obsojen na vesoljnem Nicejskem cerkvenem zboru leta 325. Trdil je, da Kristus ni bil pravi Bog, ampak le nekakšen demijurg. Gnosticizem tistega časa pa je izšel iz perzijskega dualizma in je trdil, da obstaja dvojje počel: dobro, ki je duhovnost, in pa zlo, ki je materialnost in ga je mogoče spoznavati iz lastnih spoznavnih zmožnosti.

zahodno teologijo usmerjal predvsem v prvi pomen krsta, se pravi k osvoboditvi »madeža izvirnega greha«. Vendar pa ostaja tudi Avguštin krščanski mislec v polnem pomenu besede in ima zares lepe poudarke o novem življenju, življenju ljubezni, ki prihaja iz krstne vode. Zato najprej govori o prijatelju, ki bi se »rad prerodil v krstu« (Avguštin, VIII, 2), pozneje pa pripominja, kako se je tudi sam »sklenil preroditi«. In ko je že bil enkrat krščen, radost novega življenja opiše z naslednjimi besedami: »V tistih dneh sem bil nenasiten s sladkostjo, ki sem jo okušal.« Da bi lahko opisal svoj veselo razpoloženje, ker ga je oblila krstna voda, potrebuje besede nežne glasbe: »Koliko sem prejel ob tvojih himnah in spevih, v globokem ganotju, ko sem poslušal sladko doneče glasove« (Avguštin IX, 6).

Pomen te prvotne ljubezni je veselje modrosti, »ki se je igrala nad vodami« in ki jo opisuje biblična Knjiga stvarjenja. Tudi današnji krstni obrednik Katoliške Cerkve se ob začetku blagoslova krstne vode sklicuje na začetek Geneze in pravi, da je »Božji Duh že ob začetku sveta plaval nad vodami, da bi voda že tedaj prejela posvečevalno moč« (Sveti krst, 34). Izrecna je tudi modrostna Knjiga pregovorov, ki pravi, da se je modrost pred Stvarnikom »veselila dan za dnem, se ves čas igrala pred njim« (Pregovori 8,30).

Vendar pa je res tudi, da je vidik novega veselega življenja, ki ga prinaša krstna voda, poudarjala predvsem vzhodna teologija. Njen tipični predstavnik je Ciril Jeruzalemski iz 4. stoletja, ki je v svojih katehezah v Jeruzalemski Cerkvi, ki prav tako priznava očiščenje, zelo doživeto poudarjal novo življenje, ki mu pomeni radost osebnega odnosa z Bogom. Primerja ga z vzhičenostjo ženina in skupaj s psalmistom vzklika: »Veselite naj se nebesa in zemlja naj se raduje« (Kateheze, 3,1).

Judovski preroki, ki jih ravno tako rad navaja Jezus Kristus iz Nazareta, pa so denimo napovedovali vrnitev iz babilonske sužnosti preko puščave, ki bo ozelenela, in se bodo po njej pretakali bujni potoki: »Kajti v puščavi se bodo odprli vrelci, v pustinji potoki« (Izaija 35,6). Takšna polnost življenja bo nastopila po Izaijevih besedah, saj bo konec pregnanstva.

Krst vode kot poti spreobrnjenja in izmivanja krivde je poznalo že predkrščansko judovstvo. Novejše študije poudarjajo, da krsta Janeza Krstnika, na katerega se prav tako sklicuje že omenjeni krstni obrednik, ni mogoče razumeti brez sobesedila esenske skupnosti, ki je v času nastopa preroka Janeza ob Jordanu dosledno prakticirala ravno takšen krst očiščevanja. Vendar pa, tako francoski teolog Daniel Vigne, Kristusov krst v reki Jordanu s strani Janeza Krstnika prinaša nekaj povsem novega. Ne gre namreč več samo in zgolj za spreobrnjenje, tudi ne zgolj za sestop v bedo človeka, ampak tudi za razkritje večne ljubezni (Vigne 1990: 801 sl.).³

Lahko povzamemo, da je simbol vode v slovenski krščanski zavesti povezan predvsem z očiščevanjem in se naslanja na delovanje Janeza Krstnika ob reki Jordan. Obenem je

3 Kakor še poudarja Daniel Vigne, je šlo pri esenih predvsem za askezo, h kateri je spadalo umivanje, medtem ko je bil Janezov krst tudi klicanje Božjega usmiljenja, ki se je razkrilo pri samem Kristusovem krstu, ko se je zaslisl glas: »Ti si moj ljubljeni sin, nad Teboj imam veselje!« (Marko 1,11)

pomen vode pri svetopisemskih prerokih še veliko globlji in pomeni novo življenje ali celo začetek večnih radosti. V tem duhu lahko milostna voda človeka pripelje nazaj v rajsko stanje in pomeni polnost življenja tam, kjer kraljuje mir. Zato lahko tudi rečemo, da se pomen vode v krščanskem razodetju povezuje z eshatološko dimenzijo, ki razkriva večno Ljubezen.

V ozadju pa je vendarle dilema, ki jo je skušal razrešiti že apostol Pavel, ko se je spraševal: Kakšna je razlika med prvim in drugim Adamom? Ali je Kristus kot drugi Adam samo tisti, ki vzpostavlja poprejšnje stanje človeka v raju? To bi pomenilo, da le popravlja človekovo hudo napako. Kaj pa če prinaša nekaj povsem novega, tj. tisto, česar človek še nikoli ni imel – in kar seveda tudi nikoli ni bil.

Krščanstvo je razvilo nauk o čisto novem Adamu, ki sicer vzame našo človeško naravo, se pravi greh prvega Adama, vendar pa starega človeka tudi osvobaja in mu prinaša nekaj čisto novega, nebeškega (Korinčani, 45–48). Ta nebeška novost pa je neskončno usmiljenje in je odpuščanje iz ljubezni. Krstna voda pomeni novo življenje, ki nikoli ne more usahnuti. Zato po krščanskem gledanju na krst ne gre za kakšno pogodbo, kaj šele članstvo, ki bi ga bilo mogoče prekiniti. Krščanska teologija govori o »neizbrisnem znamenju«, kar pomeni biti trajno zaznamovan z Božjo dobroto. Božja dobrota, ki prihaja od Jezusovega krsta pa nikoli ne premine, kakor nikoli in nikdar ne usahneti njegova zvestoba in usmiljenje. Bog se nikoli ne kesa svojih obljub, kajti njegove ljubezni oziroma Ljubezni ni konca.

Poglejmo si поблиže, kako simbolika krstne vode odmeva v znamenitem Prešernovem epu oziroma pesnitvi *Krst pri Savici* in kako v preroški pesnitvi Simona Gregorčiča z naslovom *Soči*.

3 Iskanje krstne milosti

A preden se поблиže lotimo znamenitega *Krsta pri Savici*, naj opozorimo, da ta pesnitev nastane po zapisu in objavi *Sonetov nesreče*. Prvi sonet *O Vrba, srečna draga vas domača* je uvodni akord, ki poudari izgubo raja in izraža veliko nostalgijo po domačem kraju, ki ga pesnik pojmuje kot tiho srečo, napolnjeno s harmonijo, z dekletom in lepoto, ki ga obdaja. To je z rajskim vrtom, kjer delo ni prekletstvo in kjer so tudi vode mirne in spokojne.

Središčna tema je zelo biblična in Prešeren prav po avguštinovsko opisuje stanje po izvirnem grehu. Pravzaprav se pesnik identificira z Adamom, ki je izgubil srečo in radost. Vzrok temu je bila poželjivost po znanju, ki ga razume kot težnjo po moči – in po »imeti«. To je tisto hlastanje po uspehu, ki ga ne more pogasiti nobena voda. Zato mora oditi v širni svet, da bi znova našel srečo. Toda vse se mu izmika. Izgine tudi harmonija neba, zemlje in voda. Gre za vsakodnevno pehanje, ki nas osiromaši za mir v duši. Pesnikova duša je postala kakor morje, kjer se viharji poigravajo z njim. O mirni plovbi pa lahko samo sanja. Pri tem si zamišlja, kako bi bilo, če bi se znal upreti hudobcu, zviti kači in bi ostal doma. Simbol mirne vode se že javlja, toda poti na mirno gladino jezera, po katerem bi mirno plula njegova barka, ni najti. V *Svetem pismu*, npr. v *Visoki pesmi*, so deroče vode tudi simbol smrti. Zato si pesnik resnično želi, da »ne bil viharjov notranjih b'igrača« (Prešeren 2022: 165).

Zanimivo je, da pesnik vidi zagotovilo mirnega življenja, ki je v sozvočju z naravo, z drugimi ljudmi in tudi s samim seboj, v podobi svetega Marka, ki mu je posvečena podružna cerkvena v njegovi rojstni (srečni in dragi domači) vasi. S tem se ponovno vračamo k motivu krstne vode in simbolnim pomenom krsta v reki Jordan (s tem pa teološki pove-zavi). Slednja izhaja iz dejstva, da evangelist Marko svoje poročilo o Jezusovem delovanju v *Svetem pismu* začneja prav z dogodkom krsta v omenjeni reki. Toda to je le daljna slutnja možnosti spreobrnjenja od zla k Ljubezni, ki prihaja iz žuborenja vode in Duha, česar pesnik še ne upa izgovoriti. Zaenkrat je njegov rajski vrt, ki ga ponazarja vas Vrba, docela izgubljen.

Kajti preden bo pesnik prek podobe Bogomile, se pravi simbola Ljubezni in odrešenja, prešel k novemu upanju in sanjal o spravi, miru in sreči, mora doživeti najhujše posledice izvirnega greha, ki presegajo zgolj izgubo lastne sreče. Gre za hudobijo nasilja, gospodo-valnosti in morije, ki zaznamuje svet po padcu. To je ključno za razumevanje Prešernovega Uvodu h *Krstu pri Savici*, saj natančneje definira naravo zla, ki ga pesnik opisuje. Nasilja ni mogoče premagati z nasiljem, sploh če so v ozadju poštenje, moški ponos, svobodoljub-nost, pripravljenost žrtvovati samega sebe, kar sicer ni dovolj, da bi bilo zlo premagano. Vendar to ne zmanjšuje spoštovanja junaštev mladih fantov, ki so pripravljeni za svoj narod, jezik in starodavno postavo, tj. izročilo, umreti. Ker ni rešitve v novem nasilju, je ugonobitev mladih rodov mogoče preprečiti samo z nečim novim in kar je nova zapoved Ljubezni. Če pesnikov junak Črtomir uide smrti, je to zato, da bi svoje ljudstvo rešil na dru-gačen način. Pot k novemu življenju torej nista ne ogenj ne meč, ampak nova Ljubezen iz vode in Duha.

Če beremo Prešernovo pesnitev *Krst pri Savici* kot celoto, ni težko ugotoviti, da je pesnik navdahnjen z obema krščanskima pojmovanjema vode: njeno očiščevalno močjo in darom novega življenja. Simbol vode slapa v *Krstu pri Savici* pomeni najprej zapuščanje starega človeka, človeka nasilja in maščevalnosti. Hkrati pa bujnost vode v slapu že napo-veduje nov pomen. Obilje vode ponazarja in pomeni obilje Božjih dobrot, ki vabijo v novo življenje, v življenje Ljubezni. Pri slapu Savice Črtomir doživi resnično očiščenje, zatem pa v krstu preroben vstopi v Ljubezen.

Prešernoslovci so povečini enačili pesnika z likom Črtomirja, ki želi povedati, kako je Prešeren v *Krstu pri Savici* znova našel stik s krščanstvom.⁴ Janko Kos pa v knjigi *Prešeren in krščanstvo* (2000) zagovarja stališče, da je čistost Bogomiline duše bila dejanski odraz pesnikove notranjosti; ta mu je služila kot navdih za podobo svetniškega dekleta, ki v glo-bini svojega srca polno doživi lepoto krščanske Ljubezni in z njo nagovori tudi svojega izbranca.

4 Posvetilni sonet Matiji Čopu v pesnitvi *Krst pri Savici* izraža pesnikovo veliko žalost ob izgubi prijatelja vse tja do »groba bolečine«. Vendar je objava te posvetitve v *Poezijah* lahko tudi vez med *Soneti nesreče* in samim *Krstom*, saj se je Kristus pri svojem krstu spustil prav tja do globin človeškega obupa in človeka znova dvgnil v življenje.

Razumljivo je, da je Prešeren ključne dogodke iz *Krsta pri Savici* postavil ob vodo, najprej Blejskega in nato Bohinjskega jezera. Pesnik dekleško lepoto Bogomile prepozna na »osredku«, se pravi na otočku Blejskega jezera, prav tako pa pesnitev doseže višek, sam krst, ob Bohinjskem jezeru.

Najprej je tukaj Blejsko jezero, ki ga primerja z ostanki raja na zemlji: »Dežela kranjska nima lepšga kraja, ko'je z okolšno ta, podoba raja« (Prešeren 2022: 178). Na njem je svetišče in služabnica boginje Žive, ki jo pesnik primerja s svečenico boginje Here. Bogomila v pesnitvi nastopa kot preroška figura, ki pripravlja pot kasnejšemu čaščenju prave ženskosti, tiste, ki je najbližja Bogu in ji je ime Devica Marija. Ko Bogomila izpove svojo novo vero, tudi prizna(va): »Kolikokratov sem tod v samoti klečala, klicala pomoč Marije« (prav tam: 187). Po krstu iz vode in Duha bo sama postala podoba nebeške kraljice, zato bo lahko Črtomir zaznal njeno sijoče obličje, ki je postalo: »od veselja svet obraz device« (prav tam: 192).

Ima pa Bohinjsko jezero sprva tudi podobo visokih voda, ki vabijo v smrt. Zato Črtomir ob njem obupan sloni nad svojim krvavim mečem in »z očmi valov globoki brezen meri«, ker »življenje misli vzeti si v slepi veri« (Prešeren 2022: 181). K sreči privesla mimo obrežja ribič, ki Črtomirja povabi na barko in mu pove, da je še druga pot, kako uiti žalosti in globokemu breznu. Razlagalci Prešernove pesnitve se doslej niso veliko ukvarjali z vprašanjem simbolnega pomena ribiča (in njegovih tovarišev), ki močno spominja na galilejskega ribiča Simona, ki je od učitelja iz Nazareta prejel naročilo: »Ne boj se, odslej boš ljudi lovil!« (Luka 5,10) Črtomir jih hoče ob koncu, predno odide v Oglej, kjer se bo pripravljaj na misijonsko delo pri rojaki, pošteno nagraditi, saj so mu rešili življenje. Pa vendar jim da le mero zlata, pri čemer prosi, naj ostalo razdelijo ubogim. Črtomir je po krstu iz vode in Duha že pod vlivom Bogomilnega navdiha, saj ne kopiči ne moči ne zlata. Živeti želi tako, kakor uči evangelij.

Bogomila predstavlja tudi odločilno spodbudo za Črtomirov prejem krsta, saj v bližini čudovitega slapa Savice prepozna velikodušnost Božje ljubezni. Zato svojega ljubega, ki mu bo v duhu ostala zvesta vse življenje, roti, naj ji izpolni edino prošnjo, ki jo ima pred njegovim odhodom, to pa je, da se vsaj malo zamudi, »saj voda je blizu in duhovni tudi«. Tako se Črtomir molče, v tihoti svete skrivnosti in ob sijočem Bogomilinem obrazu »z duhovnim bliža Slapu Savice« (Prešeren 2022: 192). Prav ta Črtomirov molk pove, da se bliža neizrekljivi skrivnosti. Najgloblje skrivnosti, posebno še skrivnosti Ljubezni, se najlepše izražajo le z molkom. Podobno je v Tretji Mojezesovi knjigi (10,3) Bog razodel, da se izkazuje svetega in veliki duhovnik Aron je ob tej skrivnosti svetosti »ostal tiho«. Toda ob njem ostaja svetloba in tiha lepota Bogomilnega obličja.

Prešeren ni samo z Bogomilnim imenom in navdušenjem nad krstno vodo končal svojega velikega speva, ampak je njeno ime postavil tudi v posvetilo Matiju Čopu na čelo same pesnitve: »Da srečen je le ta, kdor z Bogomilo up sreče unstran groba v prsih hrani« (Prešeren 2022: 172).

4 Soča kot izvir in divji tok Gregorčičeve pesnitve *Soči*

Urednik in pesnik Anton Medved je dve leti po smrti pesnika Simona Gregorčiča, leta 1908, v prvi izdaji *Poeziji* Simona Gregorčiča zapisal, da je pesnik že kot deček »z velikim užitkom prebiral Prešerna, katerega je globoko poznal in visoko cenil« (Medved 2002: 9). Gotovo je v dijaškem semenišču prebiral tudi Prešernov *Krst pri Savici* in si s svojim pesniškim talentom zamišljal dogodke ob Blejskem in Bohinjskem jezeru. Zanimivo je, da se mu podobe dveh slovenskih jezer ne javljajo ob spodnjem toku Soče, kjer se reka upočasni. V njeni ležernosti pa vidi le žalost, ki skriva črno slutnjo, čemu vse bo še priča.

Če v Gregorčičevi pesnitvi *Soči* želimo iskati in najti simbolni pomen in morda celo podobo izvira radosti in brezgrešnega veselja, kar prinaša krstna milost, potem moramo iti na začetek pesmi, medtem ko se simbolika očiščevanja razkrije šele v drugem delu in na koncu pesmi. Pesnik nas že na začetku pesmi vrne k izvirni čistosti brezgrešne lepote. Njena izvorna čistost ne potrebuje dodatka iz večnosti, saj je to voda, ki jo je po njegovem prepričanju ustvaril sam Bog. S svojo lepoto spominja na začetke stvarjenja. V Genezi preberemo, da je Bog takoj za svetlobo prvega dne že drugi dan ustvaril vode: »Bodi obok sredi voda in naj loči vode od voda« (Prva Mojzesova, 1,6). V poročilu o stvarjenju se nato nenehno vrstijo vzkliki: »Bog je videl, da je dobro!«

V bogoslovnem semenišču v Gorici je bil Simon Gregorčič odličen študent, zato se je zagotovo spomnil, da tudi po krščanski teologiji, podobno kot pri starih Grkih, Platonu in drugih, že lepota sama vodi k Dobremu, se pravi k Bogu. V izviru Soče vidi tisto vodo, ki še ni skaljena s človeško hudobijo, zato je sama po sebi razkritje in odsev onkrajne lepote. Tako bo tudi lahko zapel:

Krasna si, bistra hči planin,
brdka v prirodi se lepoti.
ko Ti prozornih globočin
nevihte temne srd ne moti –
krasna si, hči planin! (Gregorčič 2002: 44)

Pesnik potemtakem v neokrnjenosti izvira Soče prepozna Stvarnikovo roko in izraža radost, da človek tega čudovitega Božjega daru še ni pokvaril. Zato z veseljem opisuje ostaneke raja na zemlji. Navdušen je nad razigranostjo in lahkotnostjo reke; primerja jo s hojo mladostnega dekleta, ki je prav tako čudovita v svoji čistosti in poštenosti. Pesnik, ki vsak dan v bogoslužnih besedilih prebira psalme in tudi preroške izpovedi, ve, da si tudi izvoljeno ljudstvo Nebeškega Jeruzalema ni znalo predstavljati brez rajanja in prepevanja deklic.

Gregorčičevo občudovanje in poosebljanje poskočnosti zgornjega toka njegove lju-bljene reke spominja na krščanskega pisatelja iz 3. stoletja Tertulijana, ki je zapisal: *Anima humana christiana est per naturaliter* (človeška duša je po naravi krščanska). Pesnik v svoji personifikaciji Soče ponavlja vzdevek, ki ji ga je dal in jè »hči planin«, ter po vzoru svetopi-

semskega poročila o stvarjenju – »Bog je videl, da je dobro« – ponavlja: »[K]rasna si hči planin!« To pomeni, da je Soča že po svoji naravi nekaj čudežno lepega, nepozabnega.

Iz 1. Mojzesove knjige je znana tudi zgodba o očaku Noetu in vesoljnem potopu, ki predstavlja Božjo kazen za vse zlobne ljudi, s tem pa tudi za njihovo okolje, v katerem bivajo. Gregorčič bo te podobe povodnji in Božjega maščevanja prihranil za konec svoje pesnitve. Toda bodimo pozorni na nadaljevanje besedila o Noetu. V osmem poglavju beremo, kako je, potem ko so vode odtekle, Noe sklenil z Bogom v imenu vseh ljudi in vsega stvarstva Zavezo. Potrditev te Zaveze pa je bila mavrica na nebu, čudovito barvno nebo.

Ko pozorno prebiramo Gregorčičevo pesnitev, ugotovimo, da je tudi pesnik opazil čudovite barve, ki odsevajo v njegovi ljubljeni reki. V njenih valovih uzre »valove zelenomodre«, »temno zeleno planinskih trav«, »vedro višnjevitost višav«. V njih se je zlila »rosa sinjega neba in zelenih gora«. Skratka, Soča v svoji poskočnosti ne pozabi odsevati niti lepote vsega stvarstva, skozi katero potuje. Pesnik čuti, da njegova Soča s svojo barvno lepoto združuje zemljo z nebesi.

Toda, zakaj se njeno vodovje takoj, ko zapusti gorovje in pride na plano, tako žalostno upočasni? Pesnik sluti, da Soča kot slovenska hči že izraža pieteto do umrlih, ki so v njej in ob njej preminuli, ki kdaj tudi grobov nimajo, pa moramo vendarle za njimi žalovati. V svoji pesniški intuiciji zaznava morijo velike vojne, nje krutost in neizprosnost. Tok Soče se mu zato zazdi kot »ogromna solza, a še ko solza strašna«. Njene vode tudi v žalosti ne bodo izgubile lepote.

Pesnik s svojo vizionarsko intuicijo zasluti strašnost Soške fronte, ki bo zahtevala toliko nedolžnih žrtev! Grozote intuitivno opisuje na apokaliptičen način. Zato svojo ljubljeno Sočo prosi, naj se spremeni v očiščevalno deročo vodo sveta in naj vzpostavi pravičnost tako, da pomaga pregnati lakomne zavojevalce, ki se polaščajo slovenskih domov; ki uničujejo slovensko pesem in besedo.

Vendar pa Gregorčič tudi v svojih apokaliptičnih slutnjah ne izstopi iz okvirov krščanske simbolike. Medtem ko izvensvetopisemska apokalipsa govori le o grozotah, ki prihajajo, pa svetopisemska apokalipsa hkrati daje tolažbo in upanje na to, da bo mir vendarle enkrat vzpostavljen, saj bo zavladata pravičnost. Gregorčič verjame, da bo prav Soča tista, ki bo vzpostavila pravičnost, zaradi česar vidi v njej simbolno napoved novega sveta, v katerem bo vladalo poštenje.

V ozadju je Gregorčičeva misel, ki jo je v tej pesmi samo nakazal, a ne še docela razvil. Da je namreč Soča voda, ki ima odrešujočo moč, saj vzpostavlja novi svet pravičnosti in izpolnjuje Božjo obljubo, po kateri Bog svojega ljudstva nikoli ne bo zapustil. Da je v slovenski zgodovini bilo trpljenja dovolj in da je napočil čas veselja in radosti, Gregorčič posebej izrazi v pesmi *V pepelnični noči* (Gregorčič 2002: 17), ko pove, da bo naša prihodnost le še blagoslov.

Vsekakor je voda v krščanstvu simbol očiščevanja. Krstna voda pomeni najprej pot k spreobrnjenju in novemu, poštenemu življenju. Hkrati pa je voda krščanski simbol novega

življenja, ki prinaša novo veselje. Oba simbolna pomena neposredno in posredno vstopata tudi v leposlovna dela slovenskih literarnih ustvarjalcev.

Viri in literatura

- AVGUŠTIN, Avrelij, 1978: *Izpovedi*. Prevedel Anton Sovre, priredil Kajetan Gantar. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- GREGORČIČ, Simon, 2002 (1908): *Poezije*. Celje: Celjska Mohorjeva družba (prvi natis Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu).
- JERUZALEMSKI, Ciril, 2023: *Krstne in mistagoške kateheze*. Prevedla Benjamin Bevc in Sergej Valijev. Ljubljana: Logos.
- KOS, Janko, 2002: *Prešeren in krščanstvo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- POUPARD, Paul, 2007: *Dictionnaire des religions: Anciens Slaves*. Pariz: P.U.F.
- PREŠEREN, France, 2022: *Poezije*. Uredila Jure Zupan in Jože Faganel. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- SEVER, Sulpicij, 2017: *Martinovo berilo (Martinellus)*. Prevedla Sibil Gruntar Vilfan in David Movrin, spremna beseda Rajko Bratož in Miran Špelič. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Sveti krst, krščevanje otrok*, 2014. Ljubljana: SŠK.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, Standardni prevod, 1997. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- VIGNE, Daniel, 1990: Le baptême du Christ, onction paradisiaque. *Nouvelle Revue théologique* 112 /6. 801–820.

Hidrologija v Sloveniji: razvoj, izzivi in vplivi podnebnih sprememb

DOI: 10.4312/SSJLK.62.57-68

Mira Kobold, Agencija Republike Slovenije za okolje, Ljubljana; Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; mira.kobold@gov.si, mira.kobold@fgg.uni-lj.si

Hidrologija preučuje vodo nad in pod površjem Zemlje, njene pojave, kroženje in porazdelitev v naravi, njene lastnosti ter njen vpliv na okolje in družbo. Ukvarja se z ugotavljanjem razpoložljivih vodnih virov in nam pove, koliko vode je na voljo v rekah, jezerih in podtalnici. Prispevek predstavlja razvoj hidrologije od najzgodnejših civilizacij do sodobnih metod spremljanja in napovedovanja hidroloških razmer. Na ozemlju današnje Slovenije se je hidrologija začela sistematično razvijati v 19. stoletju, ko so bile vzpostavljene prve vodomerne postaje in organizirana hidrološka služba. Čeprav je Slovenija vodnata država z gosto rečno mrežo in s številnimi vodnatimi kraškimi izviri, se zaradi podnebnih sprememb vodne količine zmanjšujejo, hkrati pa vse pogostejše doživljamo izjemne pojave, kot so poplave in suše.

hidrologija, vodni krog, poplave, suša, podnebne spremembe

Hydrology studies water on and below the Earth's surface, its phenomena, circulation, and distribution in nature, its properties, and its impact on the environment and society. It determines the availability of water resources and indicates how much water is available in rivers, lakes, and groundwater. This article presents the development of hydrology from the earliest civilizations to modern methods of monitoring and forecasting hydrological conditions. In Slovenia, hydrology began to develop systematically in the nineteenth century, when the first water gauging stations were established and a hydrological service was organized. Although Slovenia is a water-rich country with a dense river network and many high-volume karst springs, water quantities are decreasing due to climate change, and extreme events such as floods and droughts are becoming more frequent.

hydrology, water cycle, floods, drought, climate change

1 Uvod

Hidrologija je znanost, ki se ukvarja z vodami nad in pod površino Zemlje, s pojavljanjem, kroženjem in porazdelitvijo vode v času in prostoru, z njenimi biološkimi, kemičnimi in fizikalnimi lastnostmi ter njenim odnosom z okoljem, vključno z živimi bitji (Mikoš idr. 2002: 137). Hidrologija se ukvarja predvsem s kroženjem vode na kopnem. S pojavi in z gibanjem vode v oceanih se ukvarja oceanografija.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026
(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)
ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X
ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

Voda je ena najpomembnejših naravnih dobrin na Zemlji, saj brez nje življenje ne bi bilo mogoče. Je osnovni pogoj za obstoj ljudi, živali in rastlin ter ključni dejavnik delovanja naravnih ekosistemov. Čeprav se zdi, da je vode na našem planetu v izobilju, saj pokriva približno 71 % Zemljine površine, je sladke vode le 2,5 %. Večina sladke vode (68,7 %) je vezana v ledenikih in trajni snežni odeji, 30,1 % je podzemne vode in 1,2 % površinske vode (Bat idr. 2003: 9). Zaradi izjemnega pomena sladke vode za življenje in vse večje ogroženosti naravnih vodnih virov je Generalna skupščina Organizacije združenih narodov (OZN) leta 1992 razglasila 22. marec za svetovni dan voda. Ta dan nas vsako leto znova opominja, kako pomembna je voda za življenje.

Voda je osnovna naravna dobrina, ki je del neprekinjenega naravnega kroženja in se nenehno obnavlja. Uravnava podnebje, omogoča rast rastlin in ohranja biotsko raznovrstnost. Razumevanje, kaj se zgodi z dežjem, ko pade na tla, nas pripelje do pojma hidrološkega oz. vodnega kroga. Vodni krog je stalno kroženje vode med zemeljskim površjem in ozračjem, ki vključuje izhlapevanje, kondenzacijo, padavine ter odtok in pronicanje, pri čemer se voda vrača v oceane in ponovno izhlapeva. Na ta način voda neprestano kroži, celoten proces pa poganjata energija Sonca in gravitacija.

Voda je tudi pomembna družbena dobrina. Ljudje jo vsakodnevno uporabljamo za pitje, pripravo hrane, osebno higieno, kmetijstvo, industrijo, proizvodnjo energije. Dostop do čiste pitne vode je temeljna človekova pravica, vendar je v mnogih delih sveta dostop še vedno omejen. Pomen vode se kaže tudi v njenem kulturnem, gospodarskem in simbolnem pomenu. Voda povezuje ljudi, omogoča razvoj naselij in civilizacij ter predstavlja vir življenja.

Hidrologija pa se ukvarja z ugotavljanjem razpoložljivih vodnih virov, njihovo kakovostjo ter vplivi na živo in neživo naravo. Hidrologija nam pove, koliko vode je na voljo v rekah, jezerih in podtalnici ter koliko te vode lahko uporabimo za različne namene, od oskrbe prebivalstva do industrije in kmetijstva. Z razumevanjem vodnega kroga lahko napovedujemo poplave in suše, upravljamo z vodnimi viri ter skrbimo za odgovorno rabo vode. Hidrologija ima pomembno vlogo pri zmanjševanju poplavne ogroženosti, pomembna je pri načrtovanju in gradnji infrastrukturnih objektov, kakor so jezovi, vodovodi, kanalizacijski sistemi in drugi vodni objekti.

Slovenija je zelo vodnata država, kar je predvsem posledica velike količine padavin. So pa med pokrajinami zelo velike razlike v letni količini padavin. Količina padavin se od zahoda proti vzhodu postopoma zmanjšuje (ARSO 2016). V povprečju pade več kot 3000 mm na severozahodu v Julijskih Alpah, na skrajnem severovzhodu države, v Prekmurju, pa le okrog 750 mm padavin na leto. Osrednja Slovenija prejme povprečno med 1400 in 1600 mm padavin na leto. Na prostorsko porazdelitev padavin vplivata geografska lega Slovenije in razgibanost površja. Slovenija leži na stičišču štirih velikih geografskih enot: Alp, Dinarskega gorstva, Panonske nižine in Sredozemlja, kar ji daje izjemno pokrajinsko pestrost. Leži ob Jadranskem morju, vendar kar 81 % ozemlja Slovenije pripada porečju Donave oz.

Črnomorskemu povodju in le 19 % Jadranskemu povodju. Najdaljša reka, ki teče po slovenskem ozemlju, je Sava, ki meri od izvirov Save Dolinke v Zelencih do hrvaške meje 221 km. Porečje Save v Sloveniji s površino 11.735 km² zavzema več kot polovico slovenskega ozemlja. Po srednjem letnem pretoku je najbolj vodnata reka Drava, ki na meji s Hrvaško presega 320 m³/s (Bat idr. 2003: 29).

Pestrost slovenskega prostora se odraža tudi v številnih pojavnih oblikah površinskih voda, od izvirov, hudournikov, potokov, rečic, rek, jezer in morja. Že Valvasor (2018: 26) je blagostanje dežele meril tudi z obilico vode, ko je v *Slavi vojvodine Kranjske* zapisal: »Ako se hoče katera dežela ponašati, da se v njej pretakata med in mleko, hočem reči, da jo je Bog obilno blagoslovil z vsem, kar potrebuje za dobro prehrano, se mora ponašati tudi z mnogimi rekami, potoki in studenci.« Rečna mreža se začneja s stalnimi ali občasnimi izviri, ki se nadaljujejo v hudournike in potoke ter se združujejo v vedno večje reke. S pojmom vodotok zaobjamemo po površinskih strugah tekoče vode ne glede na njihovo velikost. Skupna dolžina vodotokov v Sloveniji znaša okoli 28.000 km, kar daje povprečno gostoto približno 1,4 km/km² (Bat idr. 2003: 27). Vendar rečna mreža kot posledica hidrogeoloških razmer po Sloveniji ni enako gosta. Najredkejša je na območju Dinarskega krasa. Tam je padavin sicer veliko, vendar zaradi kraške poroznosti hitro poniknejo in napajajo podzemne kraške sisteme in kraške izvire.

Da je Slovenija bogata z vodami, kaže tudi povprečni letni odtok, ki je kar trikrat večji od evropskega povprečja (Kolbezen, Pristov 1998: 65–66). Vendar vodne količine v Sloveniji niso enakomerno prostorsko in časovno razporejene. Razporeditev odtoka je zelo podobna razporeditvi padavin, saj je odtok tisti del padavin, ki po tleh površinsko odteče. Največji letni odtok, več kot 2000 mm, je v severozahodni Sloveniji. Proti jugu in vzhodu države se postopoma zmanjšuje. Na območju osrednje Slovenije znaša povprečni letni odtok med 600 in 800 mm, v severovzhodni Sloveniji pa komaj okoli 200 mm (Frantar 2008). Na količino in razporeditev odtoka vpliva več dejavnikov, med katerimi so najpomembnejši podnebje, relief, tla, geološka sestava, vegetacija in človekove dejavnosti. V Sloveniji je najpomembnejši dejavnik podnebje.

2 Zgodovinski pregled razvoja hidrologije

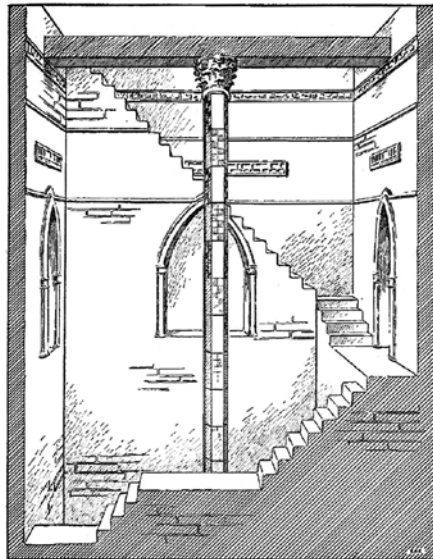
Hidrologijo zasledimo že pri prvih znanih civilizacijah, ko so ljudje zaradi potreb po oskrbi z vodo, kmetovanja in rečnega prometa začeli opazovati in razumevati vodne procese. Voda je bila bistvenega pomena za preživetje, zato so se najstarejše civilizacije razvijale ob bregovih velikih rek. Dokaze o zgodnjih civilizacijah in ostanke objektov, ki pričajo o znanju s področja hidrologije v antičnih časih, so našli ob rekah Tigris in Evfrat v Mezopotamiji, Nil v Egiptu, Ind v Indiji in Rumeni reki na Kitajskem (Biswas 1970: 1–24). Približno 3000 pr. n. št. so bili ob Nilu postavljeni prvi nilometri (Slika 1). To so bile naprave za merjenje gladine reke Nil in nadzorovanje poplav (Selin 2008). Nil je vsako leto poplavljal in poplave so bile ključne za egiptovsko kmetijstvo. Višina poplav je neposredno vplivala na

letino in tudi na obdavčitev prebivalstva. Med pomembnejše hidrotehnične dosežke Rimljanov spada gradnja akvaduktov, s katerimi so v mesta dovajali svežo vodo. Mnogi so se ohranili do današnjih dni.

K razvoju hidrologije ter razumevanju kroženja vode v naravi so pomembno prispevali predvsem starogrški filozofi Heraklit, Platon in Aristotel. Heraklit (535–475 pr. n. št.) je trdil, da je svet v nenehnem spreminjanju. Njegova znana izreka sta »vse teče, nič ne miruje« in »nihče ne stopi dvakrat v isto reko«, kar pomeni, da reka nenehno odteka in ko vanjo stopiš drugič, je to že druga voda (Tian idr. 2026: 17–18). Platon (427–347 pr. n. št.) in Aristotel (384–322 pr. n. št.) sta s svojimi razmišljanji postavila temelje poznejšemu razvoju hidroloških znanosti. Platon je prispeval k razumevanju naravnih pojavov kot medsebojno povezanih delov enotnega sistema, Aristotel pa je prvi celovito opisal kroženje vode v naravi in tako pomembno vplival na razvoj poznejših hidroloških teorij (Biswas 1970: 36–51). Po zatonu Rimskega imperija je razvoj hidrologije, podobno kot številnih drugih znanstvenih področij, zamrl.

Znanstveni pristop k hidrologiji se je začel razvijati na začetku 16. stoletja, v obdobju renesanse. Za hidrologijo se je zanimal tudi Leonardo da Vinci (1452–1519), ki ni bil le eden izmed največjih umetnikov svojega časa, temveč tudi izjemen inženir in znanstvenik. Velik del svojega raziskovalnega dela je posvetil razumevanju gibanja, kroženja in fizikalnih lastnosti vode v njenih različnih oblikah (Pfister idr. 2009). Na podlagi opazovanj in eksperimentov se je približal sodobni definiciji hidrološkega kroga. Njegova teorija je bila, da voda neprestano kroži in se vrača v naravo. Svoje napredne misli o hidrologiji je podprl s fizikalnimi poskusi, med drugim z meritvami hitrosti toka vode (Slika 2) (Rosbjerg, Rodda 2019: 110).

Sledilo je obdobje meritev in razvoj novih inštrumentov, tako za merjenje padavin kakor pretoka vode (Brilly, Šraj 2005: 3–5). V 19. stoletju so bili postavljeni temelji sodobne hidrologije in razvite osnovne enačbe v hidrologiji. V 20. stoletju je hidrologija doživela znaten napredek z uvajanjem sodobnih tehnologij, kakor so daljinsko zaznavanje, računalniški modeli in merilne postaje. Močno se je razvijalo mednarodno sodelovanje na področju hidroloških raziskav. Danes je v ospredju težnja po trajnostnem razvoju in izboljšanju kakovosti voda.

Slika 1: Nilometer iz leta 1798 pr. n. št.,
rekonstrukcija po opisu (vir: Biswas 1970: 11)

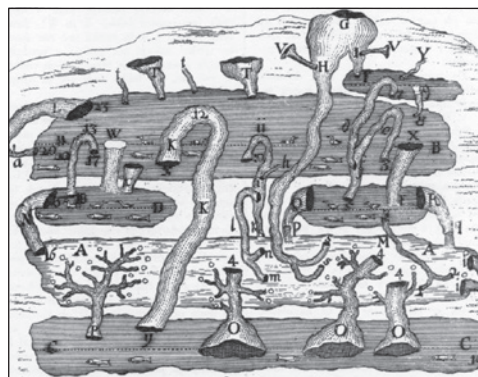

Slika 2: Leonardo de Vinci izvaja meritve hitrosti vode v vodotoku
(vir: Rosbjerg, Rodda 2019: 110)

3 Razvoj hidrologije v Sloveniji

Vodno bogastvo Slovenije ter pestrost vodnega režima na razmeroma majhnem prostoru sta pripomogla k intenzivnemu razvoju hidrotehnične stroke in hidroloških znanosti tudi v Sloveniji. Na razvoj so vplivale tudi potrebe po izkoriščanju vodne energije, posegi v vodotoke zaradi pridobivanja obdelovalnih površin in zaščita pred poplavami. O visoki stopnji hidrotehničnega znanja pričajo številni zgodovinski objekti, med njimi klavže na reki Idrijci iz 18. stoletja, zgrajene za plavljenje lesa.

Z raziskavami kraških pojavov se je že v 17. stoletju ukvarjal Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), ki je intenzivno raziskoval delovanje presihajočega Cerkniškega jezera (Slika 3).

Slika 3: Valvasorjeva upodobitev Cerkniškega jezera in ponazoritev njegovega delovanja s sifoni v *Slavi vojvodine Kranjske* (vir: Wikipedia)

Njegove razlage delovanja jezera, ki temeljijo na obstoju podzemelskih votlin ter delovanju naravnih »nateg« oz. sifonov, so mu prinesle članstvo v londonski Kraljevi družbi.

Prvi zapisi o delovanju vodomernih postaj na ozemlju današnje Slovenije segajo v leto 1850 (Bat 2008: 27–34). Postavljene so bile na večjih rekah, kakor so Sava, Drava, Mura, Savinja in Ljubljanka, pri čemer na večini teh lokacij meritve potekajo še danes. Organiziran razvoj hidrološke službe se je začel v času Avstro-Ogrske z ustanovitvijo Centralnega hidrografskega urada na Dunaju leta 1893. Urad je zbiral podatke in jih objavljali v hidrografskem letopisu *Jahrbuch des hydrographischen Zentralbureaus* (1895–1918). Pred začetkom prve svetovne vojne je na ozemlju današnje Slovenije delovalo približno 130 vodomernih postaj, od katerih so bile nekatere že opremljene z napravami za neprekinjeno zapisovanje višine vodne gladine. Hidrografska dejavnost je bila v času Avstro-Ogrske dobro organizirana in na visoki ravni, kar kaže tudi izsek hidrografskega letopisa za leto 1895 za porečje Save na slovenskem ozemlju (Slika 4).

Slika 4: Padavinska karta za porečje Save na slovenskem ozemlju za leto 1895; na karti so vrisane tudi padavinske in vodomerne postaje (*Jahrbuch des hydrographischen Central-Bureaus, Jahrgang 1895*)

V obdobju obeh svetovnih vojn in med njima je razvoj hidrološke dejavnosti močno zastal. Izvajale so se le osnovne meritve, in še te v omejenem obsegu, kar je bila tudi posledica pogostih reorganizacij služb (Brilly idr. 2020). Ponovno se je razvoj okrepil po drugi svetovni vojni. Takrat je na ozemlju Slovenije delovalo okrog 120 vodomernih postaj. V naslednjih letih se je število postaj povečevalo, največ jih je bilo v 70. letih prejšnjega stoletja, preko 300 (Bat 2008: 28). Sledila sta racionalizacija merilne mreže in posodobitev vodomernih postaj. Zaradi vse večjih potreb po dostopnosti podatkov, napovedovanju ter opozarjanju zlasti na poplave se je začela razvijati samodejna merilna mreža. Obsežna posodobitev merilne mreže je bila izvedena v obdobju 2009–2016 (Roškar 2015).

Mreža vodomernih postaj je zasnovana tako, da omogoča čim boljši prostorski pregled količinskega stanja površinskih voda in drugih hidroloških parametrov. Hidrološke meritve zajemajo meritve vodostaja (višine vodne gladine), pretoka, hitrosti vodnega toka, temperature vode, motnosti vode in vsebnosti suspendiranih snovi, na morju pa še valovanja in morskih tokov. Poleg spremljanja in napovedovanja hidroloških razmer so podatki osnova za ocenjevanje količinskega stanja voda in hidroloških značilnosti vodnih teles, za pripravo načrtov upravljanja z vodami in načrtov zmanjševanja poplavne ogroženosti ter za ocenjevanje kemijskega in ekološkega stanja voda. Za zaznavanje dolgoročnih časovnih sprememb hidroloških spremenljivk sta ključnega pomena dolžina in zveznost časovnih nizov. Hidrološko dejavnost v Sloveniji ureja Zakon o državni meteorološki, hidrološki, oceanografski in seizmološki službi (Uradni list RS, št. 60/17). Naloge državne hidrološke službe se danes izvajajo na Agenciji Republike Slovenije za okolje.

4 Spremljanje in napovedovanje hidroloških razmer

Zaradi pokrajinske pestrosti Slovenije ter neenakomerne prostorske in časovne razporeditve padavin se pretoki rek skozi leto nenehno spreminjajo (Kobold 2015a). Največji vpliv na pretok imajo padavine, saj večina Slovenije leži v povirjih rek. Vode tako po približno 100 km dolgem toku v enem do dveh dneh že zapustijo naše ozemlje. Ozke doline z velikimi vzdolžnimi padci dajejo rekam hudourniški značaj, kar pomeni zelo hitro naraščanje in prav tako hitro upadanje vodnih količin. Ker se podnebje spreminja in vse večji delež padavin pade ob kratkotrajnih, vendar močnih padavinah, se na eni strani vse pogosteje soočamo s sušo in pomanjkanjem vode, na drugi pa z razlivanji rek in poplavami. Obe skrajnosti se lahko pojavita celo v istem letu. Pogosto se hidrološke razmere iz nizkovodnega ali sušnega obdobja nenadoma prevesijo v poplavne. V povirnih rekah prevladujejo kratkotrajne hudourniške poplave, ki običajno trajajo le nekaj ur, medtem ko lahko poplave na kraških rekah ter na Dravi in Muri trajajo tudi več dni. Obsežne poplave praviloma ne zajamejo celotne države hkrati, niti ne celotnega porečja, temveč so običajno omejene na posamezna območja.

Ravno spremljanje, napovedovanje in obveščanje pred izrednimi hidrološkimi pojavi je bilo ves čas pomembno gonilo razvoja na področju posodabljanja merilnih mest, uvedbe

samodejnega prenosa podatkov in uporabe matematičnih modelov za napovedovanje hidroloških razmer. Prve samodejne postaje so v Sloveniji začele delovati sredi 80. let prejšnjega stoletja (Bat 2008: 31). Podatki samodejnih postaj, ki jih je bilo leta 2025 na površinskih vodah, torej na rekah, jezerih in morju, 194, se sproti zbirajo in prenašajo v podatkovno zbirko Agencije Republike Slovenije za okolje. Podatki so z majhno zakasnitvijo dostopni javnosti, kar omogoča hitrejšo zaznavanje nevarnih hidroloških razmer in boljše upravljanje z vodnimi viri.

Razvoj računalnikov je močno pospešil napredek in uporabo matematičnih modelov. Na področju meteorologije se je modeliranje ozračja hitro razvijalo in meteorološki modeli so danes osnovno orodje za napovedovanje vremena in posameznih vremenskih spremenljivk, kot so temperatura zraka, padavine in veter. V hidrologiji je potekal razvoj hidroloških modelov (modelov padavine–odtok), ki na podlagi izmerjenih podatkov in rezultatov meteoroloških modelov omogočajo napovedovanje poplav (Kobold 2015b). Danes smo tako sposobni predvideti poplave in visoke vode za več dni vnaprej. Zaradi razgibanega površja ter velike časovne in prostorske spremenljivosti padavin je hudourniške poplave bistveno težje napovedati kot poplave večjih rek.

Poplave so v zadnjih desetletjih vse pogostejše (Kobold, Ulaga 2012; Kobold, Dolinar 2014: 128–129). Skoraj vsako leto se v različnih delih Slovenije zgodijo poplave, ki poleg velike gmotne škode ob izjemnih razmerah zahtevajo tudi človeška življenja. Do poplav prihaja zaradi dolgotrajnega deževja, kratkotrajnih močnih nalivov ali kombinacije dežnih padavin in taljenja snega. Po razsežnosti in povzročeni škodi je poplava, ki je Slovenijo prizadela 4. avgusta 2023, najhujša v zgodovini Slovenije (Kobold 2024a; 2024b). Bila je presenečenje, saj se je tako obsežna poplava prvič v zgodovini meritev v Sloveniji zgodila poleti. Večinoma so se doslej največje poplave zgodile v jesensko-zimskem obdobju.

Poplava mora biti pravočasno napovedana, da lahko preprečimo izgubo življenj, poškodbe ljudi in škodo na premoženju. Napoved mora zato čim bolj natančno opredeliti območje oz. vodotoke, ki jim grozi poplava, pričakovano velikost poplavnega vala oz. višino vode in čas nastopa konice vala. Če je napoved zanesljiva in opozorilo izdano dovolj zgodaj, imamo na voljo več časa za ukrepanje, kar pomeni, da se lahko bolje pripravimo na poplavo in ublažimo njene posledice, v nekaterih primerih pa tudi pravočasno evakuacijo prebivalcev. Pri majhnih porečjih pa tako dolgega predopozorilnega časa ni mogoče zagotoviti. V takih primerih lahko ljudje zgolj preselijo svoje dragocenosti v višje nadstropje in se po možnosti zaščitijo pred vdorom vode v objekt.

Poplave so naravni pojav, ki ga ne moremo preprečiti, lahko pa se mu prilagajamo. Pri tem imata pomembno vlogo izobraževanje in ozaveščanje javnosti o poplavnih območjih in višinah poplavnih voda. V ta namen poteka označevanje najvišjih zabeleženih gladin ob vodotokih in na kraških poljih. V Sloveniji so ohranjene tudi zgodovinske oznake poplavnih voda. Najstarejša je na Vodnem stolpu v Celju, kjer napis v nemščini pravi: »25. septembra 1672 je voda segala tako visoko, kakor kaže prst« (Slika 5). Na gradu Snežnik je oznaka iz

Slika 5: Kamnita plošča z napisom kot spomin na poplavo leta 1672 v Celju (vir: Mira Kobold, osebni arhiv)

leta 1851. Te oznake nas opominjajo na poplavno nevarnost in na nujnost upoštevanja omejitev pri načrtovanju rabe prostora. Kljub temu da se zavedamo poplavnih tveganj in dejstva, da živimo na poplavnih območjih, pa nas poplave vedno znova presenetijo.

V nasprotju s poplavami je za sušo značilno, da se razvija počasi in postopoma. Gre za zapleten naravni pojav regionalnega značaja, ki ga ni mogoče enostavno opredeliti, napovedati in spremljati, čeprav je običajen in ponavljajoč del podnebja. Suša nastane zaradi dolgotrajnega pomanjkanja padavin, najpogosteje v enem letnem času ali tudi v daljšem obdobju. Kaže se kot pomanjkanje vode za različne dejavnosti, skupine ali sektorje, kot so kmetijstvo, gozdarstvo in proizvodnja hidroenergije. Lahko vpliva tudi na zmanjšano oskrbo gospodinjstev z vodo ter na omejevanje rabe vode. V kombinaciji z visokimi temperaturami zraka pa povečuje tveganje za bolezni, lakoto in umrljivost ter spodbuja nastanek množičnih migracij (t. i. podnebnih beguncev).

Pogostost hidroloških suš v Sloveniji se je v zadnjih desetletjih povečala (Kobold 2025). Ker gre za pojav regionalnega obsega, suša nikoli ne prizadene celotne države enakomerno. Po letu 1960 kot hidrološko najbolj suho izstopa leto 2003, ko je suša prizadela večji del Slovenije. Leta 1993 je bila najintenzivnejša na severu države, leta 2003 in 2012 v Prekmurju, leta 2011 na jugu države, leta 2022 pa v zahodni in osrednji Sloveniji. Ker se suša razvija počasi, se škoda, ki jo povzroča, kopiči postopoma. S težavami zaradi suše se običajno začnemo ukvarjati šele, ko je ta že močno izražena. Če bi ukrepali prej, ko je vode še dovolj, bi lahko z zgodnjimi preventivnimi ukrepi, kakor so varčna raba vode, zbiranje in zadrževanje vode, omejitev nepotrebnih odvzemov, prilagoditve v kmetijstvu, obnova mokrišč, zmanjšali kasnejše pomanjkanje vode.

5 Vpliv podnebnih sprememb na pretoke rek

Zmanjševanje letne količine padavin, najbolj spomladi in poleti, povečanje jesenskih padavin, spremembe trajanja in višine snežne odeje, rast temperature zraka in s tem povežana povečana evapotranspiracija so glavni dejavniki, ki vplivajo na spreminjanje pretočnih režimov slovenskih rek. Tako kot v večjem delu sveta tudi meritve v Sloveniji kažejo, da se podnebje segreva. S tem se sočasno spreminjajo tudi druge podnebne spremenljivke, predvsem padavine in snežna odeja, ki pomembno vplivajo na razporeditev vodnih količin (Bertalanič idr. 2018: 20–37). Analize trendov pretokov kažejo upadanje srednjih letnih pretokov po celotni Sloveniji, kar pomeni, da se zmanjšuje letna količina razpoložljive vode v strugah vodotokov (Bertalanič idr. 2018: 38–40). Kazalnik letne rečne bilance kaže, da se neto odtok z ozemlja Slovenije zmanjšuje za približno 2,5 odstotka na desetletje. Hkrati se reke, jezera in morje segrevajo (Bertalanič idr. 2018: 41–42). Dvig temperature vode sledi trendu naraščanja temperature zraka, najizrazitejši pa je v poletnih mesecih kot posledica visokih temperatur zraka in nizkih vodostajev.

Podnebne projekcije kažejo spremembe podnebja, ki jih lahko pričakujemo v prihodnosti. Projekcije kažejo znaten dvig letne povprečne temperature zraka do konca 21. stoletja na celotnem območju Slovenije v vseh letnih časih ter povečanje letne količine padavin, pri čemer bo povečanje najizrazitejše pozimi (Bertalanič idr. 2018: 89–127). Pričakovati je tudi povečanje jakosti in pogostosti izjemnih padavin. Te spremembe bodo vplivale na pretoke rek (Kobold, Frantar 2021). Večjih sprememb srednjih letnih pretokov v Sloveniji do konca 21. stoletja v primerjavi z obdobjem 1981–2010 ni pričakovati, z izjemo severovzhoda, kjer bi se pretoki lahko povečali do 30 odstotkov. Visokovodni pretoki se bodo povečali povsod po državi, v povprečju od 20 do 30 odstotkov, pri čemer se povečanje proti koncu stoletja stopnjuje. Največje povečanje bo na severovzhodu države. Spremembe malih (sušnih) pretokov bodo prostorsko neenotne. Le ponekod v severni polovici države se kaže statistično značilno povečanje do 20 odstotkov. Bodo pa zaradi daljših sušnih obdobj, krajših in krajevno razporejenih intenzivnih padavin ter visokih temperatur zraka daljša obdobja sušnih pretokov. Zanesljivost predvidenih sprememb pretokov je odvisna od zanesljivosti podnebnih projekcij, predvsem padavin, ki imajo med podnebnimi spremenljivkami največji vpliv na odtok površinskih voda.

6 Zaključek

Hidrologija je temeljna znanstvena veda, ki nam omogoča razumevanje vodnega kroga, pojavov v vodnem okolju in razpoložljivosti vodnih virov. Njena vloga je danes pomembnejša kot kadarkoli prej, saj se soočamo z izzivi podnebnih sprememb, ki vse izraziteje vplivajo na pretočne režime rek, pogostost in intenzivnost poplav ter pojavnost hidroloških suš. Razvoj hidrologije temelji na nenehnem izboljševanju metod merjenja, modeliranja in napovedovanja hidroloških razmer.

Voda je ključen dejavnik v vremenskih in podnebnih procesih, zato so meritve hidro-meteoroloških spremenljivk ter dolgi in neprekinjeni nizi podatkov temeljnega pomena za razumevanje dinamike vodnega kroga. Agencija Republike Slovenije za okolje izvaja hidrološke meritve in zbiranje podatkov s sodobnimi merilnimi metodami in sistemi. Podatki so ključni za učinkovito ukrepanje v primeru povečane nevarnosti zaradi vremenskih in vodnih ujm. Vključevanje podatkov v prognostične sisteme pa zagotavlja zanesljivejše modelske produkte ter pravočasno in natančnejše opozarjanje na izjemne pojave, kakor so visoke vode in poplave.

Čeprav Slovenija sodi med z vodo bogate države, kljub temu postaja voda vse bolj dragocena. Vodne količine v Sloveniji se zmanjšujejo, pretočni režimi si postajajo vse bolj podobni, vse več je lokalnih naličij in hudourniških poplav. Hkrati vse pogostejše občutimo sušo in pomanjkanje vode. Vse te spremembe so odraz podnebnih sprememb, ki se dogajajo zaradi segrevanja ozračja. Pogosto se šele ob pomanjkanju zavemo resnične vrednosti vode, kar nazorno povzema misel Benjamina Franklina: »Ko se vodnjak posuši, spoznamo vrednost vode.«

Viri in literatura

- ARSO, 2016: *Letna povprečna višina padavin, obdobje 1981–2010*. Na spletu (dostop 6. 1. 2026).
- BAT, Marjan, 2008: 60 let slovenske državne hidrološke službe. Marjan Bat idr. (ur.): *60 let slovenske meteorološke in hidrološke službe*. Ljubljana: MOP – Agencija RS za okolje. 27–34.
- BAT, Marjan, BELTRAM, Gordana, CEGNAR, Tanja, DOBNIKAR TEHOVNIK, Mojca, GRBOVIČ, Jasna, KRAJNC, Marjeta, MIHORKO, Polonca, REJEC BRANCELJ, Irena, REMEC REKAR, Špela, UHAN, Jože, 2003: *Vodno bogastvo Slovenije*. Ljubljana: Agencija Republike Slovenije za okolje.
- BERTALANIČ, Renato, DOLINAR, Mojca, DRAKSLER, Andrej, HONZAK, Luka, KOBOLD, Mira, KOZJEK, Katja, LOKOŠEK, Neža, MEDVED, Anže, VERTAČNIK, Gregor, VLAHOVIČ, Živa, ŽUST, Ana, 2018: *Ocena podnebnih sprememb v Sloveniji do konca 21. stoletja*. Sintezno poročilo – prvi del. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija Republike Slovenije za okolje.
- BISWAS, Asit K., 1970: *History of Hydrology*. Amsterdam-London: North-Holland Publishing Company.
- BRILLY, Mitja, ŠRAJ, Mojca, 2005: *Osnove hidrologije*. Univerzitetni učbenik. Ljubljana: Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
- BRILLY, Mitja, ZABRET, Katarina, SAPAČ, Klaudija, BEZAK, Nejc, VIDMAR, Andrej, MIKOŠ, Matjaž, KOBOLD, Mira, KRYŽANOWSKI, Andrej, ŠRAJ, Mojca, 2020: Razvoj hidrologije v Sloveniji. Miran Kuhar (ur.): *Raziskave s področja geodezije in geofizike 2019*. Ljubljana: Slovensko združenje za geodezijo in geofiziko. 123–133.
- FRANTAR, Peter, 2008: Vodna bilanca obdobja 1971–2000. Peter Frantar (ur.): *Vodna bilanca Slovenije 1971–2000*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija Republike Slovenije za okolje. 71–79.
- KOBOLD, Mira, 2015a: Hidrološko stanje voda kot posledica vremenskega dogajanja. *Vetrnica, glasilo Slovenskega meteorološkega društva* 8/15. 4–7.
- KOBOLD, Mira, 2015b: Uporaba modelskih orodij pri hidroloških analizah in napovedih. *Vetrnica, glasilo Slovenskega meteorološkega društva* 8/15. 8–13.
- KOBOLD, Mira, 2024a: Analiza poplav na reki Savi v zgodovini meritev. *Ujma* 38. 124–135.

- KOBOLD, Mira, 2024b: Največje poplave na Savi in Dravi v zgodovini meritev. *Zbornik 35. Mišičev vodarski dan*. Maribor: Vodnogospodarski biro; Ptuj: Drava Vodnogospodarsko podjetje. 19–28.
- KOBOLD, Mira, 2025: Hidrološke suše in pomanjkanje vode v Sloveniji. Dunja Dobaja (ur.): *Suše v zgodovini in njihov vpliv na okolje, družbo in prebivalstvo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 193–207. (Zbirka Vpogledi 28)
- KOBOLD, Mira, DOLINAR, Mojca, 2014: Podnebne spremembe v Sloveniji in njihov vpliv na vodni režim. Stanka Cerkvenik, Enisa Rojnik (ur.): *Vodni dnevi 2014: zbornik referatov*. Ljubljana: Slovensko društvo za zaščito voda. 117–131.
- KOBOLD, Mira, FRANTAR, Peter, 2021: Ocena sprememb vodnih količin v Sloveniji do konca 21. stoletja. Stanka Cerkvenik (ur.): *Vodni dnevi 2021: zbornik referatov*. Ljubljana: Slovensko društvo za zaščito voda. 151–161.
- KOBOLD, Mira, ULAGA, Florjana, 2012: Hidrološko stanje voda in podnebna spremenljivost. Tanja Cegnar (ur.): *Okolje, v katerem živimo*. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo in okolje, Agencija Republike Slovenije za okolje. 61–68.
- KOLBEZEN, Marko, PRISTOV, Janko, 1998: *Površinski vodotoki in vodna bilanca Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije.
- MIKOŠ, Matjaž, KRANJC, Andrej, MATIČIČ, Branivoj, MÜLLER, Jakob, RAKOVEC, Jože, ROŠ, Miljenko, BRILLY, Mitja, 2002: Hidrološko izrazje. *Acta hydrotechnica* 20/32.
- PFISTER, Laurent, SAVENIJE, Hubert, H. G., FENICIA, Fabrizio, 2009: *Leonardo Da Vinci's Water Theory: on the origin and the fate of water*. Oxford: IAHS.
- ROSBJERG, Dan, RODDA, John, 2019: IAHS: a brief history of hydrology. *History of Geo- and Space Sciences* 10/1. 109–118.
- ROŠKAR, Jožef, 2015: BOBER, Nadgradnja sistema za spremljanje in analiziranje stanja vodnega okolja v Sloveniji. *Vetrnica, glasilo Slovenskega meteorološkega društva* 8/15. 38–53.
- SELIN, Helaine, 2008: Nilometer. *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*. Volume 1. 1751–1760.
- TIAN, Fuqiang, WESCOAT, James L. Jr., LOUCKS, Daniel Peter, MONTANARI, Alberto, MUKHERJI, Aditi, Di BASSARRE, Giuliano, WEI, Jing, KREIBICH, Heidi, CAI, Ximing, CABELLO VILLAREJO, Violeta, ZWARTEVEEN, Margreet, 2026: Chapter One - Panta Rhei: Coevolutionary change in hydrology and society. Fuqiang Tian idr. (ed.): *Coevolution and Prediction of Coupled Human-Water Systems*. Elsevier.
- VALVASOR, Janez Vajkard, 2018: *Slava vojvodine Kranjske: izbrana poglavja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Z vodo do modrosti preko filozofije in izkustva elementov: primer solinarstva

DOI: 10.4312/SSJLK.62.69-81

Maja Bjelica, Inštitut za filozofske in religijske študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Koper; maja.bjelica@zrs-kp.si

Petri Berndtson, Inštitut za filozofske in religijske študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Koper; petri.berndtson@zrs-kp.si

Prispevek se osredotoča na vodo, njeno pojavnost, vlogo in pomen, kakor se kažejo v okviru raziskovanja sodobnega solinarstva kot izkustvene okoljske modrosti. K temu proučevanju avtorja pristopata s širšega področja okoljske humanistike, pri čemer se posvečata predvsem izkustvenemu utelešenemu vedenju, antropologiji vode, filozofiji elementov in ekoetnografskim uvidom, do katerih prideta z metodo opazovanja z udeležbo. Besedilo sledi toku vode na območju Lera v Sečoveljskih solinah: od morja preko območij izhlapevanja do kristalizacijskih bazenov. Tako prikazuje, kako je voda eden izmed nosilnih elementov solinarske modrosti.

voda, solinarstvo, elementna filozofija, slanica, matična voda

This article focuses on water and its occurrence, role, and significance as seen in research on contemporary salt-making as experiential environmental wisdom. The authors approach this topic from the broader field of environmental humanities, primarily focusing on experiential embodied behavior, the anthropology of water, the philosophy of elements, and eco-ethnographic insights gained through participatory observation. The text follows the flow of water in the Lera area of the Sečovlje Saltworks: from the sea through evaporation areas to crystallization pools. It thus shows how water is one of the supporting elements of salt-working wisdom.

water, salt-working, elemental philosophy, brine, mother lay

1 Uvod(enje)

»Resnično oko zemlje je voda. V naših očeh je *voda* tista, ki sanja. [...] V naravi je spet *voda* tista, ki vidi, je spet *voda* tista, ki sanja.« (Bachelard 2011b: 41)

Modrost lahko razumemo na različne načine. Pravzaprav gre za kulturno relativen pojem, čeprav je mogoče tudi trditi, da glede njegove vsebine obstaja konsenz, da gre za

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

vedenje, ki ne temelji zgolj na naučenem in informacijah, temveč tudi na specifičnem izkustvu, ki ga doživi, kdor je nosilec določene modrosti. Podobno k razumevanju modrosti pristopamo tudi pri raziskovanju solinarstva.¹ Pojmujemo ga kot »izkustveno okoljsko modrost«, ki vznikla iz sodelovanja in sobivanja človeka z njegovim okoljem. Pri proučevanju te starodavne dejavnosti se nahajamo na širokem področju okoljske humanistike, v tem prispevku pa se bomo sprehajali predvsem med antropologijo in filozofijo.

Solinarstvo je dejavnost pridelave soli, ki je v današnjem slovenskem prostoru prisotna na območju severne Istre, etnično mešanega območja, razprostirajočega se od Italije čez Slovenijo na Hrvaško. Tu se nahajajo Sečoveljske soline, nedaleč stran pa še Strunjanske soline, ki so najsevernejše soline Jadranskega morja. Sol se prideluje na stoletja star način, ročno, sledeč specifičnemu krožnemu procesu, ki vsako leto znova dovoljuje nastanek solnih kristalov, kar bo predstavljeno v nadaljevanju besedila. Filozofski uvid, ki ga prepoznavamo v tem procesu, jemljemo iz t. i. filozofije elementov. Ugotavljamo, da sol oz. kristal soli nastane s kristaliziranjem oz. spajanjem štirih elementov – vode, ognja, zraka in zemlje. V tem besedilu se posvečamo elementu vode, ki jo razumemo kot eno izmed nosilk modrosti tudi v okviru dejavnosti in pojmovanja solinarskih praks.

V naši raziskavi se posvečamo predvsem solinarstvu v Sečoveljskih solinah, in sicer na pridelovalnem področju Lera, kjer se danes pridelava večina tradicionalne soli. Na drugem, južnem področju Sečoveljskih solin, imenovanem Fontanigge, se je namreč pridelava soli opustila ob koncu 60. let 20. stoletja, na začetku 90. let pa so na tem območju obnovili dve solni polji v okviru postavitve Muzeja solinarstva, kjer se je ohranil srednjeveški način pobiranja soli. Danes je na tem področju aktivno samo eno solno polje.² Sečoveljske soline so gotovo nastale pred letom 1274, ko so prvič omenjene v piranskem Mestnem statutu (Pahor, Poberaj 1962: 5). Danes so zaščiteno območje, saj so opredeljene kot krajinski park, s katerim upravlja družba SOLINE, Pridelava soli, d. o. o., v okviru katere deluje tudi Krajinski park Sečoveljske soline.³

Sečoveljske soline se nahajajo na skrajnem jugozahodnem delu Slovenije in obsegajo okvirno 650 ha. Na severovzhodu mejijo na kanal Sv. Jerneja, na jugozahodnem na kanal Sv. Odorika, po katerem se v morje izliva reka Dragonja, ki predstavlja tudi državno mejo med Slovenijo in Hrvaško. Sredi solin se nahaja kanal Grando, ki razmejuje solinarski območji Fontanigge in Lera, po njem pa se v morje izliva potok Drnica. Na območju Fontanigge

1 Pričujoči prispevek je plod dela v okviru temeljnega raziskovalnega projekta Zrno soli, kristaliziranje sobivanja: solinarstvo kot izkustvena okoljska modrost (J6-50196), ki ga izvajamo na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper s finančno podporo Javne agencije Republike Slovenije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost (ARIS).

2 Izjemna študija o pridelovanju soli na območju Fontanigge je naslovljena *Stare piranske soline* (Pahor, Poberaj 1962), za več informacij o muzeju pa usmerjamo na katalog *Muzej solinarstva* (Žagar idr. 2006).

3 Podjetju SOLINE, Pridelava soli, d. o. o., in pri njem zaposlenim se iskreno zahvaljujemo, da so našo raziskovalno skupino gostoljubno sprejeli in omogočili izvajanje neprecenljivega terenskega dela, katerega izsledke navajamo v nadaljevanju, predvsem v razdelku o vodah v solinarstvu.

so trije kanali, in sicer – od najkrajšega k najdaljšemu – Curto, Giassi in Pichetto, pri čemer se zadnja dva do danes uporabljata za dovod in odvod vode. Severno je kanal Lera, ki daje območju ime in predstavlja osrednji dovod vode za to pridelovalno območje.⁴

Znanstvena raziskovanja na področju antropologije vode so v slovenskem prostoru prisotna vsaj zadnje desetletje, za kar sta med drugim zaslužni raziskovalki Nataša Gregorič Bon in Nataša Rogelja Caf. Prva je vodila dva raziskovalna projekta, posvečena vodnim potem in okoljem,⁵ druga pa je kot sodelavka obeh projektov proučevala vodne poti Rižane in Dragonje.⁶ S pričujočim prispevkom dodajamo še eno poglavje k antropologiji vode, in sicer na temo raznolike prisotnosti vode v solinarstvu, ki jo bomo podprli z uvidi filozofije elementov.

2 Voda, nosilka modrosti

Sodobna filozofija elementov si prizadeva za ponovno proučevanje vloge elementov v svetu pa tudi prevrednotenje človekovega odnosa do njih predvsem v luči aktualne okoljske situacije, ki spoznava zemeljske vire kot ogrožene. David Macauley (2011: 14) opozarja na pozabljanje štirih elementov v filozofijah in tudi v vsakdanjih življenjih, kjer pozornost elementom namenimo večinoma, ko pokažejo svojo moč (denimo ob primerih poplav, požarov, potresov). Macauley (2011: 13–14) poudarja, da smo v sodobnem svetu pozabili na našo povezanost z elementi, kakršno zasledimo v misli predsokratikov, ki so se še počutili povezane s svojim okoljem in narave od sebe niso ločevali na način, kakor to počne sodobni človek. Obenem so bili posebej odprti in občutljivi za bitja, elemente in področja onkraj človeškega. Tales (7.–6. st. pr. n. št.) – prvi, ki so ga proglasili za modreca (prim. Kocijančič 2012: 165), tudi začetnika filozofije (Uršič 2008) in je med predsokratiki poznan po tem, da je bil zvezdoslovec in je napovedal sončev mrk – je za počelo (*arché*) vsega postavil vodo (Kocijančič 2012: 155). Počelo kot začetek vsega, vir življenja, kot tisto, iz česar vse izhaja, torej temelj nastajanja. Aristotel, sloviti starogrški filozof, tri stoletja mlajši od Talesa, je domneval, da je njegov predhodnik postavil vodo za počelo zaradi vlažnosti, saj naj bi uvidel, da je »hrana vseh (stvari) vlažna in da iz (vlage) nastaja celo toplota in iz nje (prejema) življenje« (Kocijančič 2012: 175).

4 Več faktografskih podatkov o Krajinskem parku Sečoveljske soline je na voljo na spletnih straneh upravljalca: <https://www.kpss.si/> in <https://www.soline.si/>.

5 Nataša Gregorič Bon se posveča proučevanju voda, posebej v Albaniji, recimo reki Vjosa (Gregorič Bon 2020). Na ZRC SAZU je med letoma 2014 in 2017 vodila temeljni raziskovalni projekt Etnografije kopenskih in vodnih poti: primerjalna študija (ne)mobilnosti (ARRS J6-6839), med letoma 2019 in 2022 pa projekt Doživljanje vodnih okolij in okoljskih sprememb: antropološka študija vode v Albaniji, Srbiji in Sloveniji (ARRS J6-1803). V okviru slednjih je bilo objavljenih več izsledkov proučevanja vodnih okolij (gl. npr. Bowles idr. 2019).

6 Nataša Rogelja Caf (2022) je k proučevanju strug dveh rek severne Istre pristopila z metodo hoje, tudi s t. i. hodinarjem, ki ga je z določeno raziskovalno skupino izvedla ob vsaki od dveh rek (gl. tudi Rogelja Caf, Ledinek Lozej 2021; 2023).

Razloge za razumevanje vode kot počela sveta oz. bivajočega je mogoče predočiti tudi z besedami slovenskega filozofa Marka Uršiča (2008):

voda [je] s svojo fluidnostjo in obenem istovetnostjo, očitno v njenih treh agregatnih stanjih, najbolje predstavlja in izražala spoznanje o splošnem spreminjanju stvari in obenem o nekem prapočelu ali »praprvinii« – katero so poznejši filozofi imenovali *substanca* – ki ostaja ista kljub nastajanju in minevanju posameznih bitij oziroma stvari.

Vendar Tales ni edini med predsokratiki, ki je prepoznavał pomen vode. Heraklit, ki je sicer počelo prepoznavał v ognju oz. soncu, je namreč prepoznavał tudi specifično »tekočnost«, pretočnost vode. Trdil naj bi, da »ni mogoče dvakrat stopiti v isto reko, niti se dvakrat dotakniti minljive bitnosti glede na (njeno) držo, ampak se v ostrini in hitrosti spremembe razprši in spet zbira [...] in prihaja in odhaja.« (Kocijančič 2012: 395) Tovrstno razumevanje vode, njene fluidnosti, pretočnosti, minljivosti, mimoidočnosti, prehajanja in podobnega, naj bi se sčasoma ustalilo v reku »pánta rhei«, ki pomeni »vse teče« (Uršič 2008).

Predsokratski razmisleki, ohranjeni v različnih fragmentih in z veliko dovzetnostjo za prvotne elemente (vodo, zrak, ogenj in zemljo), odpirajo različne premisleke tudi v okvirih sodobnih filozofij elementov. Ali z besedami Macauleyja (2011: 50):

[Č]e je vse voda (kot predlaga priljubljena razlaga Talesa), kako se voda drži sama po sebi? Kakšna je torej razlika med vsebnikom in vsebino? Takšna je narava tega tekočega sredstva, da spodbuja protislovje, ustvarja literarno in filozofsko razmišljanje ter množi skrivnost.

Pomembno je izpostaviti, da je vodnost, vodenost bivanja vseprisotna, a se tega vse premalo zavedamo. »[V]se resnično teče« pravi Macauley (2011: 46). Pritrjujemo mu tudi, ko trdi, da je med mnogimi filozofi in filozofinjami, ki se poglobljajo v filozofijo elementov, Gaston Bachelard (2011b: 144) razumevanje tovrstne preprečenosti bivajočega s fluidnostjo in pretočnostjo postavil že korak dlje: »[Z]a imaginacijo je vse, kar teče, voda; vse, kar teče, je udeleženo v naravi vode.«

3 Voda, ponovno rojstvo: poetična filozofija vode Gastona Bachelarda

Francoski filozof Gaston Bachelard je napisal po vsaj eno knjigo, posvečeno vsakemu izmed elementov: zemlji, vodi, zraku in ognju. Iz leta 1942 je njegova knjigo o elementni filozofiji vode z naslovom *Voda in sanje: esej o imaginaciji snovi* (Bachelard 2011b). Naslov knjige je zelo poveden za razumevanje Bachelardove filozofije elementov. Vsi štirje elementi namreč po Bachelardu sanjajo in si predstavljajo. Bachelardovo razumevanje elementov se torej zelo razlikuje od tradicionalne predstave o njih. Če elementi sanjajo in si predstavljajo, to pomeni, da sploh niso to, kar o njih pravi znanost, na primer kemija. Sanjanje in predstavljanje elementov je izkustveno, fenomenološko, imaginativno, psihološko in

poetično. Svet je najbolj temeljen, intimen in intenziven, ko je kot svet elementov: zemlje, vode, zraka in ognja. Bachelard zato govori o zemeljskem, vodnem, zračnem in ognjenem svetu. Ker ima vsak element tudi svoj način domišljije in sanjanja, prav tako govori o zemeljski, vodni, zračni in ognjeni domišljiji.

Bachelard se svoje filozofije elementov uči od pesnikov. Razdeli jih v štiri skupine, odvisno od elementa, ki so mu posvetili svoje življenje. Obstajajo pesniki zemlje, vode, zraka in ognja. Bachelard se od njih uči »poetične kemije« (Bachelard 2011b: 58). Obenem pa si z njihovo pomočjo oblikuje celotno fenomenološko usmerjeno poetiko, poetično filozofijo oz. »fenomenologijo ustvarjalne imaginacije« (Bachelard 2011a: 24). Strinja se z mislijo danskega fenomenološkega psihoterapevta J. H. Van den Berga, da so »pesniki [...] rojeni fenomenologi« (Bachelard 2001: 19).

Kakšne filozofije vode se Bachelard nauči od pesnikov vode (ali vodnih pesnikov)? V delu *Voda in sanje* Bachelard (2011b: 177) piše: »v vodo se potopimo, da bi se znova rodili prenovljeni.« To izjavo lahko vzamemo kot izhodišče za razumevanje elementne filozofije vode kot nove filozofije in nove fenomenologije. Povezati jo je mogoče še z nekim drugim Bachelardovim izrekanjem, in sicer v delu *Poetika prostora*, kjer ima fenomenologijo za prenovitveno: »Fenomenologija načelno odpravlja preteklost in se sooča z novostjo.« (Bachelard 2001: 23) Obrat k izvirku nam to izjavo osvetli s toka filozofije vode: »*Par principe, la phénoménologie liquide un passé et fait face à la nouveauté.*« (Bachelard 1961: 15; poudarila M. B.) Opazimo lahko, da je bil glagol »odpravljati« preveden iz francoskega glagola *liquider*, kar bi lahko bilo sorodno s slovenskim glagolom *razvodeneti*. Prevod je vseeno smiselni, saj *likvidirati* prej pomeni odpraviti, uničiti ali ubiti. V takem pomenu bi po Bachelardu lahko sicer imeli fenomenologijo za tisto, ki eliminira ali uniči preteklost in se sooča z novim, vendar je hkrati smiselno usmeriti razumevanje k dejstvu, da beseda *liquider* dobesedno pomeni narediti tekoče, utekočiniti. Nadalje je treba dodati, da je za Bachelarda voda »univerzalna tekočina« (Bachelard 2011b: 76). Ker se je celotne poetične fenomenologije vode naučil od vodnih pesnikov, lahko obe izjavi beremo vzporedno: fenomenologija načeloma likvidira preteklost tako, da se potopi v vodo, zato da bi se ponovno rodila, obnovila. Ponovno se rodimo, obnovimo in se soočamo z novim, ko živimo v vodi, ob vodi, za vodo.

4 Voda v solinarstvu

Bachelardova poetična filozofija elementov nas je navdihnila, da smo kmalu po prvem stiku s solinarstvom razprli razumevanje te dejavnosti kot dejavnosti elementov. Elementov, ki sanjajo, če uporabimo avtorjev jezik. V knjigi *Zemlja in sanjarije volje* v poglavju o kristalih in kristalnih sanjarijah Bachelard (2002: 222) piše: »Ogenj, voda, zemlja in sam zrak prihajajo sanjat v kristalni kamen.« V našem raziskovalnem kontekstu imamo prav tako opravka s kristali, le da s kristali soli. Če Bachelardovo misel prilagodimo naši raziskavi, potem je treba reči takole: »Ogenj, voda, zemlja in zrak prihajajo sanjat v kristal soli.« Temu

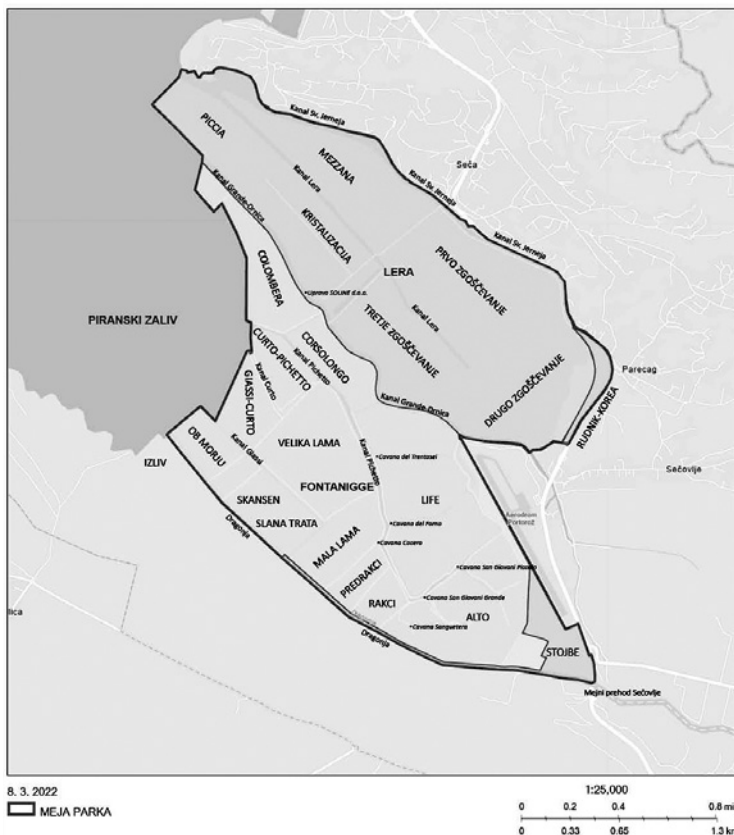
pritrjuje dejstvo, da so vsi štirje elementi neposredno vpleteni v kristalizacijo, nastanek oz. rojstvo kristala soli. Sol kristalizira na dnu bazenov, ki je sestavljeno iz specifične zemeljske zmesi – gline, blata in mikroorganizmov –, na površju katere je nekaj milimetrov debel organski sloj, ki mu pravimo *petola*. Zemlja se v obliki gline pojavlja tudi kot vsebnik vode, torej oblikuje kristalizacijske bazene in nasipe ob vodnih kanalih. Ogenj in zrak v procesu solinarstva največ sodelujeta v smislu uravnavanja klime: sonce in veter sušita ozračje in spodbujata izhlapevanje vode, hkrati pa pripomoreta pri sušenju in utrjevanju dna bazenov v času sezonskih popravil in obnovitvenih del. Voda, ki ji v tej razpravi namenjamo največ prostora, pa je nosilka (bodočih) kristalov soli. S svojim potovanjem, premikanjem, vodenjem prehaja v vse bolj slano oz. »noseče« stanje, in nazadnje, če se ustrezno uskladi z okoljem, rodi kristale soli ter s tem postane mati soli. Postane *matična voda*.

Poskusimo zdaj opis vode, navdihnjen s poetično filozofijo elementov, predstaviti bolj materialno, elementno, kakor se pojavlja v okviru solinarstva. Naj nam bo voda torej vodnica.

Slika 1: Mehanske zapornice na vhodu kanala Lera (vir: Maja Bjelica, osebni arhiv)

Voda, o kateri govorimo v kontekstu solinarstva, je seveda morska voda. Na področje Lere, kjer se pridelava največ morske soli, prihaja iz vzhodnega dela Piranskega zaliva, in sicer prek majhnega zaliva tik pod pobočjem rta polotoka Seča, kjer se stikata ustji dveh kanalov, Sv. Jerneja in Lere. Na ustju kanala Lera je nameščena mehanska zapornica (Slika 1), ki omogoča in določa pretok vode v kanal. Zapornico upravljajo človeške roke, ko z lastno močjo vrtijo železni navoj, ki zapornico dviga in spušča. Od te točke dalje voda po solinah načeloma potuje in se premika v sodelovanju z vodarji, zaposlenimi v solinah, ki budno spremljajo vodo v njenih različnih stanjih in stopnjah izhlapevanja ter ji pomagajo, da

Slika 2: Toponimi posameznih območij ter nekatera ledinska imena predelov in kanalov Sečoveljskih solin (vir: Iztok Škornik, KPSS)

postopoma postaja vse gostejša slanica oz. matična voda, ki rodi sol. Vodarji in solinarji v podjetju Soline d. o. o. oblikujejo t. i. skupino pridelave soli: prvi skrbijo za pripravo vode oz. slanice, drugi pa pripravljeno slanico ustrezno obdelujejo, da v njej nastane sol. Skupina pridelave soli vodo usmerja preko štirih različnih območij: vodarji jo »premikajo« po območjih 1., 2. in 3. izhlapevanja (za vsako območje je zadolžen eden ali dva vodarja), solinarji pa jo sprejemajo na območju kristalizacije, kjer je potencialno 26 aktivnih solnih *fondov* (polj), na katerih opravlja delo praviloma ena oseba.

Točka, kjer se začne neprecenljivo in neovrgljivo sodelovanje med človekom in okoljem v solinarskem krogotoku, v našem primeru med človekom in vodo, je zapornica na Leri. Vodar nima možnosti dovajanja vode v kanal, kadarkoli bi se za to pokazala potreba,

Slika 3: Zbirni in dovodni kanal za območje 2. izhlapevanja (desno), ki ga razmejujeta od območja 3. izhlapevanja (levo) (vir: Maja Bjelica, osebni arhiv)

temveč mora dovajanje vode izvajati glede na bibavico, torej običajno v času plime, saj se voda dovaja v kanal s prostim padom. V tej začetni fazi ima voda, torej morje, ob vhodu v solinski sistem gostoto $3,5^{\circ}\text{Bé}$.⁷ Morska voda potuje po kanalu Lera v smeri proti jugovzhodu, od koder se jo dovaja na tri različna območja 1. izhlapevanja: Piccia, Mezzana in Prvo zgoščevanje (gl. Sliko 2). Vsako od teh območij je še dodatno razdeljeno na štiri stopnje zgoščevanja (A, B, C, D) – gre za vrste solinskih bazenov, po katerih se voda pretaka postopoma s pomočjo sistema zapornic: po dovodnih kanalih se voda pretaka v vrsto A, od tam postopoma preko vrst B in C do vrste D, od koder se potem, ko doseže slanost okoli 8°Bé , pretoči v t. i. zbirni kanal. Dovodni in zbirni kanali so bistveno ožji od kanala Lera, ki se sicer razteza vse do območja 2. izhlapevanja, speljani so po sredini ali na obrobju vsakega vodnega območja.

Na to vodno območje se voda pretaka s pomočjo motornih črpalk, saj je območje 2. izhlapevanja na višji »podmorski« višini od območja 1. izhlapevanja. Podobno kot prej se po dovodnih kanalih tudi na 2. izhlapevanju voda pretaka v zaporedje različnih vrst solinskih bazenov, od koder se na približno 12°Bé zgoščena slanica znova pretaka v zbirni kanal, ki vodi na območje 3. izhlapevanja (Slika 3). Tu se »zgodba« pretakanja po vrstah bazenov in s pomočjo zapornic ponovi. Ko je voda zgoščena na približno 18°Bé , jo vodarji znova črpajo v dovodne kanale, ki jo končno preusmerijo na območje kristalizacije, kjer se zgodi še zadnji

⁷ Enota Baumé je enota, s katero se meri gostota vode, po lestvici, ki jo je razvil francoski farmacevt Antoine Baumé, ki pa je različna od enot merjenih v odstotkih oz. v g/L. V Sečoveljskih solinah je Bauméjeva lestvica uveljavljena za določanje slanosti vode, meri se jo s t. i. aerometrom (prim. Koludrovič, Franič 1954: 17–27).

korak zgoščevanja, potem pa nastane sol. Za opisani postopek priprave slanice je potrebnih 20–26 dni stabilnega (sončnega in suhega) vremena (Lazar 2025). V primeru padavin se proces ustavi oz. podaljša, če je padavin v kratkem času veliko, je treba postopek ponoviti od začetka.

Opisani proces zgoščevanja oz. pretakanja vode, ki spodbuja izhlapevanje, je zelo specifičen, saj omogoča tudi izločanje snovi, nečistoč in neželenih soli iz vode, še preden pride do kristalizacije, kjer nastane sol. To zagotavlja, da je sol čistejša in okusnejša. Območja izhlapevanja se med seboj razlikujejo tudi po bazenih: njihovi velikosti – bazeni so vedno manjši – in njihovi globini – bazeni so vedno bolj plitki. Območje 3. izhlapevanja ima tako najmanjše in najplitkejše bazene, kar še dodatno pospeši izhlapevanje. Delo vodarjev vsakodnevno (razen pozimi) zajema pretakanje vodá, odpiranje in zapiranje lesenih zapornic, merjenje gostote, hojo po nasipih, spremljanje vode in njenih vsakodnevnih stanj.

Zagonetnost prehajanja vode iz enega območja izhlapevanja v drugo smo najbolj izkusili v okviru projektnega hodinarja⁸ (Bjelica 2025), posvečenega elementu vode, ko smo sledili njeni poti od vhoda morja v kanal Lera do samih kristalizacijskih bazenov. Spoznali smo lahko kompleksnost sistema zapornic, se čudili prepletenosti dovodnih in zbirnih kanalov ter ugotavljali, da voda preteče na desetine kilometrov, saj njene poti nismo utegnili prehoditi v enem dnevu. Soočali smo se tudi z ranljivostjo tega področja, potrebo po nenehnem vzdrževanju nasipov, pregledovanju terena za zaznavanje morebitnih prepuščanj in podobnim. Vodarji, ki so tu prisotni dan za dnem in tudi večkrat na dan prehodijo območje, za katero so zadolženi, lahko na osnovi svojega elementnega izkustva vode hitro sklepajo o razlogih za morebitne anomalije v sistemu.

Ko vodarji usmerijo slanico na solna polja, imenovana *fondi*, jo predajo v soustvarjanje s solinarji oz. solinarkami. Prvi solni bazen, v katerega vstopi slanica, je *poslužnica*, *vaška* (iz. it. *banja*, *kad*), ki je velika kot osem kristalizacijskih bazenov⁹ in zajema dovolj vode, da lahko napaja vodo za vse kristalizacijske bazene *fonda*, ki ga sestavlja skupno 24 bazenov,¹⁰ razdeljenih v tri skupine po osem. V solinarskem žargonu pravimo, da je *fond* razdeljen na tri tretjine, pri čemer je prva tretjina najbolj oddaljena od *poslužnice*, torej najnižje v sistemu. Tudi po solnih fondih se voda namreč pretaka s prostim padom, brez črpalk. Iz *poslužnice* se v bazene voda pretaka po dovodnem kanalu, ki se imenuje *lida* (Slika 4). Širok je med 15 in 30 cm, narejen iz blata oz. gline, podprt z lesenimi deskami, dolg pa približno 120 m, saj se nahaja ob daljši stranici vrste šestih kristalizacijskih bazenov. Po celotni dolžini *lide* so razporejene lesene zapornice, praviloma dve, ki medsebojno ločujeta tri sklope tretjin, dve večji

8 Hodeči seminar (ang. *walking seminar*) je sodobna antropološka metoda, ki premošča delitev prakse in teorije ter neposredno spaja terensko delo, izkustvo, utelešenje s kontemplativnimi metodami (gl. Rogelja Caf, Ledinek Lozej 2023).

9 En kristalizacijski bazen obsega približno 180 m² površine.

10 Obstajajo tudi solna polja, ki imajo drugačno razporeditev bazenov, a se tukaj osredotočamo na primer *fonda* s 24 kristalizacijskimi bazeni, saj smo na takšnem opravljali terensko delo.

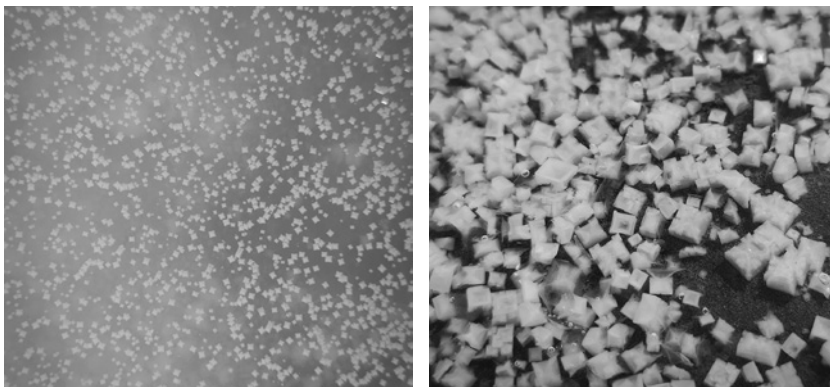

Slika 4: Dovodni kanal, *lida*, na solinarskem *fondu* (vir: Maja Bjelica, osebni arhiv)

zapornici pa sta na začetku in koncu tega kanala ter ga ločujeta od že omenjene *poslužnice* in od odvodnega kanala, ki se nahaja pod fondom in zbira izrabljeno ali odvečno vodo. Dovodni kanal *lida* je od bazenov ločen z zemeljskim, glinenim nasipom, s posameznim bazenom pa ga povezuje manjša odprtina, kjer je nameščena lesena zapornica, široka okvirno 25 cm. S tako kompleksnim vodnim režimom v času solne sezone upravlja solinar oz. solinarka vsakodnevno,¹¹ saj tudi večkrat na dan dovaja vodo v bazene, kjer se nivo slanice drži na čim nižjem nivoju – vodna gladina je od dna oddaljena od enega do pet centimetrov, odvisno od ravnine dna bazena. Vodo se doliva z majhnim pretokom, kar zagotavlja manjši vnos drobnih delcev mulja, hkrati pa daje prednost pretoku gostejše vode, ki se zbira na dnu. Po tem sistemu se slanica še nadalje zgoščuje, dokler ne doseže okvirno 25,5°Bé, ko je zrela za kristalizacijo in ko se najprej na njeni gladini (solni cvet) potem pa še na dnu (sol) začnejo pojavljati prvi kristali (Slika 5).

Vodo, slanico, v kateri je nastala sol, imenujemo *matična voda*, v lokalnem solinarskem žargonu *acqua madre* (iz it. *voda mati*). Torej voda, ki je rodila sol, ki ji je omogočila postajanje, kristalizacijo, materializacijo. Solinar tudi tej plodni vodi nadalje dovaja slanico iz *poslužnice*, da jo obnavlja in ji dovoljuje rojevanje, vse dokler se ne izkaže za izčrpano. To se navadno zgodi, ko slanica doseže slanost okoli 30°Bé, kar vpliva tudi na značilnosti soli, ki je bolj trpkega okusa, oblikovana v manjše kristale, je bolj »mokasta«, po količini pa je

¹¹ Avtorja tega prispevka sva imela neposredno izkušnjo solinarskega dela na *fondu*.

Slika 5: Primer prvih kristalov solnega cveta nastalih na vodni gladini (levo) in prvih kristalov soli nastalih v slanici na dnu kristalizacijskega bazena (vir: Maja Bjelica, osebni arhiv)

nastane manj. V takšnem primeru solinar spusti matično vodo v odvodni kanal *lidon* – ob tej priložnosti prevzame predhodni dovodni kanal *lida* vlogo odvodnega, saj je povezan z *lidonom*. Ta večji odvodni kanal usmerja vodo nazaj proti točki, kjer je zapustila območje izhlapevanja. Od tam jo črpajo nazaj v morje – v kanal Grando (Slika 6), ki razmejuje »stare« in »nove« soline, Fontanigge in Lero.

Slika 6: Ustje kanala Grando oz. potoka Drnica (vir: Maja Bjelica, osebni arhiv)

Voda je tudi v drugih, hladnejših obdobjih ključna za napajanje, hranjenje, varovanje in obnavljanje območja. Po sezoni pobiranja soli se vodo postopoma redči z morsko vodo, da se občutljiva mikrobnna podlaga v kristalizacijskih bazenih, *petola*, postopoma privaja na manj slano vodo, vse dokler se tudi na *fonde*, solna polja, doliva morska voda, ki pa ima zaradi plitkosti bazenov po večini nekoliko višjo slanost od morja, nekje med 5–6°Bé. V zimskem obdobju se vodo na *fondih* redno menjava in s tem zagotavlja, da sveža morska voda vnaša nova hranila, hkrati pa se onemogoča njeno postanost ter tako skrbi, da solinski sistem »diha«. Pozno spomladi, ko se solinarski sistem pripravlja na sezono soli, se na fondih prav tako postopoma dviga koncentracijo vode, in sicer zaradi postopnega privajanja ekosistema na višjo slanost ter tudi zaradi izločanja specifičnih koristnih snovi na dna kristalizacijskih bazenov. Pri slanosti med 8°Bé in 16°Bé se namreč iz slanice najintenzivneje izločata kalcijev karbonat in kalcijev sulfat (prim. Koludrovič, Franič 1954: 14), ki utrdita mikrobnno glineno podlago v bazenih, kar omogoča hojo po njih.

Ne smemo pozabiti, da s(m)o vodarji, solinarji in solinarke v neprestanem stiku z vodo, saj se je dobesedno dotikamo ali se ona dotika nas. Gre za situacije, ko merimo njeno gostoto, odpiramo ali zapiramo zapornice, preverjamo gostoto vode in ne nazadnje, ko pobiramo sol. Voda se nam daje kot hladna, topla, premrzla, prevroča, vselej mokra in vlažna, včasih sluzasta, vselej dobrodošla, ko je osvežujoča, in tudi vselej – sprejemajoča.

5 Voda, ki sanja

Prav dotik vode je v solinarstvu premnogokrat zapostavljen, saj se večinoma ukvarjamo s tehničnimi podrobnostmi solinarskih veščin. Pozabljamo pa, da je naš vzajemni odnos z vodo tisti, ki nam dovoljuje usvojitev opisanih veščin, ki naj bi bile ključne za delovanje solinarstva. Morda se s solinarskimi vodami počutimo toliko bolj domače, ker je slana voda tudi del materialnega človeškega ustroja.

Po njeni sestavi je morska voda dejansko blizu krvi, z glavno razliko, da kri vsebuje železo (in manj soli), medtem ko morska voda vsebuje magnezij. Naša povezava z oceanom je še vedno očitna v dejstvu, da morajo biti naše oči redno omočene v slani vodi in da naše telo – kakor morje – potrebuje določen razpon slanosti, da podpira življenje. Te telesne vezi z elementnimi vodami so, torej, več kakor mitične ali metaforične. (Macauley 2011: 45)

Mnogo je še drugih vodarskih, morskih, solinarskih vodnih praks, ki se jih v tem prispevku nismo uspeli dotakniti, vsekakor pa smo želeli pokazati na specifične, ki delajo solinarstvo tako zelo posebno, ter s stališča sobivanja človeka in okolja pokazati, da ima pri tem voda kot popotnica in vodnica eno izmed ključnih vlog. Voda je navsezadnje mati soli, ki jo ziblje, dokler je človeška roka ne razbere in postavi na zemljo, kjer jo osušita ogenj in zrak. Celó v kristalu soli vedno ostane nekaj vode, ki v njem nadalje sanja.

Viri in literatura

- BACHELARD, Gaston, 1961: *La poétique de l'espace*. Paris: Presses Universitaires de France.
- BACHELARD, Gaston, 2001: *Poetika prostora*. Ljubljana: Študentska založba.
- BACHELARD, Gaston, 2002: *Earth and Reveries of Will: An Essay on the Imagination of Matter*. Dallas: The Dallas Institute Publications.
- BACHELARD, Gaston, 2011a: *Poetika sanjarije*. Ljubljana: Študentska založba.
- BACHELARD, Gaston, 2011b: *Voda in sanje: esej o imaginaciji snovi*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- BJELICA, Maja, 2025: Vodenje vode: hodinar po vodnih poteh Sečoveljskih solin. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/1. 94–98. Na spletu.
- BOWLES, Benjamin O. L., KAARISTO, Maarja, ROGELJA CAF, Nataša (ur.), 2019: Dwelling on Water. *Anthropological Notebooks* 25/2 (special issue). Na spletu.
- GREGORIČ BON, Nataša, 2020: Poti Kuçedre: pomeni vode in naplavljanje avtoritete v današnji Albaniji. *Traditiones* 49/3. 135–161. Na spletu.
- KOCIJANČIČ, Gorazd (ur.), 2012: *Fragmenti predsokratikov*. Ljubljana: Študentska založba.
- KOLUDROVIČ, Ante, FRANIČ, Mladen, 1954: *Sol in morske solane*. Zagreb: Udruženje rudnika i industrije nemetala.
- LAZAR, Diego (sogovornik), 2025: Pogovor Maje Bjelica z vodjo Skupine pridelave soli. Sečoveljske soline, 20. 8. 2025.
- MACAULEY, David, 2011: *Elemental Philosophy: Earth, Air, Fire, and Water as Environmental Ideas*. Albany: State University of New York Press.
- PAHOR, Miroslav, POBERAJ, Tatjana, 1962: *Stare piranske soline*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ROGELJA CAF, Nataša, 2022: Walking with the Rižana River: Ethnographic experiments in the Anthropocene. *Anthropological Notebooks* 28/3. 11–38. Na spletu.
- ROGELJA CAF, Nataša, LEDINEK LOZEJ, Špela, 2021: Hodim, pišem, raziskujem: refleksija hoje in pisanja v etnološkem in antropološkem raziskovanju. *Etnolog* 31. 67–86. Na spletu.
- ROGELJA CAF, Nataša, LEDINEK LOZEJ, Špela, 2023: *Hodopisi: zbirka etnografskih esejev z metodološkimi premissami o hoji in pisanju*. Ljubljana: Založba ZRC. Na spletu.
- URŠIČ, Marko, 2008: Voda, misli in sanje. Predavanje na posvetovanju »Stanje in perspektive ravnanja z vodo v Sloveniji«. Portorož, 13. 6. 2008. Na spletu (dostop 25. 2. 2026).
- URŠIČ, Marko, 2011: Voda je oko zemlje: spremna beseda. Gaston Bachelard: *Voda in sanje: esej o imaginaciji snovi*. Ljubljana: Studia humanitatis. 235–257.
- ŽAGAR, Zora, BENČIČ MOHAR, Eda, BONIN, Flavio, 2006: *Muzej solinarstva*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran.

Voda v slovenski terminologiji, frazeologiji in paremiologiji

DOI: 10.4312/SSJLK.62.82-91

Nataša Jakop, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana;
natasa.jakop@zrc-sazu.si

Matej Meterc, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana;
matej.meterc@zrc-sazu.si

Andreja Žele, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; andreja.zele@ff.uni-lj.si

V prispevku¹ nas zanima raba besede *voda* z jezikovnega in jezikoslovnega vidika. Izraz *voda* je življenjsko in posledično besedno osnovni pojav. Temu primerno je tako bivanjsko kot besedno zelo razširjen in uporabljan praktično na vseh področjih našega delovanja. Terminologizacija poudari težnjo po novih pomenih in poimenovanjih, ki bi čim bolj jasno in natančno izražali in opredeljevali pojmovanje novih referenčnih vsebin. Frazeologija pokaže, da je leksem *voda* frazemotvoren, metaforizacija pa pogosto izkustveno in kulturološko utemeljena. Paremiologija pa opozori na živo in aktualno rabo leksema tudi v stavčnih in povednih zgradbah.

voda, slovenščina, terminologija, frazeologija, paremiologija

This article examines the use of the word *voda* 'water' from both a linguistic and philological perspective. The expression *voda* constitutes a fundamental phenomenon in both existential and lexical terms. Accordingly, it is highly pervasive in lived experience as well as in language, and it is employed across virtually all domains of human activity. Terminologization highlights the need for new meanings and designations to express and define conceptualizations of new referential content as clearly and precisely as possible. Phraseology demonstrates that the lexeme *voda* possesses significant phrase-forming potential, and metaphorization is frequently grounded in experiential and cultural foundations. Paremiology, in turn, draws attention to the living and contemporary use of the lexeme in sentential and clausal structures.

water, Slovenian, terminology, phraseology, paremiology

1 Voda v slovenski terminologiji

V različnih strokah je *voda* osnovni in celo ključni pojem, zato je pričakovano tudi zelo razširjen osnovni termin, bodisi v stalnih besednih zvezah bodisi v tvorjenkah. To je posledica njene osrednje vloge kot bistvene življenjske sestavine oz. tekočine. Prav zaradi tega

-
- 1 Prispevek je nastal kot del programa P6-0038 Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju in projekta J6-50197 Jezik, kultura in vrednote: gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

statusa je *voda* v terminoloških slovarjih osrednji referenčni pojem in zato nosilec zaključnega pojmovnega sistema, hkrati s tem pa gradnik terminološke mreže. Glede na leksikalizacijo pomeni terminologizacija odmik od splošne jezikovne rabe na strokovna področja.

Voda je zelo jasno opredeljena tako z znanstvenih vidikov (npr. kemija, geografija, okolje, pravo) kot z vidika zakonodaje.² Kemijske opredelitve temeljijo na sestavi in funkciji: je kemijska spojina z jasno formulo in lastnostmi. Pogostejše rabljeni so besednozvezni termini kot *destilirana voda*, *deionizirana voda*, *mineralna voda*, *težka voda*, *voda kot topilo*. Npr. v medicini in farmaciji je voda obravnavana zlasti glede na kakovost in funkcijo, kar kažejo pogostejše terminološke zveze kot *prečiščena voda*, *voda za injekcije*, *vsebnost vode*. V geografiji oz. hidrologiji se opredeljuje kot naravni pojav glede na lokacijo, gibanje, agregatno stanje, kar izražajo termini kot *tekoče vode*, *stoječe vode*, *površinske vode*, *vodni krog*, *vodni režim*, *oskrba z vodo* ipd. V pravu in okoljevarstvu se *voda* opredeljuje kot normativni pojem oz. kot naravno javno dobro v zvezah kot *vodna pravica*, *upravljanje voda*, *vodni vir* ipd.³ Beseda *voda* je torej tudi normativno zelo natančno definirana.

1.1 *Voda kot sestavina besednih zvez*

Kot jedro stalnih besednih zvez ohranja izhodiščni pomen 'naravna prozorna tekočina brez barve, vonja in okusa', dodatna določila pa izraz *voda* pomensko še natančneje opredeljujejo oz. pomensko specializirajo v besednozvezni termin. Nekaj najpogostejše uporabljenih terminov je *pitna voda*, *odpadna voda*, *površinska voda*, *podzemna voda*, *morska voda*, *destilirana voda* in ti sodijo na določena strokovna področja ali v več njih hkrati.

Lahko je **v vlogi določila**, ki pomensko opredeljuje stalno zvezo: *vodno telo*, *vodni tok*, *vodni sloj*, *vodno zemljišče*, *vodna črpalka*⁴ ↔ *črpalka za vodo*.

1.2 *Voda kot sestavina tvorjenk*

Kot temeljni izhodiščni pojem z zelo razširjeno izrazno in pomensko rabo je *voda* tudi **besedotvorno zelo produktivna**. Ker je tako osnovni pojem, se lahko obrazili, npr. *podtalnica*. Tvori modifikacijske izpeljave kot *vodnat*, *vodnjak*, *vodarna*, predložno-priponske izpeljave tipa *razvodje*.

Največ je zloženek kot *vodotok*, *vodovod*, *vodomer*, *vodonosnik*, *vodotesen*. Najbolj rabljene zloženke so (že) del splošnosporazumevalne slovenščine: *vodoinštalacijski* (delo, material), *vodoljuben* (rastlina), *vodoneprepusten* (material, beton), *vodoraven* (smer, črta, ploskev), *vodovoden* (voda, cev, omrežje).

2 Tako je npr. v kemiji *voda* natančno opredeljena spojina, v medicini pa ima pretežno funkcionalno vlogo.

3 V zakonodaji (npr. Zakon o vodah: ZV-1 - Zakon o vodah (ZV-1-NPB7)) ima *voda* strogo določen pomen, ki se lahko razlikuje od vsakdanje rabe.

4 Strokovnjaki (Šmalc, Müller 2011: 205) opozarjajo, da je predložno določilo, desno od jedra, včasih poimenovalno natančneje, npr. gre v tem primeru za *črpalko za vodo* (namen) ali za *črpalko* (s pogonom) *na vodo*; obstajajo namreč tudi *vetrne črpalke na vodo* ali *toplotne črpalke na vodo in zrak* ipd.

1.3 Do kolikšne mere se pri rabi besede *voda* uresničujejo pomenski prenosi?

Z vidika leksikalizacije se terminologizacija obravnava kot prenos pomena zaradi novega poimenovanja (z referenčno vsebino) in je zato objektivno poimenovanje vsebine.⁵ V določenih poimenovalnih besednih zvezah se *voda* uporablja v prenesenem pomenu: zaradi dodanega prilastkovnega določila se pojmovanje iz izhodiščnega pomena 'naravna prozorna tekočina brez barve, vonja in okusa' premakne v drugotne/metaforične pomene 'vodi podobna raztopina, ki se uporablja kot sredstvo za nego, razkuževanje zlasti kože'. Tako npr. različne vrste dišav z različnimi koncentracijami dišavnih olj v razredčenem alkoholu v jedru poimenovanja vključujejo izraz *voda*: *parfumska voda* je najvišji koncentrat dišave, *toaletna voda* je po koncentraciji dišavnih olj srednja oblika dišave, *kolonjsko voda* je najbolj osvežujoča z manjšo koncentracijo dišavnih olj, bolj namensko usmerjena zveza je npr. *ustna voda*, *lasna voda* ali zlasti zgradbeno zanimiva stalna zveza *voda/vodica za po britju*.

Pogosto tudi slišimo, da ima nekdo *vodo v kolenu*, kar je laičen opis za strokovno zvezo *izliv v kolenski sklep*, ki označuje pojav, ko se v sklepni votlini nabere povečana količina vnetne tekočine, torej tu je *voda* uporabljena v pomenu 'vnetne tekočine'.

Izraz *voda* je metonimično rabljen tudi za 'reko, jezero ali morje' v *Vode s tega ozemlja odteka v isto morje*, *Živi ob vodi*, *Rad preživlja dneve ob vodi*.

Z vidika opomenjanja je torej termin pogosto leksikalizirana terminološka metafora (kognitivna/konceptualna metafora) z zgolj denotativno/poimenovalno/vrednostjo, ki v končni poimenovalni vlogi s kar največjo možno predstavno vrednostjo izniči vsako konotativnost (tako sistemsko kot besedilno).

2 *Voda* z vidika frazeologije

Poleg biološke pomembnosti *voda* izkazuje tudi frazeološko vrednost, saj je ta beseda frazemotvorna in kot frazeološka sestavina tudi konceptualno nosilka različnih pomenov.⁶ Metaforizacija *vode* v frazemih je pogosto izkustveno utemeljena⁷ in kognitivno motivira-

5 Frazeologizacijo pa bi lahko obravnavali kot prenos pomena zaradi preimenovanja (s konotacijo v sporočansko-pragmatični vlogi) in je zato subjektivno (pre)imenovanje vsebine z leksikalizirano konverzijsko metaforo z obvezno konotacijsko/preimenovalno/vrednostjo.

6 Obširna študija o *vodi* v slovanski frazeologiji in paremiologiji – terminološko uvaja tudi izraze, kot sta *hidrofrazemi*, *hidroparemijske*, gradivo pa analizira z različnih vidikov, tj. kognitivnega, lingvokulturološkega, ideografskega, dialektološkega, kontrastivnega, kontekstualnega, strukturno-pomenskega, zgodovinskega in etimološkega – je izšla leta 2013 v dveh knjigah (Fedoszov, Zoltan, Janurik 2013). Narejena je bila tudi kontrastivna analiza frazemov z leksemom iz semantičnega polja *voda* v grščini, latinščini in hrvaščini (Mijić, Bartulović 2016).

7 Kržišnik je z analizo kolokabilnosti leksema *voda* v korpusnem gradivu (*Gigafida*) in primerjavo strukture njegovega slovarskega sestavka v SSKJ ugotovila, da je »v slovenščini bolj prisotna izkušnja s tekočo kot stoječo vodo« (Kržišnik 2013b: 357–358).

na, kar omogoča določeno stopnjo konceptualne predvidljivosti.⁸ Na primer: stavčni frazem *Voda teče v grlo komu* je motiviran s predstavo neprijetne izkušnje utapljanja, ki je metaforično izražena v pomenu frazema 'kdo je v zelo težkem, neprijetnem položaju, v hudi (časovni) stiski'.⁹

2.1 Strukturna in funkcijska raznovrstnost frazemov s sestavino voda

V *Slovarju slovenskih frazemov* (v nadaljevanju SSF) je navedenih 51 frazemov, njihovih variant in pretvorb,¹⁰ ki imajo v svoji zgradbi sestavino *voda*. Strukturno in funkcijsko gre za različne tipe frazemov, med katerimi prevladujejo besednozvezni frazemi, medtem ko so stavčni zastopani v bistveno manjšem številu.¹¹

Med besednozveznimi frazemi je največ glagolskih (32),¹² npr. *kalíti vòdo [kómu],¹³ napeljáti vòdo na svòj mlín, nosíti vòdo v Sávo, pásti v vòdo, peljáti kóga žéjnega čez vòdo, utopíti kóga v žlíci vòde*. Med glagolskimi frazemi je skoraj polovica primerjalnih frazemov (13), npr. *báti se kóga/čésa kot hudíč žégnane vòde,¹⁴ počútiti se kot ríba v vòdi, potrebovátí kàj kot Sahára vòdo, topíti se kot sládkor v vòdi*. Te primerjave temeljijo na zaznavnem izkustvu (kot riba v vodi, suho kot v puščavi, kot sladkor v vodi) pa tudi na kulturnem izročilu (obredna vloga blagoslovljene vode).

Bistveno manj je ostalih skupin besednozveznih frazemov: prislovni frazemi (6), npr. *[tám] za devétimi gorámi [in vodámi], ne kròp ne vòda*, med njimi so tudi primeri primerjalnih frazemov (3), npr. *kot ríba v vòdi, kot ôgenj in vòda*, samostalniški frazemi (5), npr. *ráca na vòdi, tíha vòda, vihár v kozárцу vòde, življénje ob krúhu in vòdi*, pri čemer je slednji v resnici le pretvorba glagolskega frazema *živéti ob krúhu in vòdi*. Najmanj je pridevniških frazemov (1), saj je v SSF naveden le en primer pridevniškega primerjalnega frazema: *zdráv kot*

8 Kržišnik je analizirala koncept vode z vidika njegovih preslikav v ciljne domene ter pokazala, kako so te konceptualne metafore jezikovno uresničene v slovenski frazeologiji, npr. preslikava VODE v ČAS v frazemu *voda teče v grlo komu* in VODE v GOVORJENJE v frazemu *kaliti vodo* (Kržišnik 2013b: 358–359).

9 Kjer ni drugače označeno, je frazeološki pomen iz SSF.

10 V SSF so variante frazemov pogosto prikazane kot samostojni frazemi in s kazalko usmerjeni k osnovnim oblikam. Teoretična šibkost slovarja je, da so frazeološke pretvorbe obravnavane kot samostojni frazemi brez kazalčne usmeritve k izhodiščni glagolski obliki frazema (npr. *življenje ob kruhu in vodi*).

11 Glede na konceptualno zasnovu SSF je v resnici presenetljivo, da so stavčni frazemi v slovar sploh zajeti, saj je avtor slovarja pojasnil, da v slovar ni vključil »frazemov s stavčno ali večstavčno sestavo«, ker »vse te kategorije ne spadajo v frazeološki slovar, čeprav so za frazeologa zanimive« (SSF: Predgovor).

12 Tu se zdi zanimiva povezava z opažanjem pri Kržišnik (2013b: 357), ki je ob analizi slovarskega sestavka leksema *voda* v SSKJ pokazala, da se *vodi* pripisovane lastnosti v slovenščini v največji meri izražajo glagolsko, in sicer najpogosteje glagoli premikanja (*teči, dreti, izvirati, vreti, naraščati, upadati*), sledijo glagoli spreminjanja agregatnega stanja (*hlapeti, zmraziti*) in glagoli naravnega oglašanja (*klokotati, šumljati*). To kaže, da je bila prav leksikalizacija glagolskih zvez pri frazemih s sestavino *voda* ena od zgodnjih faz procesa frazeologizacije.

13 V SSF so vse frazeološke sestavine onaglašene, kar je pri učenju slovenščine kot drugega/tujega jezika lahko tudi prednost, zato jih v tem prispevku ohranjamo zapisane z naglasnimi mesti.

14 Frazem je sestavljen iz stalne besedne zveze *žegnana voda*, ki je pogovorni izraz za *blagoslovljeno vodo*.

riba [v vódi]. Opazno manj od besednozveznih frazemov je v SSF vključenih stavčnih frazemov (6), npr. *Krí ni vóda, vóda tēče kómu v grílo, [Sāj] ne gorí vóda* (prim. opombo 11).

2.2 Variantnost frazemov s sestavino voda

Kot je razvidno že iz zgornjih primerov, gre pri nekaterih v SSF navedenih frazemih v resnici le za variante frazema oz. frazeme, ki si delijo skupno frazeološko sliko, npr. poleg frazema *báti se kóga/česa kot hudič žégnane vóde* sta navedeni še leksikalni varianti, kjer sestavino *hudič* lahko nadomesti njegova sopomenka *vrag*,¹⁵ glagolsko sestavino *bati se* pa glagol *izogibati se* (*báti se kóga/česa kot vrág žégnane vóde, izogibati se kóga/česa kot hudič žégnane vode*). Podobno še: *napeljáti vódo na svój mlín* z leksikalnimi in vidskimi variantami *obrníti vódo na svój mlín, speljáti vódo na svój mlín, speljeváti vódo na svój mlín*. Za vidsko varianto gre tudi pri frazemih *peljáti kóga žéjnega čez vódo, prepeljáti kóga žéjnega čez vódo*. Frazem *v rešétu vódo nosíti* ima oblikoslovno varianto z rešétom *vódo nosíti*, slednji pa ima še leksikalno varianto z rešétom *vódo zajémati*.

Variantnost je v SSF prikazana na različne načine. Varianta je zajeta v prikazu osnovne oblike frazema (z oglatimi oklepaji),¹⁶ npr. *[tám] za devétimi gorámi [in vodámi]*, ki zajame štiri različne oblike frazemov: *za devétimi gorámi, za devétimi gorámi in vodámi, tám za devétimi gorámi, tám za devétimi gorámi in vodámi*. V nekaterih primerih pa sta varianti prikazani tudi ločeno, npr. *[Sāj] ne gorí vóda* in *[Vèndar] ne gorí vóda*. Ti bi bili v frazeografskem smislu ustrezneje obravnavani v istem sestavku: *[Sāj/Vèndar] ne gorí vóda*, vključujejo pa tri različne oblike istega frazema: *Ne gorí vóda, Sāj ne gorí vóda, Vèndar ne gorí vóda*.

2.3 Motivacija za nastanek frazemov s sestavino voda

Motivacijski viri za nastanek frazemov s sestavino *voda* so različni: bodisi naravne lastnosti vode bodisi kulturološko, kognitivno, gospodarsko in družbeno pogojeni viri. Fizikalne in kemijske lastnosti vode so motivirale nastanek frazemov *Krí ni vóda, [Sāj] ne gorí vóda, kot ôgenj in vóda, v rešétu vódo nosíti, topíti se kot sládkor v vódi, trésti se kot šíba [na vódi]*. Literarni izvor se pripisuje frazemu *kalíti vódo [kómu]*; SSF navaja možnosti izvora iz Ezopove basni o volku in jagnjetu oz. svetopisemski izvor. Iz besedil pravljič se je kot intenzifikator prislovnega pomena frazeologizirala ustaljena zveza *[tám] za devétimi gorámi [in vodámi]* 'zelo daleč'. Frazem *tiha voda* 'miren človek' je nastal iz paremije *Tiha voda bregove dere* zaradi poimenovalnih potreb, saj samostalniška oblika omogoča večje število realiziranih skladenjskih možnosti kot izhodiščni stavčni frazem. Nastanek več frazemov so motivirali bodisi nekatera izkustva z vodo, npr. *pásti v vódo* 'propasti, ne uresničiti se', bodisi (gospodarske) dejavnosti, povezane z vodo, npr. ribolov (*kot riba v vódi* '1. ugodno, prijetno, 2. spretno,

15 O variantnosti sopomenk za nadnaravno bitje *hudič* v slovenski frazeologiji prim. Kržišnik (2019).

16 Različni slovarji za prikaz variantnosti frazemov uporabljajo različne vrste oklepajev, npr. v eSSKJ so leksikalne variante prikazane v okroglih oklepajih.

iznajdljivo'), plovba (*zaíti v nevárne vôle* 'zaiti v neprijeten, nevaren položaj'), mlinarstvo (*vôda na mlín kóga* 'kar komu zelo ustreza, mu je v korist'). Pogosto pa je motivacija frazema bolj zabrisana in je videti, kot da se je ustalila slikovita predstava ravno zaradi nazornega pretiravanja, ki je vsebovano tudi v frazeološkem pomenu, npr. *utopíti kóga v žlíci vôle* 'zelo sovražiti koga, želeli ga uničiti'.

2.4 Razmerje med dobesednim in frazeološkim pomenom

Pri mnogih frazemih s sestavino *voda* je ohranjena možnost t. i. dvojnega branja, torej razumevanje tako na nefrazeološki, referenčni oz. dobesedni ravni, kjer je voda tekočina, kot tudi na frazeološki, metaforični oz. pomenskopreneseni ravni, kjer je *voda* metaforizirana kot korist oz. sredstvo za doseg lastnega cilja, nejasnost, nepredvidljivost, nevarnost, smrt, revščina, pomanjkanje ipd., npr. *speljáti vôle na svój mlín* 'narediti kaj v svojo korist', *krí ni vôle* 's človekovim temperamentom, z njegovimi sorodstvenimi vezmi je treba računati', *scočiti v vôle* 'utopiti se', *peljáti kóga žéjnega čez vôle* 'z zvitim govorjenjem, ravnanjem izmakniti se izpolnitvi zahtev koga', *živéti ob krúhu in vôle* 'živeti zelo slabo, v pomanjkanju'.

Analiza razmerja med pomeni besede *voda* in frazeološkim pomenom pokaže, da je glede na stopnjo motiviranosti največja skupina frazemov delno motiviranih oz. frazeoloških sklopov. Primeri frazeoloških zraslekov, tj. pomenske skupine frazemov, pri katerih motivacijsko izhodišče ni več razvidno, so redki, npr. pragmatični frazem *ráca na vôle* 'izraža začudenje, občudovanje', *kàj ne píje vôle* 'kaj je neverjetno, nemogoče'.

Nekatere frazeme od nefrazeološke rabe ločujejo tudi določene slovnične posebnosti, npr. vezljivostne lastnosti in omejitve. Npr. frazem *kalíti vôle [kómu]* 'povzročati zmedo, nejasnost' ima osebkovo udeležensko mesto običajno zasedeno s samostalnikom kategorije +človeško, vezljivostni dajalnik pa je v rabi pogosto realiziran in zapolnjen, npr. *Predsednik vlade pa bo moral nehati kalíti vôle zdaj tem zdaj onim stavkajočim*.¹⁷ V nefrazeološki (dobesedni) rabi je osebkovo udeležensko mesto realizirano tudi s samostalnikom kategorije –človeško, glagol pa brez vezljivostnega dajalnika, npr. *Včeraj dopoldne je plavajoči bager še zmeraj kalil vôle nekaj metrov od plaže*. Podobne, še bolj opazne razlike v vezljivostnih lastnostih so prisotne v frazemu *kàj ne píje vôle* 'kaj je neverjetno, nemogoče' v primerjavi z nefrazeološko zvezo *kdo ne píje vode*.

Kot smo videli ob primerih zgoraj, so določena opozicijska razmerja vode z drugimi snovmi in pojavi vgrajena že v zgradbo posameznih frazemov, npr. *voda – ogenj*, *voda – puščava*, *voda – vino*, *voda – kruh*. Redkejši pa so primeri, kjer se opozicija vzpostavi kot razmerje med dvema frazemoma. Tak primer predstavlja par *počutiti se kot riba v vodi* – *počutiti se kot riba na suhem*, ki temelji na opoziciji med vodo kot naravnim habitatom rib in kopnim kot njegovim nasprotjem, s čimer je vzpostavljena frazeološka protipomenskost: *počutiti se dobro* – *počutiti se slabo*.

17 Zgledi v prispevku so – če ni označeno drugače – iz korpusa Gigafida 2.0.

2.5 Sodobna raba in korpusna potrjenost

Glede rabe frazemov s sestavino *voda* lahko potrdimo, da imajo skoraj vsi v SSF navedeni frazemi potrjeno rabo v sodobni slovenščini in bi se po merilih za vključevanje v eSSKJ v pretežni meri uvrstili v tretjo izdajo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Potrditve nimajo npr. *nositi vodo v Savo* (niti njegova varianta *nositi vodo v morje*), *piti vino kot vodo* in nekatere druge posamezne variante frazemov. Na drugi strani pa korpusno gradivo razkrije tudi več primerov frazemov, ki jih v SSF ni in se bodo v eSSKJ zagotovo uvrstili, npr. *splavati po vodi*, *odkriti toplo vodo*, *politi koga z mrzlo vodo* ipd., kar pomeni, da se bo nabor slovarsko obravnavanih frazemov s sestavino *voda* in njihovih variant povečal.

3 Voda z vidika paremiologije¹⁸

Paremiološki izrazi (z eno besedo tudi paremije) so zaradi statusa zaključene povedi ali verige povedi in žanrskih značilnosti posebno raziskovalno področje znotraj frazeologije (Mlacek 1983: 135–136; Kržišnik 2013a: 25; Meterc 2017: 12), se ji pa nekatere paremije (npr. anekdote in uganke) zaradi razraščanja v daljša besedila in manjše ustaljenosti oblike tudi izmikajo (Čermák 2017: 60). Prikazali bomo številčnost pojavljanja paremioloških izrazov s sestavino *voda* v zbirkah in slovarjih. V nadaljevanju se bomo posvetili zlasti izrazom, ki so bili do leta 2026 objavljeni v *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (Meterc 2020–) (v nadaljevanju SPP). Najprej jih bomo tipološko opredelili, nato pa analizirali vloge, ki jih ta sestavina opravlja v motivaciji in sporočilnosti sodobnih slovenskih paremij.

3.1 Sestavina *voda* v zbirkah in slovarjih, ki vključujejo pregovore in druge paremije

Beseda *voda* pogosto nastopa v slovenskih pregovorih in sorodnih paremioloških izrazih. Njeno pogostnost lahko ocenimo s primerjavo z najpogostejšimi somatizmi (npr. *roka* in *glava*) in zoonimi (npr. *pes* in *mačka*) v vlogi sestavin paremij. Pogostnost pojavljanja naštetih leksemov v zbirki *Pregovori* (Babič idr. 2023) je dokaj primerljiva:¹⁹ *voda* (501), *roka* (572), *glava* (507), *pes* (404), *mačka* (232). Upoštevati moramo, da korpus *Pregovori* vključuje tudi paremije, ki so v sodobni rabi redke ali odsotne (npr. *Sinočnje vode ne izlij, dokler današnje še ni*). Oglejmo si pojavljanje paremiološke sestavine *voda* v sodobnih slovarskih virih. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (v prvi in tudi v drugi izdaji SSKJ2) najdemo

18 Paremiologija je jezikoslovna in folkloristična disciplina, ki proučuje pregovore in sorodne paremiološke izraze (Permjakov 1970: 100–101; Mlacek 1983: 30; Mieder 2004: 117).

19 Zbirka *Pregovori* vključuje ok. 37000 zapisov pregovorov in njihovih variant iz objavljenih in zasebnih zbirk ter terenskih in drugih zbiralnih akcij. Zasnovana je kot jezikovni korpus in omogoča iskanje paremioloških sestavin po njihovi lemi in mnogih kombinacijah korpusnih iskalnih pogojev, kar je edinstven primer takega vira podatkov v sodobni paremiografiji. Čeprav zbirka ni opremljena s paremiološkimi lemmami, ki bi vključevale vse variante enega pregovora pod določeno osnovno obliko, in zato lahko podamo le skupno število vseh variant, menimo, da že ta podatek (primerjalno z naštetimi somatizmi in zoonimi) priča o produktivnosti motiva *vode* v slovenski paremiologiji.

pregovore *Voda še za v čevlje ni dobra, Kri ni voda, Vrč hodi toliko časa po vodo, dokler se ne razbije* in reke *Tiha voda bregove dere, Še dosti vode bo preteklo in Saj ne gori (voda)*.²⁰ Novi splošni razlagalni slovar eSSKJ bo glede na dosedanje analize za slovar SPP (Meterc 2017: 212–230; 2022: 507) vključeval večino od njih. Zaenkrat je vanj vključena *Voda še za v čevlje ni dobra* pri iztočnici *čevelj* z varianto *Voda še za čevelj ni dobra* in pomensko razlago 'izraža, da je voda ob določeni priložnosti za pitje manj zaželena kot kaj drugega, zlasti alkoholne pijače'. SPP je prvi specializirani paremiološki slovar za slovenščino (Meterc 2020–). Vanj je bilo do leta 2026 vključenih 757 korpusno preverjenih paremioloških izrazov sodobne slovenščine (iz gradiva od začetka 90. let dalje). Med iztočnicami prevladujejo pregovori, vključeni pa so tudi drugi paremiološki žanri (Meterc 2022: 506). V SPP je *voda* sestavina osnovnih slovarskih oblik izrazov *Kri ni voda, Saj ne gori voda, Tiha voda bregove dere* in *Voda še za v čevlje ni dobra*. Pojavlja se še v variantah izraza *Mladost je norost* (npr. *Mladost je norost, čez vodo skače, kjer je most*).

3.2 Tipološka opredelitev paremij z leksikalno sestavino *voda*

V SPP pregovore po Mlackovem (1983: 131–133) merilu razlikujemo od rekov: prvi izražajo nauk oz. zakonitost (npr. *Kri ni voda, Voda še za v čevlje ni dobra* in *Mladost je norost, čez vodo skače, kjer je most*), drugi pa le opisujejo tip situacije (*Saj ne gori voda, Tiha voda bregove dere*). Pri mnogih paremijah je razliko preprosto ugotoviti, pri nekaterih težje (Mlackek 1983: 131–137). Primer izraza, ki je v SPP opisan kot rek ('opisuje situacijo, v kateri kdo, ki je sicer umirjen, neopazen, običajen, preseneti z delovanjem'), vendar meji na pregovor, je *Tiha voda bregove dere*.²¹ V zvezi s tem pregovorom izpostavimo njegovo ustaljeno pretvorbo v besednozvezni (samostalniški) frazem *tiha voda*. V SPP vključujemo tudi ustaljene antipregovore – parodične prenovitve pregovorov (Mieder 2004: 178; Meterc 2017: 37–37; 2022: 509). Tak je antipregovor *Voda še v kolenu ni dobra*, ki je nastal iz pregovora *Voda še za v čevlje ni dobra*. Antipregovorom so po parodičnosti podobni velerizmi, ki parodirajo ustaljene izraze, postavljene v premi govor (Mieder 2004: 15; Meterc 2017: 35–36; 2022: 509). V SPP velerizma s sestavino *voda* (še) ni. V zbirki *Pregovori* zasledimo velerizem, v katerem je *voda* poosebljena in nastopa v paru z viskijem: »V tej deželi varčujejo,« je rekla *voda*. »Nisem opazil,« je rekel *whiskey*. Poseben tip paremij so nekonvencionalne frazeološke replike, ki predstavljajo neadekvaten ter pogosto (a ne vedno) humoren (zlasti absurden) ustaljen odziv na izjavo drugega govorca (Meterc 2022: 509). Na vprašanje *Kakšna je voda?*

20 Z oklepajem je v primeru reka *Saj ne gori (voda)* nakazano, da je *voda* fakultativna sestavina. SSKJ je variantnost frazeoloških in tudi paremioloških izrazov obravnaval le do določene mere. V sodobni rabi je varianta brez sestavine *voda* redka.

21 Pregovorna interpretacija tega izraza, ki bi izpostavila zakonitost, bi se glasila, da 'kdo, ki je sicer umirjen, neopazen, običajen, ponavadi preseneti z delovanjem', kar pa ne ustreza gradivu, v katerem se ta rek tipično pojavlja ob že udejanjenih presenetljivih dejanjih in ne potencialnih dejanjih katerekoli osebe s takim značajem.

se odziva replika *Mokra*, ki je po podatkih spletne anketne raziskave (Meterc, Pallay: v tisku) poznana več kot 80 % slovenskih govorcev. Tudi ta izraz je predstavljen v SPP. Med redkimi vražami, ki so bile do zdaj vključene v SPP (npr. *Črepinje prinašajo srečo*), takih s sestavino *voda* ni.

3.3 Voda kot leksikalna sestavina pregovorov in drugih paremij z vidika motivacije in sporočilnosti

Rek *Saj ne gori voda* po SPP 'opisuje situacijo, v kateri je čigavo hitenje, priganjanje, pretirano, odveč'. S hiperbolično, fizično nemogočo situacijo, ki bi zaradi svoje skrajnosti zahtevala takojšen odziv, posredno okarakterizira sogovornikov pretiran odziv na kaj. Tudi v naslednjem primeru se motivacija reka opira na fizikalne lastnosti vode: snov, ki lahko teče mirno, neslišno in neopazno, a je lahko presenetljivo močna. Rek *Tiha voda bregove dere* 'opisuje situacijo, v kateri kdo, ki je sicer umirjen, neopazen, običajen, preseneti z delovanjem'. Po sporočilu so mu podobni pregovori *Ne sodi knjige po platnicah*, *Videz ni vse* in *Videz vara*. Sestavina *voda* lahko kot vodotok predstavlja tudi fizično oviro: v dopolnitvi pregovora *Mladost je norost, čez vodo skače, kjer je most* se v variantah izmenjuje s sestavinami *potok*, *reka* in *jarek*. *Voda* je v paremiološki motivaciji lahko tudi nezaželena snov, kot npr. v pregovoru *Voda še za v čevelj ni dobra*, ki 'izraža, da je voda ob določeni priložnosti za pitje manj zaželena kot kaj drugega, zlasti alkoholne pijače'. Z absurdnim zoženjem uporabe ta pregovor zmanjša vrednost *vode* in s tem posredno izpostavi željo po drugi pijači, čeprav ta funkcija *vode* v njem ni eksplicitno navedena. V pregovoru *Kri ni voda* je *voda* primerjana z drugo tekočino in 'izraža, da je otrok po kakšni lastnosti, zanimanju, nadarjenosti podoben svojim staršem ali enemu izmed njih; izraža, da je temperament pri čem močan dejavnik; izraža, da si sorodniki pomagajo, so si blizu'. Tudi sinonimni tавтоloški pregovor *Kri je kri* priča o tem, da je predstava o krvi kot nosilcu dednih lastnosti v kulturi in jeziku močno zakoreninjena. Podobno sporočilo nosijo še drugi sopomenski pregovori, ki so bili že vključeni v SPP: *Jabolko ne pade daleč od drevesa*, *Kakršen oče, takšen sin*, *Kakršna mati, takšna hči*, *Kakršni starši, takšni otroci* in *Kar mačka rodi, miši lovi*.

4 Za sklep

Voda je prisotna na vseh področjih človekovega bivanja. Kot osnovni pojem in posledično osnovni leksem pričakovano izkazuje najširše pomenotvorne, besedotvorne in skladenske zmožnosti rabe, upoštevajoč zvrstno-stilne in kontekstne potrebe oz. zahteve. Tako se z razširjeno uporabo izraza *voda* lahko hkrati razkrivajo tudi široke jezikovnosistemске zmožnosti rabe tovrstnih osnovnih leksemov v posameznem jeziku, v tem primeru v slovenščini.

Viri in literatura

- BABIČ, Saša, ERJAVEC, Tomaž, IVANČIČ KUTIN, Barbara, JAKOP, Nataša, KROPEJ TELBAN, Monika, PEČE, Miha, ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina, STANONIK, Marija, 2023: *Collection of Slovenian paremiological units Pregovori 1.1. Slovenian language resource repository CLARIN.SI*. Na spletu (dostop 1. 2. 2026).
- ČERMÁK, František, 2017: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praga: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum. eSSKJ = eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2016–. www.fran.si (dostop 1. 1. 2026).
- Fran: *slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014–, različica 8.0. www.fran.si (dostop 1. 2. 2026).
- Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine*. Na spletu (dostop 1. 1. 2026).
- KRŽIŠNIK, Erika, 2013a: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 15–26.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2013b: Voda kot izhodiščna domena v slovenskih frazemih. Andraš Zoltan, Oleg Fedoszov, Szabolcs Janurik (ur.): »Voda« v slavjanskoj frazeologiji i paremiologiji = *A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában = Water in Slavonic phraseology and paremiology*. Budimpešta: Tinta Könyvkiadó. 356–361.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2019: Hudič in njegovi sinonimi v slovenski frazeologiji. Mária Dobríková (ur.): *Perceptia nadprirodzena vo frazeológii: Slavofraz 2019*. Bratislava: Univerzita Komenského. 216–225.
- METERC, Matej, 2017: *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- METERC, Matej, 2020–: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. www.fran.si (dostop 1. 2. 2026).
- METERC, Matej, 2022: Explanations of meaning for paremiological genres in the eSSKJ and SPP dictionaries: what is expressed with a proverb, saying, superstition, weather proverb, antiproverb, wellerism, slogan and unconventional reply? *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 48/2. 505–524.
- METERC, Matej, PALLAY, Jozef, v tisku: *Nekonvencionalne frazeološke replike v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MIEDER, Wolfgang, 2004: *Proverbs: A handbook*. Westport: Greenwood Press.
- MIJIĆ, Linda, BARTULOVIĆ, Anita, 2016: Phrasems with Lexical Components Belonging to the Semantic Field of *Water* in Classical Languages and Croatian. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 28/1. 123–141.
- MLACEK, Jozef, 1983: Problémy komplexného rozboru prísloví a porekadiel. *Slovenská reč* 48. 129–140.
- PERMJAKOV, Grigorij, 1970: *Ot pogovorki do skazki: Zametki po obščej teoriji kliše*. Moskva: Nauka.
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. www.fran.si (dostop 1. 1. 2026).
- SSF = Janez Keber: *Slovar slovenskih frazemov*. www.fran.si (dostop 1. 2. 2026).
- ŠMALC, Andrej, MÜLLER, Jakob, 2011: *Slovensko tehniško izrazje: jezikovni priročnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ZOLTAN, Andraš, FEDOSZOV, Oleg, JANURIK, Szabolcs (ur.), 2013: »Voda« v slavjanskoj frazeologiji i paremiologiji = *A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában = Water in Slavonic phraseology and paremiology: kollektivna monografija*. Budimpešta: Tinta Könyvkiadó.

Poimenovanja za vodo v slovenskih narečjih med neprevzetim in prevzetim besedjem

DOI: 10.4312/SSJLK.62.92-104

Matej Šekli, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana; matej.sekli@ff.uni-lj.si, matej.sekli@guest.arnes.si

Vera Smole, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; vera.smole@guest.arnes.si

V prispevku¹ so obravnavana izbrana poimenovanja za vodo v slovenskih narečjih. V prvem razdelku so z etimološkega stališča analizirani nekateri leksemi, ki poimenujejo vodo in njene pojavne oblike, pri čemer je posebna pozornost posvečena določitvi časovne jezikovne različice nastanka neprevzetega in iskanju drugojezičnega vira prevzetega besedja. V drugem razdelku so po gradivu za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) predstavljena poimenovanja za pomen 'mlaka' (SLA V563) v slovenskih narečnih krajevnih govorih, in sicer je na jezikovni karti prikazana prostorska razporeditev posameznih leksemov v slovenskem jezikovnem prostoru s komentarjem.

voda, mlaka, etimologija, dialektologija, slovenščina

This article examines selected terms for water in Slovenian dialects. The first section etymologically analyzes some lexemes denoting water and its forms. Specifically, particular attention is paid to determining the chronolect in which native terminology was formed on the one hand and to identifying the foreign-language source of borrowed vocabulary on the other. The second part presents words meaning 'pond' in Slovenian local dialects based on the linguistics material collected for *Slovenski lingvistični atlas* (SLA, Slovenian Linguistic Atlas); namely, SLA question V563 *mlaka* 'pond'. The spatial distribution of individual lexemes occurring across the entire Slovenian linguistic area is shown on a linguistic map, accompanied by a commentary.

water, pond, etymology, dialectology, Slovenian

1 Izvor izbranih poimenovanj za vodo in njene pojavne oblike v slovenskih narečjih

Slovenski jezik je severozahodni južnoslovanski jezik, ki skupaj z osrednjejužnoslovanskim jezikom (hrv. *srednjojužnoslavenski jezik*) tvori zahodno podskupino južnoslovanskih

- 1 Avtor razdelka *1 Izvor izbranih poimenovanj za vodo in njene pojavne oblike v slovenskih narečjih* je Matej Šekli, avtorica razdelka *Poimenovanja za pomen 'mlaka' v slovenskih narečjih* pa Vera Smole.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

jezikov, slovanski jeziki pa so ena od satemskih jezikovnih vej indoevropske jezikovne družine. Daljni »prednik« slovenščine kot tudi drugih slovanskih in indoevropskih jezikov je torej praindoevropščina (do ok. 4000 pr. n. št.), bližnji »prednik« slovenščine in drugih slovanskih jezikov pa praslovanščina (do ok. 800 n. št.). Slovani so Vzhodne Alpe in zahodno Panonsko nižino, tj. poznejši slovenski jezikovni prostor, poselili v drugi polovici 6. stoletja. Danes slovenščino obdajajo na zahodu furlanščina in kolonialna beneška italijanščina, na severu bavarsko-avstrijska visoka nemščina, na vzhodu madžarščina ter na jugovzhodu in jugu osrednja južna slovanščina, znotraj te natančneje kajkavščina in čakavščina.

Glede na izvor se besedje kateregakoli jezika oz. katerekoli (zemljepisne ali družbene kot tudi njune časovne) jezikovne različice deli na neprevzeto in prevzeto. Neprevzeto besedje je bilo v jezik podedovano, tj. ima kontinuiteto od jezika »prednika« do jezika »potomca«, ali je nastalo v jeziku samem, in sicer v eni od časovnih različic njegovega oblikovanja. Prevzeto besedje pa je bilo v jezik prevzeto iz zemljepisno ali družbeno stičnih jezikovnih različic. V nadaljevanju je raznolikost slovenskega besedja predstavljena na primeru izbranih poimenovanj za vodo. Prikazan je izvor, tj. prvotna oblika in prvotni pomen, besede *voda* ter poimenovanj nekaterih njenih pojavnih oblik.²

1.1 Neprevzeto besedje

Neprevzeto besedje slovenskega jezika je nastajalo od praindoevropščine prek praslovanščine do slovenščine. Znotraj tega je treba ločiti praindoevropsko in indoevropsko ter praslovanško podedovano ter slovensko besedje. Poimenovanja za vodo in njene pojavne oblike spadajo med t. i. tradicionalno besedje ter so nastala predvsem v praindoevropščini in praslovanščini ter v starejših časovnih različicah slovenščine, tovrstna leksika v novejšem obdobju praviloma ni več nastajala.

1.1.1 Praindoevropsko podedovano besedje

Praindoevropsko podedovano besedje je nastalo v praindoevropščini (do ok. 4000 pr. n. št.) po praindoevropskih besedotvornih vzorcih in je bilo vsaj prvotno splošnoindoevropsko ter je bilo v posamezne indoevropske jezikovne veje podedovano, kar pomeni, da v posameznih indoevropskih jezikih ni nastalo neodvisno, tj. vzporedno po podedovanih besedotvornih vzorcih. Besede praindoevropskega nastanka s pomenskega polja 'voda', ki so bile iz praindoevropščine podedovane v praslovanščino ter iz praslovanščine v posamezne slovanske jezike, so npr.: psl. **uadā* > **vodā* 'voda' > stcsl. *voda* 'voda', nar. sln. *vodā*, knj. sln. *vóda*; psl. **rasā* > **rosā* 'rosa' > stcsl. *rosa* 'rosa', nar. sln. *rosā*, knj. sln. *rósa*; psl. **marja* > **mōre* 'morje' > stcsl. *morje* 'morje', star. in nar. sln. *morjê*, knj. sln. *mōrje*; psl.

2 Kjer ni navedeno drugače, so etimološke razlage analiziranih leksemov povzete po Bezlaj 1976–2007, Snoj 1997/2016 in 2009 ter Furlan 2013. Etimologije v obliki geselskih sestavkov so ponatančenje obstoječih razlag oz. prinašajo nove etimološke osvetlitve.

**snaigu* > **sněgъ* 'sneg' > stcsl. *sněgъ* 'sneg', sln. *sněg*; psl. **miglā* > **mьglā* 'megla' > stcsl. *mьglā* 'megla', sln. *meglā* [mɛglā] > *měglā* [mɛglā]; psl. **lakū*, tož. ed. **lakuui* > **loky*, tož. ed. **lokvъ* 'mlaka, luža' > stcsl. *loky*, tož. ed. *lokvъ* 'luža', sln. *lōkev* [lōkɛv], rod. ed. *lōkve*, tudi *lōkva* 'mlaka, luža'; psl. **paīnā* > **pěna* 'pena' > stcsl. *pěna* 'pena', sln. *pěna*. V nadaljevanju je natančneje prikazan izvor slovenske besede *vóda*, s katero sta tesno sorodna tudi pojma *vīdra* in *vědro*.

Poimenovanje za pomen 'voda' je imelo v praindoevropsčini heteroklitčni sklanjatveni vzorec z naglasno-prevojnimi morfemskimi različicami korena **uód-/uéd-/ud-* in premenjujočima se priponama *-r- in *-n-, kar kaže na njegovo visoko starost: pie. **uódz*, rod. **uédz* 'voda', kolektiv **uédōr*, rod. **udēns* 'vodovje'. Praslovanska oblika je tako kot pragermanska **uatōr* nastala neposredno iz mlajše različice praindoevropske kolektivne oblike **uodōr* (M. F. v Bezljaj 2005: 335; Snoj 2016: 850): pie. **uodōr* 'vodovje' > psl. **uadā* > **vodā* 'voda' > stcsl. *voda* 'voda', nar. sln. *vodā*, knj. sln. *vóda*. Iz praindoevropskega korena za 'vodo' pa sta izpeljani tudi nekoliko pozneje nastali praslovanski besedi **výdra* 'vidra' in **vědrō* 'vedro', pri čemer je prva širše indoevropska, druga pa samo praslovanska.

Indoevropska oblika za pomen 'vidra', ki se pojavlja v prabaltščini in praslovanščini, je prvotno oblika ženskega spola pridevnika, izpeljanega iz praindoevropskega brezkončniškega mestnika **udēr* 'v vodi' s pripono *-o- za skupni spol oz. *-e-h₂- za ženski spol in prvotnim pomenom '*taka, ki je v vodi', ki pa je bila pozneje posamostaljena (formalno z naglasnim umikom na osnovo): pie. **udēr* 'v vodi' → **udrō-* 'tak/táko, ki je v vodi' oz. **udrēh₂* 'taka, ki je v vodi' > **udrah₂* > **udrā* > pbsl. **ūdā* 'tista, ki je v vodi' (podaljšava **u* v **ū* v položaju pred nepridihnjnim zvonečim zapornikom je najverjetneje po Winterjevem zakonu; drugače Furlan 2003: 18–19) > lit. *ūdra* 'vidra', psl. **ūdā* > **ūūdā* > **výdra* 'vidra' > sln. *vīdra* (Plet.), *vīdra* (SSKJ²). Indoevropska oblika za 'vedro', ki je izpričana v praslovanščini, pa je prvotno oblika srednjega spola pridevnika, izpeljanega iz praindoevropske osnove **uedr-*, in sicer s prevojno podaljšavo v korenu (**uedr-* se je podaljšalo v **uēdr-*, to je t. i. vrddhi) in s pripono *-o- ter prvotnim pomenom '*táko, ki je v zvezi z vodo': pie. **uedr-* 'voda' > **uēdr-* → **uēdrōm* 'táko, ki je v zvezi z vodo' > psl. **uēdra* > **vědrō* 'vedro' > sln. *vědro* (Plet.), *vědro* (SSKJ²). V praslovanščini se torej v treh različnih leksemih ohranjajo vse tri praindoevropske naglasno-prevojne morfemske različice korena za vodo **uod-/uēd-/ud-*.

1.1.2 Indoevropsko podedovano besedje

Indoevropsko podedovano besedje je nastalo popraindoevropsko in je nesplošnoindoevropsko, torej se pojavlja samo v nekaterih indoevropskih jezikovnih vejah. S stališča slovanskih jezikov tovrstna poimenovanja izkazujejo besedijske vzporednice v praslovanščini in nekaterih drugih indoevropskih jezikovnih vejah, prvotno zemljepisno stičnih s praslovanščino, in sicer v obdobju tako pred indoevropsko razselitvijo kot po njej. V primerjavi z leksikalnimi vzporednicami v drugih indoevropskih jezikovnih vejah so daleč najštevilnejše baltske in slovanske leksikalne paralele. To dejstvo je posledica nepretrga-

nega zemljepisnega stika nastajajočih prabaltščine in praslovanščine oz. njunih starejših časovnih različic od praindoevropščine naprej ter kaže na njuno ožjo genetsko sorodnost. Sèm spadajo besede kot npr.: lit. *lėdas, ledùs* 'led', psl. **ledu* > **lědъ* 'led' > stcsl. *ledъ* 'led', sln. *lěd*; lit. *ẽžeras* 'jezero', psl. **ezera* > **jězera* > **jězero* 'jezero' > stcsl. *jezero* 'jezero', star. in nar. sln. *jezêro*, knj. sln. *jězero* (iz istega korena je tudi npr. psl. **ězu* > **jězu* > **jězъ* 'pregrada na reki, nasip' > csl. *jazъ* 'jarek', sln. *jězъ*).

1.1.3 Praslovansko podedovano besedje

Praslovansko podedovano besedje je nastalo v praslovanščini in posledično ne izkazuje vzporednic v drugih indoevropskih jezikovnih vejah. Relativno kronološko je mogoče razlikovati dve plasti, in sicer starejše in mlajše praslovansko besedje.

Starejše praslovansko besedje je tvorjeno še po indoevropskih podedovanih besedotvornih vzorcih in zato s pomočjo gradiva slovanskih jezikov etimološko ni razvidno, npr: psl. **raikā* > **rěkā* 'reka' > stcsl. *rěka* 'reka', sln. *rěka*; psl. **straijā* > **strujā* 'tok' > stcsl. *struja* 'tok', sln. *strúja* 'tok vode, zraka' (iz istega korena je tudi sln. *strúga*); psl. **laužijā* > **lūža* 'luža' > csl. *luža* 'blato, močvirje', sln. *lúža*; psl. **malkā* > **mōlka* 'luža, kotanja z blatno tekočino' > sln. *mláka* (izpeljanka je *mlakúža*); psl. **bārā* > **bāra* 'blato, močvirje' > nar. sln. *bāra* 'močvirje' in izpeljanka sln. *bārje*; psl. **kālū* > **kālъ* 'blato, mlaka, motna tekočina' > stcsl. *kalъ* 'blato, umazanija', sln. *kāl* 'plitvejša kotanja s stoječo vodo; mlaka' (izpeljanka je *kalúža*); psl. **duzdju* > **dъžžbъ* 'dež' > stcsl. *dъždbъ* 'dež', sln. *děž* [džš].

Mlajše praslovansko besedje pa je tvorjeno po praslovanskih produktivnih besedotvornih vzorcih, ki so lahko podedovani iz pozne praindoevropščine ali so nastali v praslovanščini sami, ter je s stališča slovanskih jezikov navadno besedotvorno motivirano, in sicer tako na oblikovni kot pomenski ravni, npr.: psl. **taku* > **tōkъ* 'tek, tok' > stcsl. *tokъ* 'tek, tok', sln. *tōk*; psl. **pataku* > **potōkъ* > stcsl. *potokъ* 'potok', nar. sln. *potōk*, knj. sln. *pōtok*; psl. **uīru* > **vīrъ*/**virъ* 'mesto, kjer je voda nemirna, kjer vre' > csl. *virъ* 'vrtinec v vodi, ribnik', sln. *vīr* 'izvir'; psl. **izuīru* > **jъzvīrъ* 'izvir' > sln. *izvīr*; psl. **izlīju* > **jъzlivъ* 'izliv' > sln. *izlīv*; psl. **kāpiā* > **kāplā* 'kaplja' > stcsl. *kaplja* 'kaplja', sln. *kāplja*; psl. **pārā* > **pāra* 'para' > stcsl. *para* 'para', sln. *pāra*; psl. **uīrēdla* > **vbrēdlo* > sln. *vrēlo* 'izvir'; psl. **mačīdla* > **močīdlo* > sln. *močilo* 'razmočen kraj, kjer voda izvira iz tal'; psl. **lapačiju* > **lopočъ* 'rastlina z (velikimi) listi' > nar. sln. *lopōč* 'kal, močilo' idr. Sledi natančnejša predstavitev besede *lopōč*.

lopōč, rod. ed. *lopočā* > *lopōča* m 'kal, močilo'. Oblika psl. **lapačiju* > **lopočъ* (> sln. *lopōč*, hrv., srb. *lōpōč* 'lokvanj') je izpeljana iz psl. **lapu* > **lopъ* 'list' (istega izvora je lit. *lāpas* 'list') (Skok 1972: 289; Bezljaj 1982: 151; Matasović idr. 2016: 546), iz česar so še npr.: psl. **lapāru* > **loparъ* 'lopar' > sln. *lopár* 'lopati podobna priprava za dajanje kruha v peč; kar je temu podobno'; psl. **lapātā* > **lopāta* 'lopata' > stcsl. *lopata* 'lopata', sln. *lopātu* 'orodje s širokim listom in dolgim držajem za zajemanje, premetavanje sipkega materiala'; psl.

lapuxu* > **lopux*¹ > nar. sln. **lopúh, knj. sln. **lapúh** 'rastlina z velikimi srčastimi listi in rume-nim cvetom' idr. Besedam sln. *lopár*, *lopáta* in *lopúh* ter hrv., srb. *lõpõč* 'lokvanj, tj. vodna rastlina s plavajočimi listi in velikimi, navadno belimi cvetovi' je skupen koren *lop-*, ki je prvotno pomenil *'list', razlikovalna lastnost (*differentia specifica*) vseh štirih realij, ki jih ti leksemi poimenujejo, je namreč ta, da imajo (velik) list ali so podobne (velikemu) listu. Prvotni pomen psl. **lapačju* > **lopočb* je bil najverjetneje *'rastlina z (velikimi) listi'. Pomen nar. sln. *lopðč* 'kal, močilo' pa je drugoten, in sicer je leksem verjetno najprej po metonimiji poimenoval (moker, razmočen, vodnat) kraj, na katerem raste neka rastlina z (velikimi) listi.

1.1.4 Slovensko besedje

Slovensko besedje je nastalo po podedovanih praslovanskih besedotvornih vzorcih ali pa je nastalo po praslovanskih besedotvornih prvinah, ki so postale produktivne v slovenščini. Nekatere od teh tvorjenk imajo lahko besedotvorne vzporednice v drugih slovanskih jezikih. V to skupino gredo npr. *močvîrje*, *vrêlec* [ʋrêlɛc], *hudoûrnik* 'gorski potok' idr.

1.2 Prevzeto besedje

Prevzeto besedje slovenskega jezika je bilo po slovanski naselitvi vzhodnoalpskega in zahodnopanonskega prostora prevzeto iz sosedskih jezikov, natančneje njihovih različnih časovnih in zemljepisnih kot tudi družbenih različic. Sem spadajo predvsem romanizmi in nemcizmi, medtem ko je madžarizmov sorazmerno malo. Starejši romanizmi so bili prevzeti iz staroromanskih geolektov v praslovanščino, alpsko zahodno južno slovanščino in slovenščino, mlajši romanizmi pa iz že izoblikovanih novoromanskih geolektov in sociolektov v prvi vrsti v primorska slovenska narečja. V nadaljevanju so različne skupine prevzetega besedja obravnave relativno kronološko, starejšim romanizmom sledijo nemcizmi, tem pa novejši romanizmi.

1.2.1 Staroromansko prevzeto besedje

V času prvih romansko-slovanskih jezikovnih stikov v Vzhodnih Alpah in Panonski nižini ter na balkanskem polotoku v 6. stoletju n. št. sta se iz ljudske latinščine v okviru spontanega jezikovnega spreminjanja preko skupne romanščine – to je t. i. *panromanska* jezikovna faza – že začela oblikovati dva prvotna staroromanska makrogeolekta, in sicer (jugo)vzhodna in (severo)zahodna romanščina. Zemljepisna jezikovna meja med obema je v smeri zahod-vzhod potekala po Apeninih približno po črti La Spezia–Rimini (tudi Massa–Senigallia), v smeri jug–sever pa po črti Koper/Capodistria–Solkan–Beljak/Villach (v antiki *Caprîs*, **Silicānum*, **Biliācum*), torej po današnjem slovenskem jezikovnem prostoru. Iz (jugo)vzhodne romanščine so pozneje nastale balkanska ter osrednja in južna italška romanščina, iz (severo)zahodne romanščine pa alpska, severna italška, galska in iberska romanščina. Slovanski jezik v vzhodnoalpsko-zahodnopanonskem prostoru je bil tako v neposrednem zemljepisnem stiku tako z balkansko (jugo)vzhodno kot z alpsko (severo)zahodno roman-

ščino ter je občno- in lastnoimensko besedje prevzemal iz obeh. Pozneje so se iz balkanske romanščine izoblikovale istriotščina, $\dagger$ dalmatščina in romunščina, iz alpske romanščine furlanščina, (dolomitska) ladinščina in retoromanščina ter iz severnoitalske romanščine med drugim beneška italijanščina. S pomenskega polja 'voda' so iz staroromanskih geolektov prevzete besede kot npr. *tolmûn* in nar. *pěč* [pěč] 'vodnjak'.

tolmûn -a m 'poglobljeni del rečne struge ali jezerskega dna, kjer dela voda vrtinec' (16. stoletje). Prevzeto iz neke romanske predloge, nastale iz lat. *TURBIŌNE(M) in sorodne s furl. *tulmignòn* 'zračni vrtinec': lat. *TURBIŌNE(M) > roman. **torbiōne* ≥ **tolmiōne* → psł. **tulmōnu* > **tolmunъ*, in sicer po praslovanski monoftongizaciji **au* v **ō* in pred prehodom tega **ō* v **û*. Od latinske do slovanske oblike pa se je zgodilo kar nekaj sporadičnih glasovnih sprememb, in sicer že furlanska oblika, ki je bila najbolj verjetni vir prevzema, izkazuje prehod *r* v *l* (prekrožna asimilacija po mestu izgovora **r-n* ≥ **l-n*) in *b* v *m* (prekrožna asimilacija po načinu izgovora **b-n* ≥ **m-n*), torej roman. **torb-* v stfurl. **tolm-*, v slovanščini pa je nato najbrž prišlo do redukcije dela romanske oblike besede med **tulm-* in **-ōn*.

pěč [pěč], rod. ed. pečà [pěčà], mest. ed. páču in rod. ed. pěča [pěča] m 'vodnjak'. Prevzeto iz romanščine: lat. PUTEU(M) 'vodnjak' > roman. **poŕiu* > **poču* (> furl. *poç*, ben. it. *pozo*, knj. it. *pózzo*) → psł. **puču* > **pěčb* > sln. *pěč* [pěč], rod. ed. *pečà* [pěčà] < **pěčá*, mest. ed. *páču* ≤ **pěči*, in sicer po afrikatizaciji romanskega zaporedja **tj* v palatalni **č* [*č], ki je bil v praslovanščini nadomeščen s praslovanskim **č* [*č], nastalim po praslovanski starejši regresivni (prvi) palatalizaciji in jotaciji mehkonebnikov.

1.2.2 Bavarsko visokonemško prevzeto besedje v slovenščini

Začetek visokonemško-slovanskih jezikovnih stikov sega v čas po slovanski naselitvi Vzhodnih Alp in zahodne Panonske nižine v drugi polovici 6. stoletja, ko so t. i. Alpski Slovani postali neposredni vzhodni sosedje Bavarcev. V tesnejši stik pa so oboji prišli sredi 8. stoletja, ko so si Bavarci začeli (in pozneje tem nadrejeni Franki) podrežati alpskoslovanske kneževine, kot sta bili Karantanija (v letih 743–745) in Karniola (v času 795–796), predvsem pa po frankovsko-avarskih vojnah (791–803), ko so se Bavarci začeli naseljevati med Slovane. Slovanski jezik v Vzhodnih Alpah je tako prišel v stik z (bavarsko) staro visoko nemščino.

Nemški jezikovni vpliv je bil v srednjem veku značilen za celoten slovenski jezikovni prostor, nemške občnoimenske izposojenke iz tega obdobja se namreč pojavljajo v vseh slovenskih narečjih, tudi tistih, ki so (bila) v stiku tudi z drugimi slovenščini stičnimi jeziki, in sicer sta to na zahodu romanski furlanščina in kolonialna beneška italijanščina, na vzhodu pa madžarščina. Od teh nemških izposojenk, prisotnih v narečni slovenščini, so bile le nekatere sprejete tudi v slovenski knjižni jezik. Od poimenovanj za vodo so to npr.: *grápa* in nar. *grába* 'jarek, ki ga je strmo v breg naredila voda; manjša ozka dolina s strmimi pobočji', *bâjar/bâjer* 'večja kotanja z vodo, ribnik', nar. *gráben* [grábən] 'jarek', nar. *tumf/funf* in *tomf/tonf* 'tolmun', nar. *moröst* 'močvirje'. Natančneje je predstavljena beseda *grápa*.

grápa -e ž 'jarek, ki ga je strmo v breg naredila voda; manjša ozka dolina s strmimi pobočji' (19. stoletje), prekmursko nar. sln. *gràba* 'jarek'. Oblika sln. *grápa* je najverjetneje izposojena iz bav. stvnem. **grapo* (frank. stvnem. *grabo* > srvnem. *grabe* 'jarek' > nem. *Graben* 'jarek'), torej po onezvenečenju medglasnega -b- v -p- v bavarski stari visoki nemščini (ok. 750), prekmursko nar. sln. *ràba* pa že pred tem ali po ponovnem ozvenečenju tega -p- v -b- v tem istem nemškem narečju (ok. 1050), toda obe pred srednjevisokonemškim daljšanjem kratkih samoglasnikov v odprtih zlogih, saj izkazuje prekmursko narečje kračino (bav. stvnem. *grabo* → psln. **gràba* > prekmursko nar. sln. *gràba*), zahodna in južna slovenska narečja pa zgodnje daljšanje kratkih akutiranih zložnikov v nezadnjem zlogu (bav. stvnem. **grapo* → psln. **grápa* > zah. in juž. sln. **grápa*, tj. knj. sln. *grápa*).

1.2.3 Furlansko in kolonialno beneško italijansko prevzeto besedje v slovenščini

Od mlajših romanskih jezikovnih različic za slovenski jezikovni prostor prideta v poštev predvsem furlanščina – v preteklosti tudi istriotščina – in kolonialna beneška italijanščina, v novejšem času pa tudi knjižna italijanščina. Medtem ko je furlanščina v svojem jezikovnem prostoru »avtohtona«, tj. ima kontinuiteto iz antike, je kolonialna beneška italijanščina – to pove že samo ime *kolonialna* – »alohtona«, nastala je namreč s širitvijo benečanščine ali lagunske beneške italijanščine, tj. severnoitalijanskega narečja v Benetkah in Beneški laguni, v priobalni pas Furlanije in Istre. Iz furlanščine in kolonialne beneške italijanščine se je besedje prevzemalo predvsem v primorska slovenska narečja. Če romanizmi v slovenščini ne izkazujejo diagnostičnih glasovnih lastnosti, tj. značilnih za eno ali drugo romansko jezikovno različico, je natančna določitev vira izposoje nemogoča. S pomenskega polja 'voda' sem spadajo besede kot npr. *pòč*, *pôča*, *počâl* in *focâl*.

pòč, rod. *pôča* m 'vodnjak'. Prevzeto iz furl. *poç* 'vodnjak', na kar kaže šumniški zlitnik [č] v slovenščini (in ne morda iz ben. it. *pozo*, knj. it. *pózzo* 'vodnjak', ki ima sičniški zlitnik [cc]).

pôča -e ž 'mlaka'. Prevzeto iz furl. *poce* ž 'mlaka, mlakuža' s šumniškim zlitnikom [č] (in ne morda iz knj. it. *pózza* 'mlaka' s sičniškim zlitnikom [cc]).

počâl -a m 'mlaka'. Prevzeto iz furl. *poçale* ž 'mlaka, mlakuža; blato, močvirje' (in ne iz knj. it. *pozzàle* 'banja pri vodnjaku').

focâl -a m 'mlaka'. Prevzeto iz furl. *fossâl* 'jarek, kanal' (in ne morda iz it. *fossato* 'jarek, kanal', ki vsebuje drugo pripono) ter glasovno spremenjeno, tj. pojavlja se o-jevsko akanje prednaglasnega *o* in nejasen prehod *s* v *c*.

2 Poimenovanja za pomen 'mlaka' v slovenskih narečjih³

Nacionalni dialektološki atlas je eno od temeljnih jezikoslovnih del vsakega jezika. Zasnova slovenskega, tj. *Slovenski lingvistični atlas* (SLA), je nastala že leta 1934 (Fran Ramovš), terensko zbiranje gradiva in kasnejša kartiranja so se z večjo ali manjšo intenzivnostjo nadaljevala po drugi svetovni vojni, ko se je po 65 letih atlas začel uresničevati z izidom prvega zvezka: *SLA 1 Človek* (SLA 1.1 Atlas in SLA 1.2 Komentarji) leta 2011, nato še drugega: *SLA 2 Kmetija* (SLA 2.1 Atlas in SLA 2.2 Komentarji) leta 2016 ter tretjega: *SLA 3 Kmetovanje* (SLA 3.1 Atlas in SLA 3.2 Komentarji). Vprašanja, ki so zastavljena v obliki knjižnih leksemov, za katere se iščejo narečne ustreznice, so razdeljena na pomenska polja, skupaj je oštevilčenih 665 in Razno, ter na gramatična vprašanja, ki zajemajo predvsem glasovno, naglasno in oblikovno ravnilo jezika (od vprašanja 700 do 870). Mreža raziskovanih krajev se je večkrat širila, trenutno je v njej 417 krajev (Škofic 2016: 13–15).⁴ Največ gradiva je zbral Tine Logar in njegovi študenti s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ter jezikoslovci z različnih institucij. Gradivo hrani, ureja, digitalizira in dopolnjuje Oddelek za dialektologijo (do 2025 Dialektološka sekcija) Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU ter s pomočjo projektov pripravlja posamične zvezke atlasa. Vsi izšli atlasi in komentarji so vneseni na spletni portal Fran.

Gradivo za karto s komentarjem, ki jo tu predstavljamo, je odgovor na vprašanje SLA V563 *mlaka* iz pomenskega polja *XII. Pokrajina*, kjer v povezavi z vodo najdemo še vprašanja za *potok*, *jez*, *tolmun*, *rokav* (struge), *brod* (a) *plitvo mesto*, v pomenskem polju *III. Hiša* pa še *studenec* in *vodnjak*⁵ ter v pomenskem polju *XI. Čas* različne oblike padavin: *dež*, *megla*, *sneg*, *babje pšeno*, *sodra*, *toča*, *sren* (skorja na snegu) in *inje*, *ivje* (na drevesu).

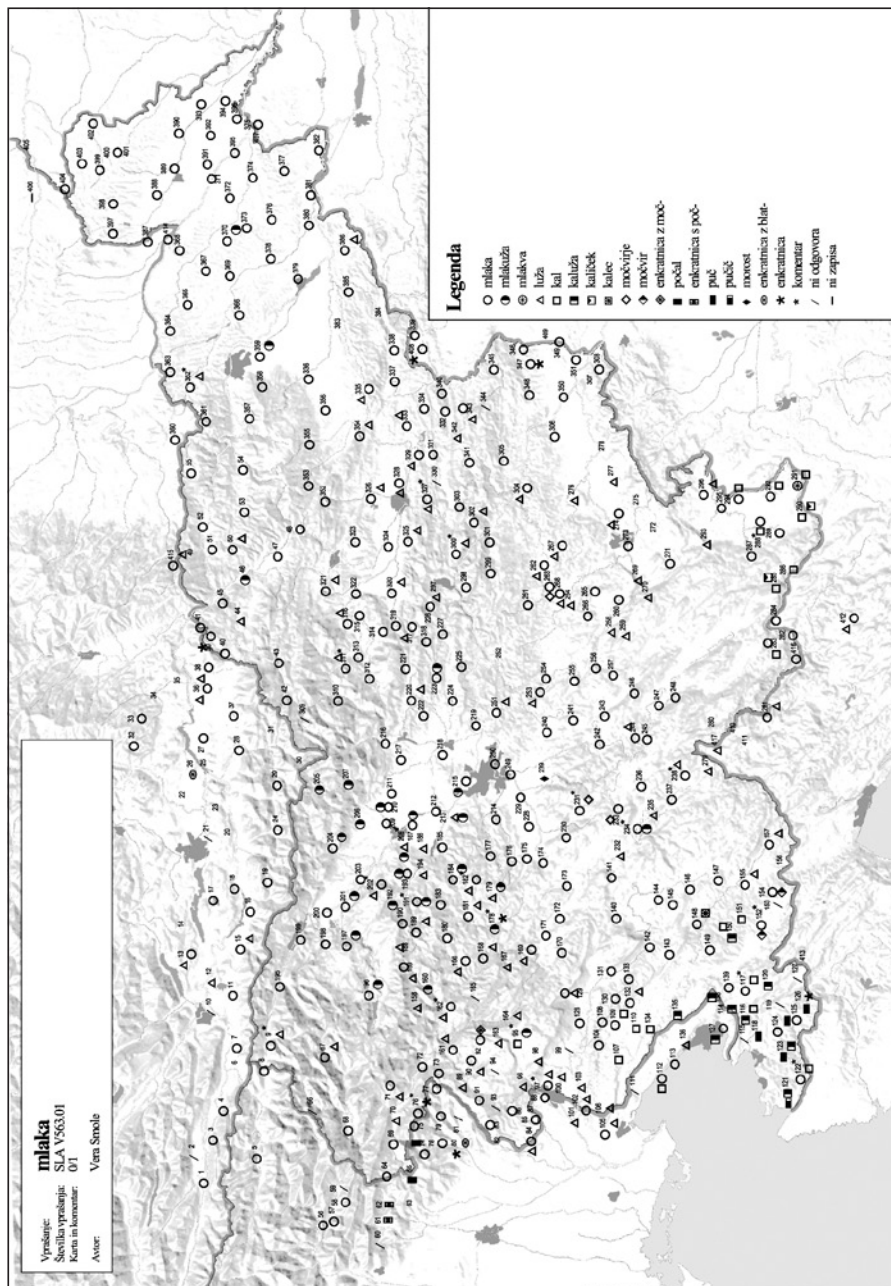
Metoda kartiranja jezikovnih podatkov je enaka kot pri dosedanjih treh zvezkih SLA (prim. Škofic 2016: 18–19). Tehnika kartiranja je znakovna (simbolna) in v eni točki dovoljuje le dva znaka (tj. odgovora), drugi ostajajo v gradivu⁶ in so navedeni v komentarju, na kar opozarja zvezdica desno od številke kraja. Pomen znaka je naveden v obliki glasovno poknjiženega narečnega leksema. Komentar le deloma sledi komentiranju v SLA (prav tam: 16–17) in vsebuje le za članek relevantne razdelke.

3 Zahvaljujem se dr. Januški Gostenčnik in dr. Karmen Kenda-Jež, ker sta mi omogočili dostop do gradivskih in podatkovnih zbirk SLA in OLA, ki ju hrani Oddelek za dialektologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Matiju Kristanu za hiter vnos gradiva v podatkovno bazo DIAtlas in dr. Karmen Kenda-Jež tudi za pomoč pri kartiranju.

4 Več o zgodovini SLA (*Slovenski lingvistični atlas*) v SLA 2 Kmetija, in sicer Komentarji: 13–60.

5 Oba leksema sta vključena v SLA 2 Kmetija (2016).

6 Za tukajšnjo objavo je gradivo preobsežno.

2.1 Gradivo

Leksema *mlaka* in *luža* sta po SSKJ² (in že prej po Pleteršnikovem slovarju) pretežno sinonimna s to razliko, da je pri leksemu *mlaka* pri prvem podpomenu navedena najprej razlaga *plitvejša kotanja s stoječo vodo*, za dvojno poševnico pa *manjša, plitvejša kotanja s stoječo vodo*; *luža*, pri leksemu *luža* pa obratno:⁷

mláka -e ž (á)

1. *plitvejša kotanja s stoječo vodo*: otrok je padel v mlako; žabe v mlaki / vaška mlaka / mlaka se je napolnila, posušila / napajati na mlaki / blatna mlaka *voda v mlaki* / ekspr. ladja se je ustavila sredi mlake med Koprom in Benetkami *sredi plitvega, kalnega morja*

• ekspr. otroci se kopljejo v vsaki mlaki *kjerkoli je kaj vode* // *manjša, plitvejša kotanja s stoječo vodo*; *lúža*: mlake na cesti, kolovozu

lúža -e ž (ú)

1. *manjša, plitvejša kotanja s stoječo vodo*: na cesti so luže; prestopiti lužo; hoditi po lužah // *plitvejša kotanja s stoječo vodo*; *mláka*: blatna luža; luža sredi vasi / vaška luža / napajati na luži

Iz primerov je razvidno, da bi se dalo drugi podpomen pri *mlaka* oz. prvega pri *luža* natančneje definirati kot *voda*, v *plitvejših kotanjah*, *ostala po dežju na poti, cesti*, da je ta podpomen pogostejši pri *luža*, hkrati pa lahko oba leksema poimenujeta oba podpomena. Tako stanje izvira iz rabe, raba pa iz krajevne/pokrajinske pripadnosti tvorcev knjižnega jezika. Možnost, da bi dobili različna poimenovanja ali pa posplošenost enega leksema v slovenskih narečnih govorih za oba podpomena, je bila zamujena s postavitvijo enoleksemskega vprašanja V563 *mlaka* v vprašalnici SLA brez navedbe različnih (pod)pomenov; pridobitev narečnega leksema za enega od (pod)pomenov je (bila) prepuščena izključno zapisovalcem govora na terenu. Ti velikokrat navajajo dva ali več leksemov brez pojasnila, za katero obliko in pojavnost stoječe vode gre: 1) večjo in trajnejšo, lahko povezano z izvirom, 2) večjo na travniku po močnejšem ali trajnejšem dežju, 3) po navadi manjšo po dežju na poti, cesti. S tega vidika je karta pomanjkljiva, gradivo pa bogato in izkazuje določene areale domačega in prevzetega besedja, ki ga bomo s pomočjo dodatnega gradiva in približno 50 komentarji zapisovalcev, ki so čutili potrebo, da pomensko pojasnijo navedene in pomensko različne lekseme, poskusili pojasniti.

Kot dodatno gradivo je uporabljeno slovensko gradivo za *Slovanski lingvistični atlas* (OLA) iz 25 raziskovalnih točk z odgovorom na bolj precizno vprašanje OLA V2482 L *luža* 'voda, ki ostane po dežju' /npr. na cesti/.⁸

7 Naveden je le prvi pomen, preneseni so izpuščeni.

8 Več o velikem mednarodnem projektu (v različnih jezikih) je najti na njegovi spletni strani ola.zrc-sazu.si.

2.2 Areali in pogostnost posameznih leksemov

Podedovani leksem *mlaka* je najbolj pogost in v rabi po vsem slovenskem jezikovnem območju z izjemo večjega dela dveh primorskih narečij, terskega in kraškega. V primorskem rezijanskem, kjer je v T056 in T058 naveden pomen 'studenec',⁹ vseh koroških in panonskih narečjih ter na nekaterih območjih v osrednjih narečjih se pojavlja kot edini leksem, drugod pogosto v kombinaciji z leksemom *luža*.¹⁰ Zapisovalci so navedli še nekaj posebnosti rabe leksema, in sicer da se *mlaka* pojavlja le kot lastno ime, da so *mlake* služile za napajanje živine, da je to voda, v kateri živijo žabe, ali da je beseda redka oz. so ji pripisali zelo specifične pomen v razmerju do drugega leksema.¹¹ Primerjalno z gradivom OLA se leksem *mlaka* v pomenu 'voda, ki ostane po dežju, npr. na cesti' rabi v petih od petindvajsetih točk, in sicer v primorski briški T004 (Šmartno), štajerski kozjansko-bizeljski T017 (Mostec), panonskih slovenskogoriški T019 (Spodnja Ložnica) ter prekmurskih T021 (Gomilica) in T149 (Gornji Senik).

Tvorjenka *mlakuža* se kot edini ali dvojnični leksem največkrat pojavi v rovtarskih in gorenjskih narečjih, drugod razpršeno in redko. Po SSKJ² je pomen zelo podoben pomenu *mlaka*, le da je izpostavljena kalnost vode: *plitvejša kotanja s stoječo kalno vodo*. Le v enem kraju, v dolenski južnobelokranjski točki T291, se pojavi leksem *mlakva* (ob *kal*).

Podedovani leksem *luža* je največkrat podan kot drugi, redkeje kot edini leksem, in sicer po pretežnem delu slovenskega govornega območja z izjemo primorskih rezijanskega, terskega in istrskega narečja ter vseh narečij panonske narečne skupine. Kot drugi leksem je večinoma nosilec pomena 'voda, ki ostane po dežju, npr. na cesti' in ni trajna. Kot edini, včasih pa tudi kot drugi leksem se lahko posploši na prvi podpomen leksema *mlaka* 'plitvejša kotanja s stoječo vodo', ki je trajna in služi gospodarskim namenom, največkrat napajanju živine, ter je v bližini naselij ali posameznih domačij, medtem ko so *mlake* v prvem podpomenu lahko kjerkoli.¹² Da je *luža* najpogostejši narečni leksem za pomen 'voda, ki ostane po dežju, npr. na cesti', dokazuje gradivo za OLA. Iz mreže petindvajsetih slovenskih krajev je zapisan kar v štirinajstih: primorskih kraških T003 in T005, rovtarskih cerkljanski T006 in horjulski T008, gorenjskih T007 in T009, štajerskih zgornjesavinjski T010 in srednještajerski T018, dolenskih čebranski (prej kostelski) T013, dolenskih T014, T016 in južnobelokranjski T015 (ob *kaliček*) ter v koroških rožanski T147 in podjunski T148.

9 Točke SLA s številkami in kraji so dostopne na [SLA2_Atlas.pdf](#).

10 Prvi pridevnik, npr. primorski, označuje narečno skupino, drugi, npr. rezijanski, pa narečje; podnarečja kot del narečja niso navajana. Pri gorenjski in dolenski narečni skupini, kjer bi se pridevnika ponovila še za narečje, je naveden le en pridevnik.

11 Zaradi pomanjkanja prostora jih ni mogoče navesti.

12 Tak pomen poznam iz vzhodnodolenske točke T262. Na nek način ga potrjuje opomba v T267 z navedbo, da je leksem *luža* pogostejši. Ni odveč podatek, da so z napeljavo vodovoda te luže zasipali, saj so se dogajale utopitve majhnih otrok in tudi (vinjenih) odraslih.

Podedovani leksem *kal* je omejen na južna primorska in obkolpsko-belokranjska narečja. Nekajkrat so zapisovalci navedli, da služi napajanju živine.

Tvorjenka *kaluža* je prostorsko še bolj zamejena, in sicer na primorske istrsko narečje in nekaj bližnjih notranjskih govorov.

Manjšalnica *kaliček* je leksem le z dvema pojavitvama v dolenskih kostelskem in južno-belokranjskem govoru; v zadnjem je naveden pomen 'mlaka na cesti'. Ta pomen potrjuje tudi gradivo za OLA v T015, kjer je naveden ob leksemu *luža*.

Manjšalnica *kalec* se ob leksemu *mlaka* pojavi le v eni primorski notranjski točki.

Tvorjenka *močvirje* se trikrat pojavi kot drugi leksem ob *mlaka*, vedno v dolenskih govorih in pri enem zapisovalcu; verjetno gre za poimenovanje prostora, kjer so *mlake* in ne za *mlako* samo.

Enako kot *močvirje* se pri istem zapisovalcu tudi leksem *močvir* pojavi ob leksemu *mlaka*, in sicer v primorskih notranjskih točkah T152, in s -čv- v -cv- *mocvir* v T154, oba ob *mlaka*.

Kot edini leksem s korenem *moč-*, tj. *močilo*, je zapisan v primorski kraški točki T092.

Prevzeti leksem *morost* 'močvirje' (pri istem zapisovalcu kot *močvirje*) se pojavi v dveh dolenskih točkah, obakrat ob *mlaka* (enkrat še ob *močvirje*) in verjetno prav tako pomeni 'prostor, kjer so mlake'.

Romanska (furlanska) prevzeta beseda *počal* se pojavi v primorski terski in eni nadiški točki. Iz različnih izhodišč, a prav tako furlanizma, sta prevzeta leksema *poč* in *poča*, oba v po eni primorski terski točki.

Izvorno manj jasna, verjetno pa povezana z leksemom *poč*, sta leksema *puč* (štiri pojavitve) in *pučič* (dve pojavitvi), prvotno manjšalnica od *puč*,¹³ le v primorskih istrskih točkah T121 in T122.

V koroški rožanski točki T026 je naveden neprevzet leksem *blato*, v primorski nadiški T080 pa množinska oblika *blata*.

Le enkrat se pojavijo še italijanizem *stanjo*, in sicer v primorski nadiški točki T080 (ob *blata*), izvorno nejasen leksem *trenča* (ob *luža*, *mlakuža*) v gorenjski točki T208 (kot tretji leksem) ter neprevzeti leksem *bara* (ob *mlaka*) v T408 Hum na Sutli.

Viri in literatura

- BEZLAJ, France, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- FURLAN, Metka, 2003: Podaljšava – praslovanski izpridevniški besedotvorni vzorec. *Slavistična revija* 51/kongresna številka. 13–26.
- FURLAN, Metka, 2013: *Novi etimološki slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

13 Leksem *pučič* je kartiran le enkrat, ker je v drugi točki 3. leksem.

- MATASOVIĆ idr., 2016, 2021: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* 1–2. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje.
- Plet. = Maks Pleteršnik, 1894–1895 (2006): *Slovensko-nemški slovar* I–II. Uredila Metka Furlan. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Institut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- SKOK, Petar, 1971, 1972, 1972: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–III. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SLA 1–3 = Jožica Škofic idr. (ur.), 2011, 2016, 2023: *Slovenski lingvistični atlas* 1–3. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SNOJ, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SNOJ, Marko, ³2016 (¹1997, ²2003): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Modrijan; Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–II, 2014. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Parada mladih

Fridl Jarc

Žlindra

Terpin

Hočevar

Robbov vodnjak: med barokom in sedanjostjo

DOI: 10.4312/SSJLK.62.107-115

Job Fridl Jarc, Ljubljana; jobfridl@gmail.com

V prispevku najprej predstavimo Robbov vodnjak, od načrtov zanj in postavitve pa vse do današnjih dni. Pri tem najprej prikažemo okoliščine njegovega nastanka in predstavimo kiparja Francesca Robbo. V nadaljevanju poskušamo vodnjak ikonografsko umestiti, pri čemer izhajamo iz dveh glavnih tez. Bolj uveljavljena pravi, da gre za Vodnjak treh kranjskih rek in da tri figure na njem predstavljajo Savo, Ljubljano in Krko. Druga teza je povezana z antičnim mitom o Argonavtih. V zaključku se osredotočamo na doživetje Robbovega vodnjaka v 19. in 20. stoletju. Pri tem upoštevamo, kako sta na vodnjak gledala Jože Plečnik in Oton Župančič.

Francesco Robba, vodnjak, Ljubljana, Argonavti, Kranjska

This article starts by presenting the Robba Fountain, from its plans and construction to the present day. It first presents the circumstances of its creation and introduces the sculptor Francesco Robba. It then seeks to position the fountain iconographically, based on two main theses. The more established one says that it is the Fountain of the Three Carniolan Rivers and that the three figures on it represent the Sava, Ljubljana, and Krka rivers. The second thesis is related to the classical myth of the Argonauts. The conclusion focuses on the perception of the Robba Fountain in the nineteenth and twentieth centuries. In doing so, it takes into account how Jože Plečnik and Oton Župančič viewed the fountain.

Francesco Robba, fountain, Ljubljana, Argonauts, Carniola

1 Uvod

Kar nekaj likovnih del na Slovenskem tematizira fenomen vode, a izredno malo jih je »narodno« tako posvojenih, kakor je Vodnjak treh kranjskih rek ali najpogosteje po njegovem avtorju Francescu Robbi poimenovan Robbov vodnjak. Vsekakor k temu vsaj delno sodi baročna kulisa, ki jo nudi vodnjak skupaj z mestno hišo in preostalim Mestnim trgom in je vredna »turistovega« objekta. Če pa bi vprašali povprečnega Ljubljančana, bi ta vodnjak najbrž videl kot pomemben urbanistični del trga, čeprav o njem vsebinsko ne bi vedel povedati ničesar. Zato morda Miklavž Komelj upravičeno nekoliko resignirano zapiše, da na Robbov vodnjak gledamo kakor na »kulturno dediščino in ne toliko kot umetnost, zlasti ne kot umetnost, s katero bi bil človek danes lahko v živem duhovnem stiku« (Komelj 1998: 207).

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

Sam sem do slovenskega opazovalca nekoliko prizanesljivejši, saj menim, da do svoje preteklosti ni tako indiferenten, kakor se dozdeva Komelju. Zgodovina vodnjaka je namreč tudi zgodovina kranjskih aspiracij in tudi skozi te je mogoče razumeti napore ljubljanske elite 18. stoletja pri postavljanju spomenika kot personifikacije treh kranjskih rek. Treh vodá dežele Kranjske, ki je igrala ključno vlogo pri oblikovanju slovenske identitete.

2 Francesco Robba: star in nov vodnjak

Robbov vodnjak je bil dokončan in postavljen leta 1751, njegova izgradnja pa je trajala osem let. Mestnik svetniki so 4. julija 1743 na pobudo župana Jurija Ambroža Krapusa odločili, da je star mestni vodnjak neprimeren, in naročili kiparju Francescu Robbi novega. Star vodnjak je bil sicer na tem mestu postavljen leta 1660, pred prihodom cesarja Leopolda I.,

Slika 1: Robbov vodnjak v Narodni galeriji, celota (vir: Narodna galerija, Fotodokumentacija)

Slika 2: Andreas Trost, po J. W. Valvasorju(?), Ljubljanska mestna hiša z okolico, 1681 (vir: Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske*, Ljubljana – Nürnberg 1689, 3. del (11. knjiga), med stranema 688 in 689)

na vrhu pa ga je krasil lesen kip Neptuna, ki ga je izdelal Gašper Tollmesinger. Med letoma 1675 in 1676 je dotrajan lesen kip zamenjal kamniti, ki ga je izklesal Janez Khumersteiner (Slika 2). O pronicljivem intelektualnem duhu, v katerem je ta Neptunov vodnjak nastal, priča napis, ki se je ohranil pri Janezu Gregorju Dolničarju: »Domitori Aequorum / Quod / lasonem post Aemonam / Conditam receppisset / P(osuerunt) D(ecreto) D(ecurionum) / Aedil(es): Emonen(ses)« oz. v prevodu: »[Neptunu,] krotilcu morij, ker je po ustanovitvi Emone sprejel Jazona. Po občinskem sklepu postavili ljubljanski stavbni odborniki.«¹ (Kokole 2006: 236) Takšna intelektualna dediščina mita, ki povezuje Ljubljano z Jazonom in ga je novi vodnjak prejel od starega, je vsekakor izredno pomenljiva.

Francesco Robba, ki je naročilo prejel kot že uveljavljen kipar, se je rodil leta 1698 v Benetkah. Šolal se je pri Pietru Baratti iz Carrare, v Ljubljano pa prispel leta 1720. Dve leti pozneje, 1722, se je poročil s Terezijo Mislej, hčerko kamnoseka Luke Misleja, in nato v dveh letih pridobil meščanski status. Po tastovi smrti leta 1727 je prevzel Mislejevo delavnico. Naslednjih približno petnajst let, vse do naročila vodnjaka torej, je bilo zanj izredno plodovitih. Dejansko je sodeloval pri vseh pomembnih projektih v Ljubljani, pa tudi pri nekaterih izven nje. Omenimo le nekatere. Prvi je kip svetega Janeza Nepomuka v cerkvi sv. Florijana, ki ga je Plečnik pozneje postavil v nekdanji portal cerkve in je tam ostal vse do danes. Poznani so njegov kip Karla VI. Pa tudi »zloglasna« angela na oltarju sv. Rešnjega telesa v ljubljanski stolnici, dela za šentjakobsko cerkev in uršulinke ter tudi za veliki oltar v takratni avguštinski cerkvi Marijinega oznanjenja, ki pa ga zaradi smrti ni uspel dokončati. Izven Kranjske se je Robba najbolj proslavil v Zagrebu in Križevcih, kjer je leta 1756 izdelal oltar sv. Križa, ter v Celovcu, kjer je na Starem trgu napravil spomenik sv. Janezu Nepomuku, ki ga je dokončal leta 1740. V sicer pretežno sakralnem Robbovem opusu je za nas zanimivo zasebno naročilo, ki naj bi ga izvršil konec 30. ali v začetku 40. let 18. stoletja. Gre za t. i. Narcisov vodnjak, ki se danes nahaja v ljubljanski Mestni hiši, prvotno pa je bil v gradu Bokalce. Ni znano, ali je vodnjak prvotno nastal prav za omenjeni grad, v kolikor pa je, je moralo biti to po letu 1737, ko je bil lastnik dvorca Leopold Karel grof Lamberg (Klemenčič 2013: 115). Vsekakor pa je to – poleg Vodnjaka treh kranjskih rek – njegovo edino posvetno naročilo takšnega tipa.

Kaj natanko je vplivalo na odločitev o gradnji novega vodnjaka na trgu pred Mestno hišo, ni poznano. Med najbolj verjetnimi je bilo slabo stanje starega Neptunovega vodnjaka, ki naj bi bilo celo tako nezavidljivo, »da bi se lahko vsak čas podrl« (Klemenčič 2013: 118). Mestni svetniki so prejeli županov predlog 4. julija 1743 in še isti dan je bila s kiparjem podpisana pogodba, v kateri so bile določene nekatere specifične, ki naj bi jih vodnjak vseboval. Med drugim naj bi Robba naredil bazen iz navadnega marmorja, stopnice, ogelni kamen, tri figure, ki naj bi bile visoke pet čevljev ter upodobljene s svojimi znaki (»mit ihren Signis«), ter podstavke iz genovskega marmorja in pa obelisk iz domačega rdečega marmorja brez

¹ Prevod Silvo Kopriva.

krogle in podstavka, visok 20 čevljev (Klemenčič 2010: 73).² Robbi naj bi za opravljeno delo plačali 2400 goldinarjev, od tega 600 goldinarjev takoj, preostali znesek pa v štirih obrokih po 450 goldinarjev, pri čemer naj bi bilo zadnje izplačilo 5. januarja 1745. Ob dokončanju vodnjaka naj bi Robba prejel še dodatnih 450 goldinarjev. Četudi so mestni svetniki upali, da bo nov vodnjak dokončan že v letu 1745, se to ni uresničilo. Največja tragedija za Robbo se je zgodila jeseni 1745, ko se je potopila ladja, ki je iz Benetk v Trst peljala marmor za figure na ljubljanskem vodnjaku. V njegovem poznejšem poročilu beremo: »Približno eno uro pred Trstom je nastala na morju nevihta in se je ladja razbila. Delavci so se komaj rešili v pripravljen čoln, krmar pa, ki je hotel rešiti svojega sedemletnega sinčka, se je z ladjo vred potopil.« (Vodnik 1927: 122–123) Magistrat je Robbi stroške za novo pošiljko marmorja sicer povrnili, vendar dodatnih stroškov, ki so se začeli kopičiti, še ni bilo konec. Tako za magistrat kakor za Robbo je nov vodnjak postal malha brez dna, pri čemer si je kipar za nadaljevanje del denar izposojal vseprek, kar ga je pozneje privedlo v resne finančne težave. Veliko upnikov je namreč svoj denar terjalo na sodišču, zanimiva pa je tudi Robbova zahteva po odškodnini, ki jo je naslovil na magistrat že po dokončanju vodnjaka. V njej je pojasnjeval, da je vodnjak izdelal pod vsako razumno ceno in njegovo pravo vrednost ocenil na 12000 goldinarjev. Osnovana je bila celo posebna preiskovalna komisija, ki je ugotovila, da je vodnjak dejansko vreden več, kakor je bilo Robbi plačano. Kljub temu pa je magistrat kiparju odštél le 1800 goldinarjev v treh obrokih do 3. aprila 1753.

Prepiri med Francescom Robbo in magistratom mečejo sence na gradnjo vodnjaka, vendar pa so Ljubljančani na dogodke, povezane z vodnjakom, gledali z optimizmom in zanimanjem. To med drugim potrjujeva dva dnevniška zapisa, v katerih avtor Franc Henrik baron Raigersfeld poroča, da je obelisk prispel v Ljubljano: »12. avgust 1751. Danes zjutraj pred šesto uro so mimo moje hiše peljali velik trikotni obelisk, ki spada k novemu vodnjaku na trgu, da bi ga postavili na njegovo mesto.« (Weigel 2000: 94) Zanimljivo ni niti drugi zapis v baronovem dnevniku, ki nakazuje, da so bila finančna nesoglasja med kiparjem in magistratom poznana širši javnosti: »7. april 1752. V M je bil pri meni Roba Stein, kamnosek, in se je pritoževal, da ga magistrat za novo postavljeni vodnjak pred mestno hišo noče zadovoljivo poplačati.« (prav tam) Vseeno je prišlo do dokončanja vodnjaka jeseni 1751, kar je bil za Francesca Robbo in tudi magistrat velik uspeh, vodnjak pa je kmalu postal ena glavnih znamenitosti baročne Ljubljane.

3 Poskus ikonografskega orisa

Da se je pri snovanju vodnjaka Francesco Robba obrnil k Rimu, je v umetnostnozgodovinski stroki splošno sprejeto dejstvo. Mislimo na dva vodnjaka, ki bi lahko Robbi služila za zgled. Prvi je znano Berninijevo delo Vodnjak štirih rek (1648–1651) na Piazza Navoni, drugi pa Fontana della Rotonda, ki jo je leta 1711 predelal arhitekt Filippo Barigioni. Povezave

2 Celotno pogodbo je mogoče najti prav tam.

s slednjim lahko najdemo šele v novejših študijah, predvsem je na to opozoril Matej Klemenčič, medtem ko je Berninijevo delo vsaj tradicionalno veljalo za glavni vir Robbovega navdiha. Vsekakor pa Robba rimskih fontan ni zgolj zvesto posnemal, ampak je svoj vodnjak prilagodil specifikam, ki jih je določal prostor na Mestnem trgu. Prva je, da je bila površina, na kateri je ustvarjal, neravna, saj naklon terena iz smeri stolnice proti Mestni hiši pada. Druga specifična pa je bila, da je imel opraviti s trgom kot prostorom, v katerem so se stikale tri poti. Gre torej za nekakšno »sotočje« ulic, na kar je opozorilo več strokovnjakov (Klemenčič 2010: 40; Vrišer 1982: 17). Robba je za razliko od Berninija in Barigionija vpeljal »zgoj« tri figure, pri čemer je vsaka gledala proti eni od ulic. Z zamenjavo štirikotne zasnove s trikotno je moral spremeniti tudi zasnovo obeliska, ki je prav tako postal trikoten. To je bilo v nasprotju z rimsko tradicijo, kjer so bili obeliski že od antike in časov njegove prado-movine, Egipta, praviloma vedno štirikotni, vsekakor prelomnega pomena. Vendar Robbov vodnjak ni bil povsem osamljen primer. Takšen, nam najbližji trikotni obelisk je mogoče najti pri kužnem znamenju v Šentvidu pri Glini (Klemenčič 2013: 122).

V okviru ikonografskih analiz vodnjaka je najbolj prepričljiva teza, da gre pri treh figurah na vodnjaku za tri rečna božanstva, ki predstavljajo tri kranjske reke. Figure na vodnjaku so napol gole, ogrnjene v draperijo, ki jim zakriva predvsem osramje. Vsaka od njih drži v rokah vrč ter stoji na eni izmed rib. Dve od figur sta okronani z lovorovim vencem in imata v rokah atributa. Prva figura drži nekakšen ostanek palice, morda žezla ali trizoba (Slika 5), druga rog izobilja (Slika 4). Tretja figura nima ne venca ne kakega drugega atributa, zato vrč drži z obema rokama (Slika 3). Prepričanje, da so na vodnjaku simboli treh kranjskih rek – Save, Ljubljane in Krke –, ima dolgo tradicijo. Zasledimo ga že pri jezuitu Janezu Krstniku

Slika 3, 4 in 5: Miran Kambič: Robbov vodnjak, 1998 (vir: Narodna galerija, Fototeka)

Pogričniku leta 1766, in sicer v opisu Ljubljane. Pogričnik naj bi se naslanjal na delo Carla Granellija *Topographia Germaniae Austriacae* (1759), od koder je tudi povzel svoje besedilo. Kljub temu da so že sodobniki kiparja bili prepričani, da vodnjak prikazuje tri kranjske reke, pa je poimenovanje fontane z imenom Vodnjak treh kranjskih rek v resnici precej mlajše, saj nanj naletimo šele pri umetnostnem zgodovinarju Viktorju Steski leta 1921. Tudi širši avstrijski kontekst priča o tem, da ni bilo nič neobičajnega, da so bile na mestnih vodnjakih upodobljene lokalne reke. Podobne vodnjake so poznali tako v Rimu kakor drugod v avstrijski monarhiji, v literaturi je največkrat omenjen nov vodnjak na dunajskem Novem trgu, delo Georga Raphaela Donnerja, ki prav tako vključuje štiri personifikacije rek Traun, Enns, Ybbs in March (Klemenčič 2010: 36). Katere reke so bile konec 17. in v prvi polovici 18. stoletja razumljene kot kranjske reke, lahko izvemo pri Janezu Gregorju Dolničarju, in sicer v rokopisu *Curia Labacensis urbis metropolis Carnioliae* (1680), kjer omenja Savo, Ljubljaničo, Krko, Bistrico in Kolpo. V njegovem dodatku k *Epitome chronologica* (1714) pa so navedene tri reke, in sicer Sava, Krka in Ljubljaniča (Klemenčič 2010: 48). Če naj bi torej figure na Robbovem vodnjaku predstavljale tri reke, bi bile prav naštetje tri popolnoma logična izbira. Treba pa je izpostaviti še eno, sicer mlajšo interpretacijo, po kateri naj bi tri reke – Sava, Krka in Ljubljaniča – predstavljale tri dele Kranjske, in sicer Gorenjsko, Notranjsko in Dolenjsko. Ta teza je vsekakor možna v luči terezijanskih reform, ki so leta 1748 razdelile Kranjsko ravno v tri omenjene kresije. Opozoriti moramo tudi na upodobitev rečnega božanstva na zemljevidu dežele Kranjske (Slika 6), ki ga je Abraham Kaltschmidt izdelal po Janezu Dizmi Florjančiču. Figura, ki ima ob sebi dva vrča z napisi »Savus« in »Colapis«, prav zares spominja na Robbove figure, vendar vsaj za Mateja Klemenčiča (2010: 44) »spet ne dovolj, da bi lahko opredelili, za kakšno – če sploh – povezavo je šlo.« Teza treh kranjskih rek, ki je torej najbolj verjetna, vseeno kliče po razjasnitvi še nekaterih detajlov.

Slika 6: Janez Dizma Florjančič: Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica (vir: Narodna in univerzitetna knjižnica, Digitalna knjižnica Slovenije)

Zanimiva in pozornosti vredna je tudi razlaga Stanka Kokoleta. Njegovo »branje« vodnjaka je tesno povezano z mitom o Argonavtih, ki je navdihnil že prvi Neptunov vodnjak, kar pomeni, da bi bil novi, Robbov vodnjak nekakšen dedič prejšnje vsebinske zasnove. Dve figuri, ki ju najdemo na Robbovem vodnjaku, naj bi zares predstavljali dve kranjski reki, in sicer Savo in Ljubljanico. Ribi, na katerih stojita, naj bi bili sladkovodni, kar naj bi nakazovali njuni atributi. Vendar to ne velja tudi za tretjo figuro, ki ima v roki ostanek palice oz. trizoba. Ta figura naj bi namreč predstavljala Neptuna. Tu je tudi srž Kokoletove interpretacije. Meni, da je riba, na kateri naj bi figura stala, delfin. Pri tem se opira na *Iconologiae* Cesara Ripe, po katerem se delfin vedno pojavlja kot morska in ne kot sladkovodna žival. Mitološko zgodbo bi torej morali razumeti takole: Jazon in preostali Argonavti so najprej pluli po Savi in Ljubljani in nato prenesli ladjo do Jadranskega morja, kjer jih je, če parafraziramo napis na starem vodnjaku, »sprejel Neptun«. Kako pomemben je bil antični mit o Argonavtih za Ljubljansko elito, začenši z njegovima največjima promotorjema Janezom Gregorjem Dolničarjem in Janezom Ludvikom Schönlebnom, verjetno ni treba posebej poudarjati. Vsekakor pa je bila identifikacija s takšnim mitom lažja kakor danes, saj je bila Ljubljana razumljena kot plovna reka. Vredno je omeniti vsaj obisk Karla VI. v Ljubljani leta 1728. Ob odhodu se je cesar vkrcal na ladjo *Carolus Borromaeus* in odplul do Vrhnike. Čeprav so temu botrovali praktični razlogi, ne gre spregledati aluzij na Jazonov mit. Kokoletova hipoteza nedvomno ponuja alternativno »branje« vodnjaka, ki ga je treba vzeti v obzir, in to ne samo v imenu pluralizma tez, temveč kot razlago, ki je vredna resnejšega premisleka.

4 Življenje vodnjaka po njegovi postavitvi

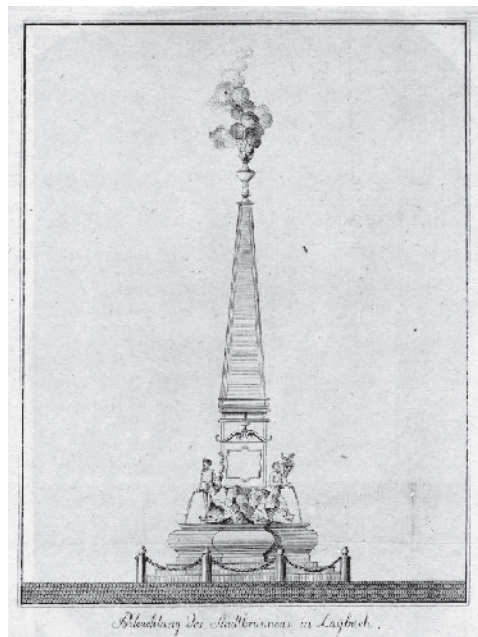
Kaj pa usoda Robbovega vodnjaka po njegovi postavitvi jeseni 1751? Kako zelo so Ljubljančani cenili vodnjak, kaže npr. sklep z 11. oktobra istega leta, ko je mestni svet odločil, naj se vodnjak zastraži, da bi ga obvarovali pred poškodbami. Slikovito to opiše Anton Vodnik (1927: 130): »V ta namen se je magistrat odločil, da naj čuva vodnjak podnevi in ponoči, in sicer od 1. aprila do zadnjega oktobra vsakega leta, menjaje se posebna straža.« Mestni stražni mojster naj bi za izvrševanje te naloge določil še devet čuvajev, ki bi bili za to ob koncu leta posebej nagrajeni. Omeniti moramo tudi upodobitev vodnjaka iz knjige Josepha Rossija *Denkbuch für Fürst und Vaterland* (1815; Slika 7). Grafika prikazuje vodnjak s plamenico na vrhu, ki je osvetljevala vodnjak med 10. in 12. julijem 1814, ob praznovanju zmage nad Napoleonom. V času Ljubljanskega kongresa 1821 pa je nastala prva upodobitev Mestnega trga z vodnjakom, kjer lahko vidimo njegovo umeščenost v prostor skupaj z mestno hišo in preostalimi zgradbami. Že na Rossijevi grafiki vidimo stebričke, ki so vodnjak obdajali in nosili zaščitno verigo ter bili po rušilnem potresu 1895 odstranjeni.

V začetku 20. stoletja je bil Robbov vodnjak že popolnoma »posvojen« in se je razumel kot simbol mesta. To je dobro vidno tudi iz polemike okoli na novo postavljenega Prešernovega spomenika kiparja Ivana Zajca, ki vsaj ob postavitvi in odkritju ni požel pretiranih simpatij. Tako se je v okviru *Naših zapiskov*, ki jih je uredil literarni zgodovinar Ivan Prijatelj in so

se dotikali Prešernovega spomenika, razvnela razprava, v kateri se posredno omenja tudi Robbov vodnjak. Na to je opozoril Miklavž Komelj (1998: 208), ko omenja Jožeta Plečnika in Otona Župančiča, ki naj bi »v zvezi z vodnjakom vpeljal tudi negativno identifikacijo; medtem ko bi po Plečniku moral biti na Robbov vodnjak ponosen vsak Slovenec, je bil za Župančiča vodnjak spomenik neke kulture, s katero je bila pretrgana kontinuiteta in ob kateri se slovenski kolektivni subjekt lahko počuti predvsem osramočeno.« Matej Klemenčič je Komeljevo stališče označil za pretirano, saj Župančič nikjer ne govori o osramočenosti nad Robbovim vodnjakom ali pretrgani kontinuiteti, prejkone poudarja nujnost vodnjaka na Mestnem trgu: »A izkušaj si ga odmisлити od tam – in nenadomestna praznота ti zazija nasproti. Bila bi to praznота zdanjih dni. Ah da, lepo ni pomisliti, da je živel v našem mestu pred stoletji zdrav, instinktiven smisel za umetnost in lepoto in da je sijal vsaj rob italijanskega neba tudi nad naše pokrajine.« (Župančič 1904/05: 147) O Komeljevi oznaki pri samem Župančiču torej ni sledu in zato lahko njegovo misel razumemo bolj kot stilno pretiravanje. Vsekakor pa je mogoče zaznati razliko med Župančičevim in Plečnikovim umetniškim dojetanjem, ki je nedvomno bolj narodno buditeljski. Med drugim Plečnik (1904/05: 150) zapiše takole: »Glavni trg pa vam je naravnost čudovit v ljubki, neprisiljeni domačnosti s svojo umetniško polnovredno mestno hišo in znamenitim vodnjakom odspred, ki je po svoji plemeniti umetniški sorazmernosti vreden, da je ponosna nanj Ljubljana in vsak Slovenec ... Mi imamo umetnost, krepko slovensko umetnost in polno plemenite sorazmernosti, ki nam jo je dala bližina Italije.« Če povzamemo: Komeljev oris Plečnikove pozicije je sicer pravilen, vendar pri Plečniku nikakor ne gre za nasprotovanje Župančiču, temveč prejkone za lastno razmišljanje o nacionalnem slogu.

5 Sklep

Robbov vodnjak vsaj od začetka 20. stoletja naprej torej ni več zgolj vodnjak, temveč pomemben predmet identifikacije. Lahko bi tudi rekli, da vodnjak ni več samo postavljen

Slika 7: Načrt osvetlitve Robbovega vodnjaka v Ljubljani, 1815 (iz knjige Joseph Rossi: *Denkbuch für Fürst und Vaterland*, Wien, 1815), jedkanica, P. 244 x 180 mm, L. 268 x 193 mm, napis sr. sp.: Beleuchtung des Stadtbrunnens in Laybach. I. sp. s svinčnikom: 10, 11, 12, Jüly 1814 (vir: Narodni muzej Slovenije, inv. št. G-2802, Narodna galerija)

v Ljubljani, ampak jê Ljubljana. Ne Plečnik ne Župančič si namreč Ljubljane nista več predstavljala brez njega. Zato se tu vrnimo na naše izhodišče in se vprašajmo naslednje: Ali je vodnjak še lahko predmet identifikacije? Ali še lahko prisluhnemo vsem njegovim mitom, ki ga že od samega začetka povezujejo z mestom, v katerem stoji? Da, vsekakor da. Ko opazujem(o) učence in dijake, ki se prostodušno obešajo po repliki na Mestnem trgu, težko govorim(o) o rezerviranem občudovanju kulturne dediščine, in ko obiščemo originalni vodnjak, razstavljen v Narodni galeriji in na prav posebej zanj pripravljeni lokaciji, težko trdim(o), da se ga ne dojema najprej kakor umetniškega in šele nato kulturnega spomenika. Vendar je tudi pridevek kulturni, povezan z besedo kultura, ki v latinščini pomeni gojiti, posrečen, saj gre za nekakšno »gojenje spomina« skupnih zgodb in vseh interpretacij, ki nam jih ta baročni biser še vedno ponuja. In četudi je v naši dobi skorajda prepovedano verjeti, da je Jazon zares živel, nas tudi Robbov vodnjak lahko vsaj opominja na zgodbe naših prednikov in nas samih.

Viri in literatura

- KLEMENČIČ, Matej, 2013: *Francesco Robba (1698–1757): beneški kipar in arhitekt v baročni Ljubljani*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl.
- KLEMENČIČ, Matej, 2010: *Robbov vodnjak: zgodba mestnega simbola*. Ljubljana: Narodna galerija.
- KOKOLE, Stanko, 2000: Francesco Robba and the Classical Tradition. The Case of Narcissus. Janez Höfler (ur.): *Francesco Robba and the Venetian Sculpture of the Eighteenth Century. Papers from an International Symposium Ljubljana, 16th–18th October 1998*. Ljubljana. 165–174.
- KOKOLE, Stanko, 2006: Some Seventeenth- and Eighteenth-Century Appropriations and Adaptations of the Myth of the Argonauts in Ljubljana: From Texts to Images. *Mediterranean Myths from Classical Antiquity to the Eighteenth Century*. Ljubljana. 213–258.
- KOMELJ, Miklavž, 1998: Robbov vodnjak v Ljubljani. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 34. 206–226.
- PLEČNIK, Jože, 1904/05. *Naši zapiski* 3/10–11. 149–151.
- Reševanje Robbovega vodnjaka*, 1982. Ljubljana: Restavratorski atelje ZSRSVNKD.
- STESKA, Viktor, 1902: Francesco Robba, ljubljanski meščan in kipar. Njegovo življenje in umetniško delovanje. *Dom in svet* 15. 676–683, 730–737.
- STESKA, Viktor, 1921a: Pogačnikova *Compendia descriptio metropolis Labacensis* iz l. 1766. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 1. 103–105.
- STESKA, Viktor, 1921b: O nekaterih ljubljanskih spomenikih. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 1. 49–55.
- STESKA, Viktor, 1924: Neptunov vodnjak v Ljubljani. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 4. 143–147.
- VODNIK, Anton, 1927: Gradnja Robbovega vodnjaka pred mestno hišo v Ljubljani. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 7. 121–138.
- VODNIK, Anton, 1930: Kipar Francesco Robba. *Dom in svet* 43. 97–110.
- VODNIK, Anton, 1935: Francesco Robba. Arhivalna študija. *Kronika slovenskih mest* 2. 134–140, 210–214, 266–269.
- VODNIK, Anton, 1936: Francesco Robba. Arhivalna študija. *Kronika slovenskih mest* 3. 41–44, 95–98, 157–159, 226–228.
- WEIGL, Igor, 2000: *Matija Persky. Arhitektura v družbi sredi 18. stoletja. Magistrska naloga*. Univerza v Ljubljani.
- ŽUPANČIČ, Oton, 1904/05. Vis' a vis. *Naši zapiski* 3/10–11. 147–148.

Voda v *Visoški kroniki* Ivana Tavčarja

DOI: 10.4312/SSJLK.62.116-126

Nika Žlindra, Ljubljana; nika.zlindraa@gmail.com

Zadnje in najbrž najboljšo literarno delo Ivana Tavčarja (1850–1939), enega izmed glavnih predstavnikov slovenskega realizma 19. stoletja, je roman *Visoška kronika* (1919), med drugim ga je zanimivo opazovati z vidika motivike vode, ki dobiva figurativne pomene. V prispevku motivika vode služi kot rdeča nit za analizo usod posameznikov, saj ima metaforične pomene. To nam Tavčarjevo mojstrovino, ki je prestala neizprosni tok časa, razkriva v drugačni, novi luči.

Ivan Tavčar, zgodovinski roman, motivika vode, metafora, simbol

The last and probably best literary work by Ivan Tavčar (1850–1939), one of the main representatives of Slovenian realism of the nineteenth century, is the novel *Visoška kronika* (The Visoko Chronicle, 1919), which is interesting to observe, among other things, from the perspective of the theme of water, which acquires figurative meanings. In this article, the theme of water serves as a common thread for analyzing the fates of individuals because it has metaphorical meanings. This reveals Tavčar's masterpiece, which has withstood the inexorable flow of time, in a different, new light.

Ivan Tavčar, historical novel, theme of water, metaphor, symbol

1 Ivan Tavčar

Visoški gospod, véliko Poljanec in mali kralj so le nekatere izmed oznak, ki so bile pripisane Ivanu Tavčarju – imenitni in vsestranski osebnosti slovenske kulturne, politične in predvsem literarne zgodovine. Vanje se je začasa svojega življenja zapisal kot politik, odvetnik, ljubljanski župan, gospodarstvenik; večnost odmeva pa dosegel skozi besedno umetnost. O njegovi pomembnosti in ugledu izobraženskega meščana in liberalnega vplivneža pričajo funkcije v vseh pomembnih društvih in kulturnih ustanovah (Dramatičnem društvu, Narodni čitalnici, Slovenskem pisateljskem društvu, Slovenski matici). Tavčarjeva literarno-ustvarjalna pot se je od prvih objav v šolskih rokopisnih glasilih strmo vzpenjala in plemenitila z objavami pripovedno proznih del v osrednjih literarno-kulturnih revijah *Slovenski glasnik*, *Zora* in *Ljubljanski zvon* (Perenič 2023: 80–109) ter dosegla vrhunec po pisateljevem literarnem predahu s poslednjima romanoma *Cvetje v jeseni* (1917) in *Visoška kronika* (1919). Njegova literarna usmeritev, politično-nazorska pripadnost in živ-

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

ljenjska izkušnja so vseskozi harmonično korespondirale, zato lahko v literarnih delih prepoznavamo sledove pisateljeve družbenozgodovinske stvarnosti druge polovice 19. in prvih dveh desetletij 20. stoletja (Grdina 2015: 20). Premisleku narodnopolitičnih vprašanj svoje dobe je prostor v zgodovinski preobleki odmeril tudi v svojem labodjem spevu – *Visoški kroniki*, ki jo je dogajalno umestil na дворец Visoko v rodno Poljansko dolino. Obravnavani roman, ki ga bomo v nadaljevanju opazovali skozi motiviko vode, po prepričanju več literarnih zgodovinarjev stoji na vrhuncu Tavčarjeve ustvarjalne in življenjske poti.

2 Voda v Tavčarjevem pripovedništvu

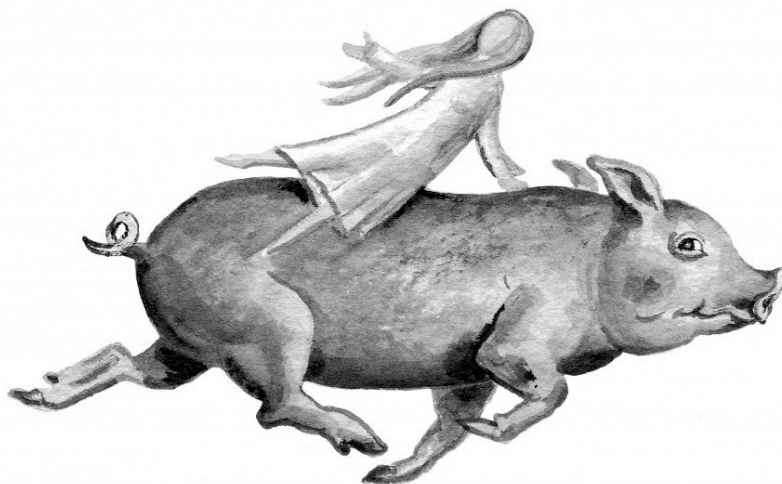
Zraščenost z domačo Poljansko dolino, ki se razprostira ob porečju Poljanske Sore, se vseskozi kaže tudi v pisateljevem pripovedništvu, zlasti pri izbiranju dogajalnega prostora, prek katerega se na simbolni ravni nenehoma vrača tja, od koder je izšel, torej domov (Perenič 2023: 66–67). Razpoznavna je v motivih iz narave, ki Tavčarjevemu pripovedništvu dajejo lirične poudarke. Izstopajoče so v pripovednem tkivu motivne pojavitve različnih vrst gozdnih dreves in sadnega drevja, hribov in gora, zemlje, cvetja in seveda vode. Kakor zemlja in zrak tudi voda pomembno prispeva k dinamiki literarnega prostora, ki ga »razgibavajo« še veter, vremenski pojavi (dež, bliskanje) in celo njihove negativne posledice, kakor so plazovi in povodnje (Stanonik 2024: 118–119). Že v glavah starih grških mislecev je voda veljala za eno od prapočel sveta. Zaradi svoje fluidnosti je vodila k spoznanju o spreminjanju, minevanju stvari na eni in njihovi stalnosti na drugi strani. Ob zazrtju v njeno skrivnostno globino, ki na površini odseva naš svet in tudi nas same (Uršič 2008: 87–92), voda vzbuja in nagovarja čustva, čute in domišljijo. Tudi Tavčarjevo, čigar pripovedi je zanimivo opazovati tudi skozi optiko vode, ki privzema različne oblike: od nedolžnih kapelj, curkov, luž, izvirnov in studencev prek tolmunov in rek, vse tja do silovitih in razdiralnih hudournikov (Stanonik 2024: 119). V noveli *Otok in Struga* (1897) naslovna Struga pomeni tok življenja. Dogajanje je postavljeno ob reko Krko, ki je predstavljena kot temačna in vrtinčasta reka, v kateri se utopi ena izmed književnih oseb. Na motiv nevarne vode, ki povzroči smrt z utopitvijo protagonista Jošta Tolmajnerja, naletimo v Tavčarjevi zgodovinski podobi *Grajski pisar* (1889). V noveli z zgodovinsko tematiko *Kuzovci* (1899) pa je žrtev vode Peter Smuk. V noveli *Vita vitae meae* (1883) v povodnji in tudi zaradi človeške zlobe življenje izgubi Carolus Kosem. Voda je glavni vzrok smrti tudi v dveh izmed dvanajstih »slik« venca *Med gorami* (1888), in sicer *Holekova Nežika* in *Kočarjev gospod*. Omeniti velja novelo *Valovi življenja* (1877), ki v naslovu kaže na vlogo vode in ima metaforične razsežnosti; valovi tu prisposodablajo nemirno in razburkano življenje protagonista. Motivika vode je močno zastopana v obeh omenjenih »labodjih spevih« Ivana Tavčarja, in sicer *Cvetju v jeseni* (1917) in *Visoški kroniki* (1919). V prvem pisateljevem pripovedniškem vrhuncu, romanu *Cvetje v jeseni*, motivika vode ponazarja idilo, preprostost, pristnost in moralno čistost kmečkega sveta – odlike, ki jih protagonist Janez v nasprotju z mestnim okolišem najde na Jelovem brdu pri Presečnikovih. V vasici pod Blegošem ne odkriva le naravnih

lepot podeželja, ampak tudi prebujajočo se ljubezen do Presečnikove Mete, ki je prav tako pospremljena z motiviko vode. Čeprav se zdi, da na podeželju ob ljubljennem dekletu končno doseže duhovno obnovo in najde pozno življenjsko srečo, so njegove namere skaljene, voda pa ob tem simbolno opominja na minljivost življenja.

3 Voda v romanu *Visoška kronika*

V *Visoški kroniki* se voda kot motiv pojavi predvsem v funkciji nekakšne razsodnice in obenem branilke nedolžnosti na čarovništvo obsojene Agate Schwarzkobler. To je osrednji dogodek romana, v katerem mora Agata, ki je za ženo namenjena kronistu Izidorju, in s tem ena izmed ključnih literarnih oseb zaradi krivičnih čarovniških obsodb v izogib smrti prestati preizkus z vodo in se torej živa vrniti iz deroče reke Sore, da bi dokazala svojo nedolžnost.

Nato je pogledala pred sé v vodo. Tu pred njo je bila plitvina, bolj spodaj pa je bila površina temnikasto zelena, kakor vselej pri globočini. Tudi se je sukala tu in umazane pene je okrog vrtela. Agata je napravila križ, se sklonila, stisnila srajčico okrog nog in pogumno stopila v vodo. [...] Že ji je segalo čez kolena, da so se pokazali zaokroženi udje in da je že nekaj njenih las plavalo po vršini. (Tavčar 2004: 167)

Slika 1: *Prašč nad Visokim* (v izvirniku v modri barvi), ki upodablja človeško omejenost, preseženo z očiščenjem v vodi (ilustracija akademske slikarke Maje Šubic, vir: reklamno gradivo, nastalo leta 2019, ob gostovanju SNG Drama s predstavo *Visoška kronika* v režiji Jerneja Lorencija na Visokem)

Spregledati ne gre niti nekaterih drugih pojavitev vode v romanu, ki je spodbudila več literarnozgodovinskih interpretacij. V neposrednem nadaljevanju se bomo oprli zlasti na interpretaciji dveh tavčaroslovcev, in sicer Marijana Krambergerja in Urške Perenič, ki sta o Tavčarju napisala tudi vsak svojo monografijo, pri tem pa bo pozornost usmerjena na vlogo in pomen vode.

Krambergerjeva razlaga v središče postavlja usodo kronista in protagonista Izidorja K(h)al(l)ana, ki je po prepričanju literarnega zgodovinarja nosilec sporočilno-idejne osi pripovedi (Kramberger 1964: 130). Detajlna analiza vključuje tri determinante, ki jih interpret razume kot pglavitne gradnike Izidorjeve osebnosti, zlasti njegove servilnosti, bojzljivosti, omahljivosti in pomanjkanja osebne iniciative. To so njegov odnos do očeta, vpliv fevdalizma in stanovska pripadnost (Kramberger 1964: 72), iz katerih je mogoče razumeti njegova postopanja in tudi pomembnejše pripetljaje v romanu. Ob tem je zanimivo, da so vse prelomnice njegovega literarno upovedenega življenja pospremljene z vodno motiviko.

Že v zgodnjem otroštvu Izidorja Kalana so bili s priklenitvijo na očeta Polikarpa (Kramberger 1964: 80), ki ima skrivnostno preteklost,¹ ustvarjeni zametki njegovega bojzljivega in neavtonomnega značaja. Oče ga po krutem kaznovanju s pohabljenostjo, pri katerem mu zaradi poskusa kraje s sekirico odseka pol mezinca, pošlje za vajenca h kovaču v Škofjo Loko. Izvemo, da je kovačnica stala »zunaj mestnega obzidja, nekako tam, kjer se skupaj zlivata *selška in poljanska voda*« (Tavčar 2004: 17).² Čeprav omemba vode oz. reke, ki teče ob kovaški delavnici, sprva morda ne vzbuja posebnih aluzij, je dograditev motivike v nadaljevanju dovolj jasen signal, pa ne samo o pomenu elementarnih sil v življenju človeka, ampak tudi kot ogledala čustev in razpoloženj človeka. Mislimo na slikovit romaneskni prizor loških fantov, ki so skakali z mostu reke Sore, skozi Izidorjevo otroško doživljanje pa dobivamo vpogled v njegovo notranje dogajanje ter predvsem plahost in celo strah (Kramberger 1964: 81–82). Voda nastopa v vlogi nevarne, strah vzbujajoče sile, ki ji kronist Izidor ni kos.

Pri *kopanju* so skakali loški fantiči s tega mostu navzdol v *vodo*, ali ni se vedelo povedati, da bi se bil kdo pri tem kdaj ponesrečil. Prigovarjali so tudi meni, pa me niso mogli pregovoriti, ker je bilo vendar previsoko. (Tavčar 2004: 19)

Izidorju požene strah v kosti tudi obisk Loškega gradu in tamkajšnjih ječ, v katere so zastopniki freisinških škofov zapirali obsojence (Kramberger 1964: 83). Prizor, v katerem ječar Schwaiffstrighk fantiču razkazuje ječe, je prav tako pospremljen z motiviko vode. Podo- bo vodnjaka, ki za obsojene hudodelce predstavlja prehod v kaznilnico, je mogoče brati oz. razumeti kot nekakšno stičišče med zemeljskim svetom in onostranstvom. Vodnjak

1 Življenje protestantsko naravnaneega, surovega in silaškega očeta Polikarpa je usodno zaznamovalo dejstvo, da je zaradi pohlepa umoril vojnega kamerada Jošta Schwarzkoblerja v tridesetletni vojni. Umor je Polikarpu kljub zagotovljenemu bogastvu prizadejal doživljenjske muke in trpljenje.

2 Poudarke v citatih označila N. Ž.

tu ponazarja mikrokozmos oz. udejania kozmično sintezo (Chevalier 1993: 668) zemlje in pekla. Hudodelci Loškega gradu torej skozenj prehajajo iz enega kozmičnega reda v drugega ali se znajdejo sredi spojitve obeh.

»Tu sem pridejo grešniki vseh grešnikov!« Pri teh besedah je ječar dvignil lesen pokrov. »Tu doli,« je nadaljeval in kazal na nekaj *vodnjak*, »spuščamo na smrt obsojene hudodelce. [...] Navadno se nabere spodaj tudi nekaj *vode*, da jetnik stoji v nji, kar pa je dobro, če sili človeku kri v glavo. (Tavčar 2004: 20)

Prisotnost motivike vode je značilna tudi za srečanje Izidorja z nesojeno nevesto in poznejšo soprogo Margareto Wullfing v Davčah, kamor ga oče Polikarp pošlje, da bi jo zasnil. Voda, ki blagodejno poteši Izidorjevo žejo, se tu pojavi kot vir življenja.

V hiši je postalo silno vroče in nadležne so postajale tudi muhe. Pri vratih na klopi je stal škaf, a *vode* ni bilo v njem, da bi si bil ugasil žejo. Zatorej sem vzel korec s škafa ter stopil v vežo. Zdelo se mi je, kakor bi pri zadnjih vratih šumela *voda*. Ondi sem stopil na plan, kjer je res tekla *voda* po dolgem žlebu. Pri tem žlebu je stalo dekle in je cunje pralo v čebriču. (Tavčar 2004: 43–44)

Izidorjeva zrelejša leta pomembno zaznamuje prihod Pasaverice,³ ki v rodbini Kalanovih odpre stare rane, obudi spomin na sina in Polikarpovega vojnega kamerada Jošta Schwarzkoblerja, s tem pa zaplete dogajanje v romanu. Še posebej pa vpliva na Izidorjevo življenjsko usodo. V pogovoru med njo in visokim gospodarjem Polikarpom se znova pojavi voda, in sicer kot nekaj, kar je vredno občudovanja in kar vzbuja hrepenenje (po domu).

»Polikarp,« je zaihtela, »kaj ti veš, kako smo živeli na Nemškem! Kdo bi se pehal kot tepen mezeg po svetu, če bi lahko doma živel in gledal na *zeleno reko* pod sabo!« (Tavčar 2004: 64)

Voda dobiva druge in drugačne pomene, ko v življenje Izidorja vstopi že omenjena Agata Schwarzkobler, s katero naj bi se na očetovo željo pred smrtjo poročil in ji prepustil polovico Visokega. Čeprav je Agata Izidorju všeč, njeno domnevno čarovništvo v njem razblini namere in predvsem povzroči hude notranje boje, ki so pospremljeni z motivi vode. Voda nastopa kot preteča višja sila, ki mu spodkopava tla pod nogami. V odlomku je občutenje protagonista skozi prvoosebno in notranje žariščeno pripoved primerjano z vejo, ki jo odnaša neukrotljivi vodni tok.

3 Pasaverica (Marija Schwarzkobler) je bila stara in betežna starka, prekupevalka platna, odpustnih listkov in drugega blaga, ki se je na predvečer življenja po naključju znašla na Visokem ter se izkazala za mamo umorjenega Jošta Schwarzkoblerja in staro mamo njegove še živeče hčere in ključne literarne osebe v nadaljevanju romana – Agate Schwarzkobler.

Ko sem se prebudil, sem ležal v gorenji hiši in z *vodo* so mi močili glavo. [...] Bil sem kakor odlomljena veja, ki je pri povodnji zašla v Soro: *voda* jo vleče s sabo in ustaviti se ne more. Taka veja je bila moja duša: božja jeza jo je drvila s sabo, da se nikjer ni mogla ustaviti! (Tavčar 2004: 137)

Voda v romanu igra pomembno oz. bistveno vlogo tudi v prizoru, ki predstavlja preizkus Agatine nedolžnosti – v čarovniškem procesu. Tovrstni preizkusi so dejansko zgodovinsko izpričani. Temeljili so na prepričanju, da voda kot element čistosti ne prenaša zla. Ker se v slovenskih deželah tak preizkus, poznan tudi kot čarovniška kopel, v procesnih aktih ne omenja, predpostavljamo, da je bil v rabi zelo redko (Košir 1995: 172). Tavčarjeva izbira vode med različnimi elementi in načini preizkušanja nedolžnosti v našem razumevanju priča o izrazu zavedanja in spoštovanja moči in veličine neugnane višje naravne sile.

»Če ti je mogoče,« je vpil škof, »odpri ušesa in poslušaj! Poskusiti hočemo z *vodo*. Če pride Agata na kateri koli način, na kateri koli način živa iz *vode*, je njena nedolžnost dokazana.« (Tavčar 2004: 146).

Z Agato so obstali na kraju, kjer je imela stopiti v vodo, v *Poljanščico*, ker je bila iz Poljanske doline. [...] Agata je napravila križ, se sklonila, stisnila srajčico okrog nog in pogumno stopila v *vodo*. [...] Naprej je silila, zašla je v *curek*, da je voda zašumela okrog nje in da jo je prav hitro izpodneslo. Naenkrat je ležala deklica v valovih, pa se je zopet vzdignila. (Tavčar 2004: 166)

V odlomku voda zaradi prozornosti simbolizira čistost in nastopi s svojo razsodniško in očiščevalno močjo. Razsodba o Agatini življenjski usodi je s potopom vanjo povsem prepričana tej višji elementarni sili, ki dekle spodjeda in zaobjema vase, a na koncu iz globočine vrne na površje in ji nameni življenje. Preizkus nedolžnosti v vodi izhaja iz prepričanja, da voda detektira, izmije in ugonobi zlo.

Prizor čarovniškega preizkusa dopolnjuje skok v vodo Agatinega rešitelja Jurija Kalana, ki je hkrati dokončen padeč Izidorja z mesta visoškega gospoda (Kramberger 1964: 152–153). S tega stališča je pomenljiva vodna ploha, ki se ulije nanj in je močno povezana z emocijami – tako Izidorjevega poraza kakor Jurijeve zmage in globine njegove ljubezni do Agate.

Takrat pa se je tudi zgodilo, da je brat Jurij v obleki in obutvi skočil v *vodo* – Okrog njega je zavreščalo in visoko je zapljuskalo, da sem, ker sem tičal v bližini, prišel pod *ploho* in da sem bil moker skoraj ravnotako kakor on, ki je že plaval sredi vodovja. Parkrat se je pognal, pa je bil pri nji, ki se je bila sredi globočine zopet prikazala. Z močno roko se je je oklenil, z drugo pa je delal mogočne kroge, da sta bila prav kmalu pri kraju, kjer je bila *voda* plitva. (Tavčar 2004: 168)

Izidor svoje dušno trpljenje primerja s pristankom med mlinskima kolesoma v njunem nebrzdanem vrtenju, čemur sledi odpoved položaju Polikarpovega naslednika oz. gospodarja na Visokem.

Z Jurijem sta zlezla v sedlo, jaz pa sem vzel povodec v roko. Pri tem nismo govorili, – čemu tudi, ko je bilo le pravično, da ni en sam tičal celo pot na konju. Hodili smo naprej po dolini in *voda je močno šumela* na naši levici. [...] Ko sem se oziral na ta dva, se je v meni nekaj pretrgalo in padlo je zagrinjalo, da sem lahko gledal na vse, kar je tičalo za njim. In tedaj je prišla moja duša med dve težki *mlinski kolesi*, ki sta se vrteli hitreje in hitreje, da se je ta duša tresla in zvijala od težkega trpljenja! (Tavčar 2004: 174)

Ko sta *mlinski kolesi* odnehali in ko je izmučena moja duša prišla k neznatni moči, sem vedel, da mi je delati pokoro ne samo za ubogega svojega očeta, temveč tudi zase, za svoje velike pregrehe. – Proti jutru smo prekoračili *plitvino* pri Visokem – bil sem še tako zmeden, da nisem čutil *hladne vode*, ko sem stopal po nji. (Tavčar 2004: 174–175)

Zlasti v dialogu s Krambergerjem, a tudi v odmikih od njegove razlage, svojo interpretacijo tega vélikega Tavčarjevega besedila gradi literarna zgodovinarica Urška Perenič, ki glavno sporočilnost *Visoške kronike* vidi v posredovanju (umetniške) vizije sveta, po kateri je najidealnejši prostor človekovega bivanja, delovanja in nehánja v nekakšnem magičnem medprostoru med tostranstvom in onostranstvom (Perenič 2023: 228). To je v njenem razumevanju tudi najčistejše »prostorje« človekovega obstajanja, kjer življenje najbolj intenzivno »valovi« (prav tam: 233). Simbolika valovanja obče korenini v uvidu o homogenosti, enovitosti vodne gmote same in njenih neprestanih gibanj z ritmičnim dvigovanjem in spuščanjem vodne gladine, zato se motivno in pomensko navezuje na prepород, obnavljanje, nepretrganost oz. kontinuiteto ter s tem ponazarja cikličnost življenja. Na drugem bregu valovi s svojim bučanjem in pljuskanjem izvabljajo drugačne simbolne pomene, ki v nemirnem gibanju vode prepoznavajo življenjsko prekipavanje (Chevalier 1993: 17, 662–663). »Valovanje« in čistina v omenjeno prostorje dialoga živega z mrtvim torej neizbežno vabita vodo, ki jo v našem razumevanju prepoznavamo kot ločnico ali vez tega prostorja, saj je vir življenja in vir smrti, ustvarjalka in uničevalka (prav tam: 663).

Po interpretaciji Urške Perenič (2023: 235–236) je treba v povezavi z odnosom med to-in onstranskim oz. zemeljskim in nadzemeljskim in hkrati kot znamenje božje prisotnosti izpostaviti tudi motiv plahutajočega muhovčka nad Agatino glavo, in sicer v trenutkih njenega brodenja v vse globljo vodo med sojenjem.

Tik vode je rasel jesen in star je že moral biti, ker je vrh kazal suho vejevje. Pri tolikem šumu, pri tolikem številu zbranih ljudi je bil sédel na suho vejo mlad muhovček. Ni se bal ne vpitja

ne množic. »Ček!« – je dejal in spustil se je z jesena. Agati okrog glave se je poganjal za mušicami, ki jih je mrgolelo po zraku. Tudi dve lastovki sta se pripodili nizdol po Poljanščici ter parkrat zaplesali okrog deklīča, o katerem smo že skoraj vedeli, da ne bo prišla živa iz vode. – O tem se je pozneje govorilo še leta in leta. – Loško ženstvo je padlo na kolena, in glasno je zadonela molitev svetega očenaša [...] (Tavčar 2004: 167–168)

Ček!« »Ček!« »Ček!« se oglašā (najbrž) taščica, ki se Agati poganja okrog glave (in se ji pridruži glasnici pomladi, sreče in ljubezni), kar prikliče pred naše oči podobo tiste ptičice, ki je Jezusu na križu iz čela izpulila trn, pri tem pa se ranila v prsi, kjer ji je ostal rdeč madež. Zato moremo taščico, ko se poganja okrog glave oziroma čela dobre Agate (ki jo izpod površine vode sicer reši Izidorjev brat Jurij) znotraj »tkiva« Visoške kronike, v kateri je zelena zemeljska stvarnost, na kateri vsi visimo, vseskozi zaznavna v valovanju z onostranskim, razumeti kot znamenje božje prisotnosti in varstva. (Perenič 2023: 235–236)

Poslednjič se motiv vodnjaka v kontekstu simbolike srečevanja tostranskega z onostranskim pojavi v pripisu Izidorjevega sina Georgiusa Postuma, ki v sklopu dogajanja na Visokem pogosto kramljanje mater Margarete in Agate primerja s čebljanjem račić pri vodnjaku. Njegova primerjava sprva morda ne vzbuja predstavljene simbolike vodnjaka, toda zaradi pripisa – ki omenja smrti obeh bratov Kalan in Jurijeve najstarejše hčerke zaradi kužne bolezni, ki je prizadela Visoko ter gospodovanje prepustila Agati in Margareti –, bi bilo Georgiusov pogled nanju kot na račići pri vodnjaku, zbirajoči se torej na mestu, kjer je stik z onostranstvom mogoč, možno razumeti v okviru te simbolike. Pogled na vodnjak v smeri od spodaj navzgor namreč spominja na velikanski teleskop, usmerjen iz zemeljskega drobvoja na nebeški pol, ki omogoča komunikacijo s prebivališčem mrtvih in tako pooseblja življenjsko komunikacijsko pot (Chevalier 1993: 668).

Šiba božja nas je tepla. Leta 1716. se je priklatila s srbskih bojišč neusmiljena morilka, divja kužna bolezen. Na Visokem je pograbila in pokončala gospodarja Jurja in najstarejšega otroka, Marijo Ano, tako da smo imeli v enem tednu dva pogreba. Sedaj še živita obe materi in Suzana, hči Jurja, ter jaz, Georgius Postumus, sin Izidorja. Na štirih očeh počivajo potemtakem prihodnji časi visoških dveh kmetij. Mati Margareta in mati Agata stikata dostikrat sivi glavi skupaj in čebljata kakor dve račići pri vodnjaku. (Tavčar 2004: 187)

4 Biblični okviri motivike vode v romanu *Visoška kronika*

Voda je v pojmovanjih številnih tradicij, filozofij in religij materia prima ali prapočelo, povezana z izvirom in začetkom (življenja). V babilonski kozmogoniji se je na začetku vsega raztezala po večnosti le ena homogena materija – prvobitne vode; grška mitologija kot najstarejšega titana oz. sina prvinskih božanstev Urana (nebo) in Gaje (zemlja) priznava Okeanosa (oceanski tok), v hindujskih besedilih naletimo na rek »Vse je bilo voda« in

taoistično besedilo pravi, da »prostrane vode niso imele bregov« (Chevalier 1993: 663). Tako se tudi *Sveto pismo* začenja z naslednjimi besedami v Genezi:

V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo. Zemlja pa je bila pusta in prazna, tema se je razprostirala nad globinami in duh Božji je vel nad vodami. (1 Mz, 1,2)

Voda se nam torej slika kot stvariteljska prvina oz. kozmogoničen simbol. Globina simbolike vode v *Svetem pismu* je izjemno bogata in mnogovrstna, z njeno navzočnostjo so pospremljeni vsi odločilni trenutki znotraj zgodovine odrešenja v Stari zavezi. Prav tako dediščino proslavljanja veličastnosti voda prevzema in nadaljuje Nova zaveza. Medtem ko se voda v Stari zavezi kaže predvsem kot simbol življenja, v Novi zavezi postane simbol Duha. Motivika vode se v bibličnih okvirih pojavlja v najrazličnejših oblikah in s tem prinaša raznovrstne simbolne pomeni. Voda je lahko simbol blagoslova, očiščenja, preizkušnje, (duhovnega) življenja in navsezadnje večnosti (Chevalier 1993: 663–665). Motivi vode z biblijskimi simbolnimi pomeni in medbesedilnimi navezavami na judovsko in krščansko izročilo osmišljajo tudi Tavčarjev poslednji tekst – *Visoško kroniko*.

Vzporednice so vidne zlasti med osrednjim prizorom Agatinega čarovniškega sojenja s preizkušnjo v vodi in znamenitim Noetovim vesoljnim potopom, saj je v obeh dogodkih poudarjena očiščevalna moč vode, ki odpravlja zlo in hudobijo. Bodisi čarovniške pregrehe bodisi moralno in duhovno izrojenost človeštva.

Navsezadnje je Joannes Franciscus zapovedal in vsakemu, ki hoče poslušati, naznanil, da naj se nad obdolženko poskusi z vodo, in sicer tako, da bodi *očiščena*, če pride na katerikoli način živa iz vode. (Tavčar 2004: 159)

[Bog] tudi davnemu svetu ni prizanesel. Obvaroval pa je Noeta, enega od osmih, glasnika pravičnosti, ko je poslal potop na svet brezbožnih. (2 Pt, 2,5)

Voda se kot instrument obrednega očiščevanja v motivu krščanskega škropljenja z blagoslovljeno vodo pojavi tudi v prizoru Izidorjevega obiska Loškega gradu, po katerem ga popelje ječar in mu razkaže sobo umorjenega škofa ter ob tem pravi:

Ali v tej sobi bi jaz ne hotel spati, za vse gradove ne, kar jih ima fraysinški škof, in tudi ne, če bi mi dali s sabo sodček blagoslovljene vode, da bi škropil z njo celo noč. (Tavčar 2004: 23)

Močna biblijska simbolika vode je opazna v besedah Izidorjeve protestantsko nastrojene stare mame iz Davč, ki v vnuku prepozna papista oz. krivoverca. Iz njih se zrcali razočaranje nad duhovno degradacijo človeštva, ponazorjeno z *lužo babilonske gnojnice* in zavračanjem pravih verskih resnic, upodobljenih v *studencih čistege evangelija*. Pomen

njenih besed se nam razkrije v navezavi na Razodetje, v katerem je »Babilon véliki, mati nečistnic in gnusob zemlje!« (Raz 17,5) sam po sebi simbol greha, malikovanja, svetoskrunstva in duhovne praznine. Nasprotje je vidno izraženo z uporabo motivike vode: bistrega, čistega in kipečega studenca v vlogi oznanjevalca božje dobrohotnosti na eni strani ter plitke, umazane in z gnojnico napolnjene luže na drugi strani.

Studenci čistega evangelija pojemajo v ti nesrečni deželi in ljudstvo zajema iz luže, v kateri se nabira babilonska gnojnica! (Tavčar 2004: 43)

Velike ali visoke vode, ki jih v svojih samogovorih ponovno omenja stara ženica iz Davče, v *Svetem pismu* napovedujejo preizkušnje in nevarnosti. Voda tu nastopi kot hudobna sila, ki podira, požira in kaznuje, povzroča stiske in trpljenje.

Noč in dan je trpljenje moja jed. Gospod je poslal name veliko *vodo*, da se *potapljam* v nji. Moja duša je bila preganjana in k tlom je potlačeno moje življenje! (Tavčar 2004: 48)

Zaključimo s pozitivno konotiranim simbolnim pomenom blagoslova, ki ga voda vzbuja na več mestih v romanu. Mislimo na prizor, v katerem Izidorja zaradi neposlušnosti v odnosu do grajskega glavarja doleti kazen v sramotilni kladi. Svojo usodo primerja z zveličarjem na križu in hrepeni po blagodejni vodi, ki bi ga blagoslovila.

Sveti moj patron mi je tedaj vdihnil misel, da je ta klada del tiste pokore, ki jo imam delati za svojega očeta – krivoverca! Mučil me je pot, mučila me je žeja, ker je solnce še vedno pripekalo. Kakor Izveličar na križu, sem zaječal nekolikokrat, da me žeja. Mojemu ječanju se ni odzvala živa duša! [...] Pristopila je k meni Margareta Wulffingova, vsa objokana in vsa blede. Prinesla mi je korec vode, pomešane z vinom, da sem si ugasil žejo. Nato mi je s predpasnikom obrisala obraz in mokre lase, da me je preplula prijetna nova moč. (Tavčar 2004: 78–79)

5 Zaključna misel

Tavčarjev literarni opus, s posebnim poudarkom na *Visoški kroniki*, je prepleten z različnimi pomeni motiva vode. Ta je v vlogi razsodnice, lahko predstavlja čistost, pretečo višjo silo, lahko je vir življenja ali nekakšno stičišče tostranskega z onstranskim. Figurativni, simbolni in metaforični pomeni vode se dodatno plastijo ob upoštevanju motivike vode v *knjigi knjig*. Lok v romanu razpoznavne svetopisemsko navdahnjene simbolike vode se pne med stvariteljsko prvino, instrumentom obrednega očiščevanja, znamenjem božje dobrohotnosti in utelešeno nevarnostjo. Prav tako pa pričujoča analiza motiva vode na svojstven način podpira obe predstavljeni literarnovedni razlagi *Visoške kronike*. Interpretacijo Marijana Krambergerja, osredinjeno na kronistovo usodo. Voda se namreč (iz)kaže kot razsodnica s simbolno konotacijo očiščenja zlasti ob Agatini čarovniški sodbi. Z literarnovedno

razlago Urške Perenič (ta vrhunec romana prepozna v Tavčarjevem nakazovanju naj-idealnejšega prostor(j)a človekovega bivanja, ki je v dialogu živega z mrtvim), pa se naše razumevanje povezuje zlasti tam, kjer se voda kaže kot pomembna ločnica in obenem močna vez med to- in onstranskim, med tukaj in tam.

Viri in literatura

- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, 1993: *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- GRDINA, Igor, 2015: Biografski portret Ivana Tavčarja. Igor Grdina (ur.): *Tavčarjev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 7–83.
- KOŠIR, Matevž, TRATNIK VOLASKO, Marjeta, 1995: *Čarovnice: predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- KRAMBERGER, Marijan, 1964: *Visoška kronika: Literarno-zgodovinska interpretacija*. Ljubljana: DZS.
- PERENIČ, Urška, 2023: *Ivan Tavčar – Na valovih življenja*. Ljubljana: Beletrina.
- STANONIK, Marija, 2024: Prostor in čas v Tavčarjevi poljanski literaturi. Tomo Virk (ur.): *Od Svetinove Metke do Visoške kronike: znanstvene razprave ob stoletnici smrti Josipa Stritarja in Ivana Tavčarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 112–125.
- TAVČAR, Ivan, 2004: *Visoška kronika*. Ljubljana: DZS.
- URŠIČ, Marko, 2008: Voda, misli in sanje = Water, thoughts and dreams. Lidija Globevnik (ur.): *Stanje in perspektive ravnanja z vodo v Sloveniji (zbornik prispevkov)*. Celje: Društvo vodarjev Slovenije. 87–92.

Vodni element v Pahorjevem življenju in njegovi prozi

DOI: 10.4312/SSJLK.62.127-134

Ema Terpin, Gorica; terpinema@gmail.com

Boris Pahor, slovenski tržaški pisatelj, je doživel veliko uspeha na mednarodni ravni, vendar se je vselej rad vračal v rodni Trst. Trst je med drugim opredelil v svojem prvem romanu *Mesto v zalivu*. Prispevek izpostavlja element morja in vode v širšem pomenu, ki v Pahorjevem pripovedništvu pomaga graditi mozaik njegove tržaške identitete. Upošteva tudi nekatera najnovejša dognanja, predstavljena v dveh večavtorskih znanstvenih monografijah v (so)uredništvu Urške Perenič in Igorja Grdine.

Boris Pahor, Trst, slovenska književnost, morje

Boris Pahor, a Slovenian writer from Trieste, achieved great success internationally, but he always loved to return to his native Trieste. He defined Trieste, among other things, in his first novel, *Mesto v zalivu* (The City on the Bay). This article highlights the element of the sea and water in a broader sense, which in Pahor's narratives help build the mosaic of his Trieste identity. It also takes into account some of the latest findings presented in two multiauthor research volumes (co-)edited by Urška Perenič and Igor Grdina.

Boris Pahor, Trieste, Slovenian literature, sea

1 Uvod

Voda velja za najpogostejšo in tudi eno najpomembnejših snovi na Zemlji. Kot eden izmed ključnih elementov je bila prepoznana že za časa starogrških mislecev. Tales iz Mileta je za svojo *arhé*, torej prvotno bit, določil vodo. V kitajski mitologiji pa je bila voda eden izmed petih temeljnih elementov. Na podoben način Boris Pahor (2008a: 68) v avtobiografski knjigi *Moje suhote in njihovi ljudje* prepoznava vodo kot »osnovni vir življenja«. Pravzaprav se voda v Pahorjevem pripovedništvu kaže na dva načina. Najprej v fizičnem smislu, in sicer kot morje v okolici rodnega Trsta, ki je kot tako tudi element pokrajine v več njegovih delih – kjer dobiva tudi metaforične in simbolne razsežnosti (npr. *Mesto v zalivu*, *Grmada v pristanu*, *Moj tržaški naslov*).

Zato ne čudi, da na element oz. motiv morja bodisi posredno bodisi neposredno naletijo tudi v naslovih nekaterih pisateljevih del, denimo *Mesto v zalivu*,¹ *Vila ob jezeru* ali

1 Besede v naslovih del in citatih poudarila E. T.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

Dihanje morja. Zbirka črtic oz. novel *Grmada v pristanu* že z besedo pristan nakazuje kraj, kjer se stikata morje in morska trgovina. Tudi naslov Pahorjeve afriške kronike *Nomadi brez oaze* bi lahko povezali z vodo, saj je oaza porasla površina z vodo v puščavi. Ne spreglejmo niti Pahorjeve *Zgodbe o reki, kripti in dvorljivem golobu* ter zbirke kratke proze *Na sipini*;² pri slednji gre namreč za naravni element, ki nastane zaradi morja in v svojem sobivanju trči ob vodo. Na področju esejistike omenimo brošuro *Odisej ob jamboru* ali pa knjige (zapisov, esejev, polemik) *Ladja brez krmarja*, *Pogled iz jamborovega koša*, *Napoved nove plovbe*, *Ta ocean*, *strašno odprt*, v katerih se prav tako pojavlja vodni element, ki lahko kaže na prostor dogajanja ali dobiva simbolne razsežnosti.

Z elementom vode oz. morja je ne nazadnje povezano tudi ime revije *Zaliv*, ki jo je urejal Boris Pahor in kjer je od 1966 do 1991 zlasti v obliki esaja, polemike in glose branil pravice tako slovenske skupnosti v Italiji kakor se zavzemal za pravice ogroženih jezikov in kultur.

Ob tem voda vselej dobiva tudi poteze skrivnostne entitete, na katero pisatelj navezuje svoja razmišljanja, ki dobivajo filozofsko globino. V že omenjeni avtobiografski knjigi *Moje suhote in njihovi ljudje* Pahor morje opiše kot »skrivnost veselja«, »nadmoč narave«, »mogočn[i] element, ki skriva globoki podvodni svet« (Pahor 2008a: 270).

2 Motivno-tematski svet pripovedi Borisa Pahorja

Boris Pahor, slovenski tržaški pisatelj, si je v literarni zgodovini utrdil položaj zlasti kot pisatelj-pričevalec, saj je v središče svojega pripovedništva postavil tematizacijo grozot fašizma, nacizma in komunizma – ki jim je vsem po vrsti trmasto nasprotoval (npr. Pahor 2011). Vendar pa njegovo pripovedništvo ponuja nekoliko širši nabor tem in odpira številna etična in moralna vprašanja. Poleg neposredne življenjske izkušnje, grozot črnega fašizma na Primorskem, nemških koncentracijskih taborišč, položaja Slovencev in slovenske skupnosti v Italiji, vključno z odnosom matične države, usode ogroženih jezikov in kultur (gl. zlasti Perenič, Grdina 2024: 63; Perenič 2024: 7) je pri Pahorju prav tako prepoznavna tema(tika) pokrajine in prostora, točneje mesta Trst, in v tej zvezi njegovega (ne)svobodnega morja.

Igor Škamperle je v Pahorjevem pisanju identificiral naslednje tematske konstante: najprej veliko zavzetost za narodno identiteto, nato osebno izkušnjo uničevalnih taborišč in holokavsta in pa vprašanje ljubezni oz. erosa ter s tem povezanega iskanja višjega smisla. V okvirih ljubezenske tem(atik)e je obravnaval tudi pisateljevo izkušnjo narave, ki jo je kot krajino, a tudi kot višjo miselno-filozofsko prvino zelo cenil. V istem kontekstu je še posebej opozoril na element morja, kar je pričakovano, če upoštevamo, da je bil Pahor doma iz obmorskega Trsta, zatem pa še gore, kamor se je Pahor najraje podajal sam in ob tem razvi(ja)l tudi globlji stik z naravo.

2 Z vodo naplavljen in z vetrom nanesena plast sipkega peska.

Lahko bi govorili o specifični imaginaciji, ki jo imajo tako italijanski kakor slovenski literarni avtorji iz Trsta, v podobah, simbolih in asociacijah namreč, ko se konkretna krajevna danost v domišljiji preobrazi v višje simbolne pomene. Pri Pahorju sta prav tako estetsko visoko vrednotena morje, ali kar ves Mediteran, od Jadrana do Krete, ter gore in njihov svet na drugi strani. (Škamperle 2024: 31–33)

Izkaže se, da ima narava pri Borisu Pahorju tudi velik emotivni naboj. Pravzaprav je imel izrazito pozitiven odnos do dvojega, in sicer tržaškega morja in pa kraške zemlje, ki sta oba povezana s Trstom, kjer je prijoval na svet, kjer je bival, od koder je odhajal in se tja vračal, kjer je bil zlasti zaradi vztrajanja pri svoji slovenski identiteti zatiran in kjer se je neutrudno do konca upiral. Boštjan M. Turk (2024: 174) v omenjeni večavtorski znanstveni monografiji zapiše: »V izhodišču pisateljevega pogleda na svet stoji Trst. Trst, na eni strani odprt na Mediteran, na drugi pa, zgodovinsko in geografsko, v svoje zaledje, segajoče prek avstro-ogrskih časov vse do Dunaja.« Kot glavni in identitetni element Trsta pa je Pahor (2006: 107) morje ovekovečil takole: »Mesto z velikomestnim vrvežem in vsem. A mi imamo še nekaj: imamo morje! [...] Da, in gremo lahko iz ulice z vrvežem na plano in pred nami je tiha ravan, polna skrivnosti.«

3 Voda kot del literarne pokrajine

Kot element pokrajine in identitetna sestavina Trsta in tržaške identitete se morje pojavlja v romanu *Mesto v zalivu*, to pa zlasti tam, kjer Pahor opisuje razgled s Kontovelske rebri (1955: 147, 172), kjer je našel tudi svoje poslednje bivališče (prim. Perenič, Grdina 2024). V zbirki *Grmada v pristanu* omenja okraja Trstenjak in Barkovlje, ki sta bila nekoč del ribiškega predmestja (Pahor 2021: 62), medtem ko se v noveli *Brodolom* kot otrok trudi z opisovanjem potopa ladje v Jadranskem morju (prav tam: 89–90). Pahor (2023: 54) sam je potrdil, da je bil njegov prvi poskus pisanja povezan ravno z morjem.

Če v romanu *Parnik trobi nji* Pahor (2017: 140 sl.) nadvse natančno popisuje potovanje s tumero oz. parnikom, pa je v romanu *Zatemnitev*, ki se dogaja med drugo svetovno vojno, dogajanje umeščeno v ulice nad pristaniščem, kjer nudi tržaško okolje tudi pogled na morje. Vodna pokrajina je tudi Gardsko jezero, ob katerega bregu se sprehajata protagonista Luciana in Mirko, v romanu *Vila ob jezeru*. Ob pogledu na jezero (avtorsko zaznamovani) pripovedovalec aludira na dom in tudi morje, kajti kakor tu (ob Gardskem jezeru) »[v]es dan gledajo jezero in sonce«, tako »gledajo terase pod Kontovelom ves dan morje in sonce« (Pahor 1993: 45). Morje ga spremlja kot slovenskega fanta v italijanski vojaški obleki na afriškem pesku v kroniki *Nomadi brez oaze*; občuduje namreč bližino morja in njegove valove, pri čemer ga misel pelje domov, v Trst (prim. Perenič 2024).

V ladijskem dnevniku *Skarabej v srcu* pa je celo izhodišče pripovedi križarjenje po Sredozemlju, ki ga pisatelj opredeli kot prvo svobodno vožnjo po morju (Pahor 2022: 2). Vsebinsko dnevnik prepleta opisovanje raznih postojank na morskem poti z razmišljujočimi opisi

in spoznanji, ki povrhu izhajajo tudi iz premišljanja slovenske literarne in kulturne zgodovine. V zbirki novel *Na sipini*, ki je izšla pri Slovenski matici, pa je Ignacija Fridl Jarc (2024: 87) prepoznala zlasti pomen obmorskega toposa, »ki začenja in z zgodbo pod naslovom 'Na koncu pomola' tudi zaključuje zbirko«. Morje je v Pahorjevem opusu torej vseprisotno, pri čemer mu prav tako služi za vzporejanje doživetij, dogodkov, stvari (prim. prav tam: 91).

Zanimivo in značilno se zato v obdobju internacije in prisilnega bivanja v nemških koncentracijskih taboriščih skozi oči pisatelja-pričevalca kaže odsotnost morja oz. vode kot vitalnega elementa. Omenimo Pahorjevo (2008b: 195) mednarodno najbolj prepoznavno delo, roman *Nekropola*, in v tej povezavi tudi vrnitev v Trst, v domače mesto in k morski gladini. Ob njem se namreč še vedno lahko vsaj za trenutek razveseli stika z morjem, kar poveže z nekakšnim opravičilom pokojnemu prijatelju: »[M]orebiti tudi ne bi zahteval od moje zvestobe, naj se ne razveselim plivajoče vode pod skalami barkovljanskega brega« (prav tam: 56).

Morje in sploh naravo je Pahor občudoval vse svoje življenje. V avtobiografiji *Nikogaršnji sin*, ki jo je zasnoval z italijansko novinarko Cristino Battocletti, je svoj odnos do naravnih sil in razpetosti med morjem in hribi opisal takole: »Nedvomno sem človek, ki je povezan z morjem, a hkrati sem povezan tudi z gorami. Ta dvojnost izhaja iz ene same narave Trsta« (Pahor, Battocletti 2023: 63). Slovenski literarni zgodovinar Urški Perenič pa v enem svojih zadnjih intervjujev zaupal naslednje:

Lahko rečem, da nisem pričakoval, da bom toliko let živel po vseh izkušnjah in boleznih. Večkrat v življenju sta me reševala moj čut in inventivni značaj. Tržačani smo inventivni, odprti, imamo vso prostost pred sabo, morje, ki je neskončno. Moj filozof je Heraklit [Mračni], ki je govoril, da vse teče, vse gre, *panta rei*; da noben človek ni naredil tega, kar eksistira, ampak je to zmeraj bilo, je in bo, toda nad tem božjim univerzumom je neka skrivnost; in da imamo nekaj, kar je beseda (*logos*), ki je izum človeka, kajti človek je izumitelj, in je to, kar človek čuti v svojem življenju, nekakšen univerzalni zakon govornice. Spinozov *Deus sive Natura* je Heraklit. To se pravi, božji univerzum je beseda narave, *logos* je beseda univerzuma. (Pahor, Perenič 2020)

4 V iskanju višjega smisla

Fridl Jarc (2024: 91) še izpostavlja, da je bila Pahorju zelo ljuba morska metaforika, saj pisatelj podobe, med katerimi našteva morje, ribe in ladje, uporablja v metaforičnem pomenu v vseh svojih pripovednih in dokumentarističnih delih. To mu omogoča preseči dojemanje morja samo kot dela pokrajine, zemljepisne enote, saj mu obenem predstavlja metafizični pojem. Povedno drugače: pisatelju Pahorju je morje več kot samo element pokrajine, predstavlja mu nekakšno okno v iskanju višjega smisla, in je obenem del človeka, ko pravi: »morje so pljuča, s katerimi dihamo« (Pahor 1955: 144).³

3 Fridl Jarc (2024: 87) podobno izpostavlja metafizični pomen neskončnosti morja pri zbirki *Na sipini*, in sicer: »Že v naslovu je poudarjena sipina, ki simbolizira brezoblično pretakanje, heraklitovsko premenjanje in spreminjanje položaja posameznika pod ojesi časa in ideologij.«

Tako npr. v romanu *Mesto v zalivu* s pomočjo morske metaforike ponazori ne samo težke življenjske preizkušnje, ampak zlasti nemoč pred oblastniki, ki pa so prikazani kot morski psi: »Nasrkati se vode in nato leči pod pašten in prisloniti hrbet k rjavemu toplemu zidu in pozabiti na morske pse in na some, ki strašijo pristan in kopalce« (Pahor 1955: 61).

Na morsko metaforiko naletimo tudi v *Nekropoli*, četudi v taborišču v Alzaciji vode ni na obzorju. Pahor (2008b: 57) subtilno opisuje občutke internirancev, ko ugotovijo, da se zavezniki približujejo, pri čemer se je v njih oz. vseh, ki so bili ujeti, »zbudil utrip, ki je bil podoben trepetu, vztrepetu ribe na suhem.« Stavbo v dolini pod taboriščem pa primerja s premcem: »prem[em] bele ladje, ki je bila neresnična v globeli med planinami, ki pa je bila hkrati tudi simbol odhoda in potovanja« (prav tam: 56).

Zanimivo pa v nosilni noveli zbirke *Grmada v pristanu* očeta primerja s kapetanom na ladji, ko pravi: »In tedaj je začel stari hitro hoditi tja in sem po sobi, razburjen kakor kapitan na ladji, ki se potaplja.« (Pahor 2021: 42)

Igor Škamperle v povezavi s Pahorjevim tematiziranjem narave odpira tudi vprašanje iskanja višjega smisla bivanja. Čeprav je širše poznana Pahorjeva agnostična drža, je nespregljiv njegov odnos do presežnega, ki se mu še najbolj kaže v naravi, ki jo pisatelj občuduje in vidi v njej mogočno silo. Škamperle prepozna Pahorjevo čudenje in mu pripiše grško oznako *thaumazein*, kar razloži kot čudenje nad skladanjem med naravo in svetom. Hkrati pa pri Pahorju prihaja do izraza tudi spoznanje o lastni »majhnosti in skromnosti človeka« (Škamperle 2024: 33).

V kontekstu iskanja višjega smisla (skozi vodni element) se nekoliko vrnimo še k Pahorjevi knjigi *Moje suhote in njihovi ljudje*, kjer se med vsem drugim spominja vojaških let v Afriki; podoba veličastnih morskih valov v avtorskem pripovedovalcu sproži dinamičen tok misli in odpira vrata v filozofsko premišljevanje. Razvidna pa je tudi dvojnost med naravo in človekom. Toda če se zadnji bori za materialne dobrine in sproža nesmiselne vojne, ima narava to moč, da je celo ob človeških grozotah, povsem indiferentna, če hočemo, ravnodušna. Opisano nasprotje med posameznikom, vojakom, ki je samo uboga igralna figura v veliki in kruti igri vojne, in naravo, natančneje Sredozemskim morjem, se odstira tudi v naslednjem odlomku, ki obenem kaže na nesmiselnost prizadevanj prvega, torej človeka in tudi njegovega bojevanja zoper nadmoč narave.

Kljub vojni napovedi mi namreč ni še nič skalilo vsakdanjega življenja v mestu, lopa na obali, zdaj določena za prehodne vojake, je čisto prazna, tako nihče ne moti mojega obnavljanja grške in rimske zgodovine književnosti [...] Kljub tem trpkim ugotovitvam pa vendar tudi zadovoljstvo ob silnem zlivanju mediteranskih valov na prod pred lopo: kakor da si namesto v sredo vojnih dogodkov znova in znova postavljen pred **skrivnost vesolja**, ki je toliko mogočnejša, ker jo sprejemaš v vodoravni legi na slamnjači, tako da bi te tista noč, če bi samo nekoliko bolj vzkipeala, lahko odplavila kot slamnico s površja zemlje... Seveda vtisi ležečega telesa, zato neke razumljivi, a obenem naivni, ko pa majhnost in ranljivost človeškega bitja

sploh ne variira ob **nadmoči narave** in **veličini vesolja**. Hkrati lekcija skromnosti ob vsem dogajanju, ob evropskem spoprijemu iz pohlepa po posesti. (Pahor 2008a: 52)

Toda spoznanje o (nad)moči mediteranskih valov v nasprotju z nemočjo in majhnostjo človeka vendarle učinkuje tudi pomirjujoče. Pravzaprav bi lahko rekli, da morje pripovedovalcu, ki je brez dvomov avtorski, v negotovem zgodovinskem trenutku ponuja čas za premislek in mu je obenem dragocena lekcija skromnosti. Še en primer vodnega elementa, »osnovni vir življenja«, ki je zlasti povezava z domom, je zapisan takole:⁴

Zdaj je narava zelena, Pad pa, čeprav ne more zamenjati morja, daje mestu tisto posebno značilnost, ki jo imajo prebivališča ob vodi. Nekakšno prednost imajo, to pa ne samo zato, ker jim je bogato na razpolago **osnovni vir življenja, ki je večkrat tudi plovna pot in povezujoči element na daljavo**; ampak prav zaradi duha, ki ga je čutiti v pestrosti in vabljivosti ozračja, v nekakšni svojevrstni odprtosti, ki prikličje **razpoloženje prijetne domačnosti**. (Pahor 2008a: 68)

Po (do)končni vrnitvi v Trst in vnovični nastanitvi v zalivu rodnega mesta se je Pahorjeva težavna pot nadaljevala, saj je, povedano zelo na kratko, postal nasprotnik političnega režima v Jugoslaviji. Nadaljevalo pa se je v nekem smislu tudi njegovo ujetništvo, ki je drugačno od tistega zunaj rojstnega mesta, vendar zato nič manj težavno.

Morebiti je pripomba otročja, vendar menim, da biti ujetnik v rojstnem mestu, ki je mesto ob morju, je vsekakor drugačna ujetost kot tam, kjer te od rojstva ne spremlja obala in pred njo odprt horizont brez mej. Tesnobni občutek ob ločenosti od **morske sproščenosti** je še izrazi-tejši zaradi skoraj trideset teles, ki se gnetejo v nezadostnem prostoru. Seveda se motno razpoloženje umakne ob zaskrbljenosti glede nadaljnje usode, vendar ponoči, ko zajame tišina mozaik žimnic na podu, se nemoč upora proti nenaravni ujetosti spet priplazi ali se celo povezne nate, tako da niso samo sobne stene, ampak stavbni zidovi stranice velike rakve ob nesrečnem morju. (Pahor 2008a: 82)

V precej drugačnem življenjskem trenutku, nedvomno bolj sproščenem, saj se dogaja med popotovanjem, Pahor občuduje moč narave in morje, ko se z ženo Radoslavo Premrl podata na pot z ladjo. Ugotavlja, da mu popolna predanost morju ponuja možnost še večjega občudovanja. Morje je tu označeno kot »element« v svetu narave in hkrati pojem filozofske biti:

4 V tem primeru v Cremoni. Morje pa je bilo podoba domačega kraja tudi v drugih vojaških postojankah v Afriki.

Za rojenega na morski obali bi morala biti zamenjava krova z ladijskim pravzaprav nekaj vsakdanjega, ko pa je prestop s kopnega na po morju potujoče vozilo nekaj naravnega. Vendar ima odhod na daljšo progo posebno privlačnost, ker gre za predanost **mogočnemu elementu, ki skriva globoki podvodni svet in se razteza v neizmerne daljave, zna pa tudi biti neukrotljivo silovit**. Tako, na primer, ko je plesala na njem kot orehova lupina skromna ladja Rdečega križa, ki nas je prevažala bolne in ranjene iz Bengazija v Neapelj januarja '41. (Pahor 2008a: 270)

5 Sklep

V ganljivem pismu slovenskemu tržaškemu velikanu se raziskovalka Pahorjeve književne republike, pisateljeva zaupnica in literarna zgodovinarica Urška Perenič med drugim spominja, kakor je bil Pahor, telesno ošibel, a bistrega in jasnega duha, ob njunem zadnjem srečanju na Kontovelski rebri s pogledom obrnjen proti zalivu rodnega mesta in morju:

Meni pa ni ušlo, da ste, čeprav ne vidite več, s telesom in pogledom obrnjeni proti mestu v zalivu, kamor sem se morala [...] kraljevsko ozreti, ko sem vas obiskala kdaj poprej. (Perenič, Grdina 2024: 198)

In kako je to vplivalo na njegov značaj:

Enkrat ste mi pripovedovali, kako da sta Vas v življenju večkrat reševala Vaš čut in inventivni značaj, kajti Tržačani ste inventivni in odprti, ker imate vso prostost pred sabo in morje, ki je brezkončno. (Perenič, Grdina 2024: 199)

Morje je pisatelju brez dvomov pomenilo veliko več kakor samo vodo. Postalo je simbol neskončnosti in s tem tudi preseganja človeškega. Morda pa bi lahko rekli, da je skozi valove Tržaškega zaliva iskal odgovore o človeku in njegovih mejah in prišel končno tudi do spoznanja transcendence.

Literatura

- FRIDL JARC, Ignacija, 2024: *Ta ocean, strašno odprto* – Boris Pahor in Slovenska matica. Urška Perenič, Igor Grdina (ur.): »Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor«. Ljubljana: Slovenska matica. 87–96.
- M. TURK, Boštjan, 2024: Primorsko stoletje. Urška Perenič, Igor Grdina (ur.): »Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor«. Ljubljana: Slovenska matica. 173–189.
- PAHOR, Boris, 1955: *Mesto v zalivu*. Koper: Lipa.
- PAHOR, Boris, 1993: *Vila ob jezeru*. Celje, Ljubljana, Maribor: Mohorjeva založba.
- PAHOR, Boris, 2006: *Trg Oberdan*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PAHOR, Boris, 2008a: *Moje suhote in njihovi ljudje*. Ljubljana: Študentska založba.
- PAHOR, Boris, 2008b: *Nekropola*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PAHOR, Boris, 2017: *Parnik trobi nji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- PAHOR, Boris, 2022: *Skarabej v srcu*. Ljubljana: Kulturno umetniško društvo KUD KDO.
- PAHOR, Boris, 2023: *Grmada v pristanu*. Trst: Mladika.
- PAHOR, Boris, BATTOCLETTI, Cristina, 2023: *Nikogaršnji sin: Avtobiografija brez meja*. Prevedla Tadej Pahor in Edvin Dervišević. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PAHOR, Boris (v sodelovanju z Milo Orličevo), 2011: *Trikrat ne. Spomini svobodnega človeka*. Prevedla Marija Kacin. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PAHOR, Boris, PERENIČ, Urška, 2020: Boris Pahor ob svojem 107. rojstnem dnevu: Čutim potrebo, da se oglašim. *Delo*, 26. 8. 2020. Na spletu.
- PERENIČ, Urška, 2022: Na tržaškem naslovu. V poklon Borisu Pahorju (1913–2022): *Literatura* 34/372. 180–192.
- PERENIČ, Urška (ur.), 2024: »Jaz pa nikoli nisem sanjal«: *Opus Borisa Pahorja med življenjem in pisanjem*. Ljubljana, Trst: Slovenska matica, Založništvo tržaškega tiska.
- PERENIČ, Urška, GRDINA, Igor (ur.), 2024: »Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor«. Ljubljana: Slovenska matica.
- ŠKAMPERLE, Igor, 2024: Boris Pahor, literarni in osebni pričevalec 20. stoletja – Zagovornik demokratične družbe in vrednot slovenstva. Urška Perenič, Igor Grdina (ur.): »Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor«. Ljubljana: Slovenska matica. 27–34.

»Kako globok je pač ta vodnjak? In bog ve, kaj je vse doli na dnu?«: Motiv vode v kratki prozi Zofke Kveder

DOI: 10.4312/SSJLK.62.135-142

Mia Hočevár, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; mia.hocevar@ff.uni-lj.si

Prispevek se osredotoča na motiv vode v kratki prozi prve poklicne slovenske pisateljice Zofke Kveder. Osrednji del prispevka se ukvarja z njeno kratko prozo in reprezentacijo motiva vode, katerega porast sovpađa z ustvarjalkino selitvijo v Trst. S podrobnejšo analizo kratkoproznih besedil *Paolo*, *Slika* in *Vodnjak* prikaže mo, kako pisateljica z upodabljanjem različnih oblik voda (morje, reka, zajeta voda) motiv vode vpeljuje kot nosilca različnih pomenov.

Zofka Kveder, kratka proza, Trst, voda, morje

This article focuses on the theme of water in the short prose of the first professional Slovenian woman writer, Zofka Kveder. The central part of the article deals with her short prose and representation of the theme of water, the rise of which coincided with her move to Trieste. A detailed analysis of the short prose works »Paolo«, »Slika« (The Picture), and »Vodnjak« (The Fountain) shows how the writer introduces the theme of water as a carrier of various meanings by depicting various forms of water (the sea, a river, and collected water).

Zofka Kveder, short prose, Trieste, water, sea

1 Ob stoletnici prve poklicne slovenske pisateljice

V letu, ko obeležujemo stoletnico smrti prve slovenske poklicne pisateljice Zofke Kveder (1878–1926), je osvetlitev njene literarne zapuščine še toliko bolj smotrna in nujna. Navkljub izpričani kakovosti in pomembnosti delovanja literarne ustvarjalke, publicistke, feministke, tudi aktivistke vseeno prevladuje vtis, da je tako kot v času ustvarjanja tudi v »svojem« letu potisnjena nekoliko v senco. Za revitalizacijo Zofke Kveder, ki jo je tradicionalna literarna zgodovina obravnavala predvsem kot sopotnico slovenske moderne, so zaslužne zlasti sodobne literarne zgodovinarke z opozarjanjem na motive, teme in reprezentacije, ki so v takratni slovenski književnosti predstavljale novost, mestoma celo prelom. Kot ugotavlja Borovnik (2007; 2025), je Kvedrova v svojih pripovednih besedilih, deloma tudi v dramatik, brezkompromisno popisovala in razkrivala tabuizirane podobe iz družinskega življenja, predvsem alkoholizem, nasilje, samomor in manipulativno vzgojo deklic,

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

ter prezrte podobe ženskega proletariata in ustvarila vrsto emancipiranih ženskih likov, ki se želijo iztrgati iz patriarhalnih družbenih spon. Njeno pisanje zrcali žensko izkušnjo s preloma 19. in 20. stoletja in je povečini tudi avtobiografsko.

Da razumevanja do upovedovanja aktualnih družbenih problemov, kar je danes sicer prepoznano kot odlika njenega pisanja, ni bilo, kaže že odziv sodobnika Otona Župančiča, ki je v *Slovanu* njeno prvo knjigo, zbirko črtic *Misterij žene* (1900), raztrgal. Očital ji je veristično pisanje, ki se bolj kot v literaturo umešča v socialno zgodovino, pri čemer je treba poudariti, da je osrednja tema črtic težak položaj žensk v proletariatu (Mihurko Poniž 2010: 57). Črtice so bile označene kot neokusne. Tudi literarna zgodovina ni bila prizanesljiva, saj sta tako Kos kot Zadavec njenim delom odrekala umetniškost, čeprav sta ji literarni talent priznavala (Mihurko Poniž 2013: 74). Družbeni in osebni dejavniki, v katerih je Kvedrova ustvarjala, pri tem seveda niso bili upoštevani. Za razliko od ostalih takrat pišočih ustvarjalk, ki so bile povečini učiteljice in torej bolj formalno izobražene, je Zofka Kveder v Ljubljani končala le uršulinsko šolo (danes primerljivo z osnovno šolo), študij v švicarskem Bernu (!) pa je zaradi finančnih težav hitro opustila. Večino življenja se je bila prisiljena preživljati sama (od pisarniškega do publicističnega in uredniškega dela), pri čemer je navkljub trem otrokom, nezvestobi prvega moža Jelovška, smrti hčere Vladoše in dvakratni ločitvi uspela do svojega osemindesetega leta, ko je storila samomor, objaviti 135 kratkoproznih del v publicistiki in 4 kratkoprozne zbirke,¹ 2 romana, 9 dram in tudi nekaj pesmi, ki jih je pesnik in literarni urednik Anton Aškerc označil kot obetavne (Mihurko Poniž v Kveder 2005: 454).

Pisanje Zofke Kveder se danes obravnava v kontekstu srednjeevropske moderne in kulturnega posredništva, saj je pisateljica z oblikovanjem medkulturne dopisne mreže in prehajanjem med različnimi geografskimi, etničnimi in jezikovnimi prostori poskrbela za večsmerno kulturno posredovanje (tematiziranje drugih kultur v lastni literaturi, prevodi slovenskih avtorjev in avtoric v nemščino, hrvaščino in češčino) (Mihurko Poniž 2021: 45) in s tem tematsko ter žanrsko prečila ustaljene vzorce takratne slovenske literarne produkcije. Prav preučevanje njene literature v kontrastivni analizi s srednjeevropsko moderno omogoča prepoznanje, da je Zofka Kveder na prelomu stoletja ustvarila izjemen literarni opus, s katerim je, tako kot na Slovenskem še nihče pred njo, veristično popisala usodo žensk in njihov prej nikoli upovedan upor zoper tradicijo, s tem pa je na evropski literarni zemljevid naposled vpisala tudi realističen položaj slovenskega ženstva.

2 Motiv vode v (kratki) prozi Zofke Kveder

Kratkoprozno ustvarjanje Zofke Kveder lahko v grobem razdelimo na dve obdobji, in sicer na obdobje od 1898 do 1903, ki velja za pisateljičino ustvarjalno najbolj intenzivno

1 Število kratkoproznih del je povzeto po Gregor Kocijan, *Slovenska kratka pripovedna proza (1895–1918)*, objavljeno v Mihurko Poniž 2013: 73.

obdobje, in obdobje do leta 1914, ki ga zaznamuje avtoričino urejanje češkega časopisa *Domači prijatelj* (Mihurko Poniž 2013: 74–76). Slogovno je njena kratka proza zelo raznolika, saj niha od strogega naturalizma do dekadencijskih, novoromantičnih slogovnih postopkov, pri čemer je treba njen naturalizem razumeti v kontekstu osebnih življenjskih izkušenj, zaznamovanih s spolom in družbenim razredom, novoromantične tendence pa pripisati medkulturnim stikom srednjeevropskega prostora in ne toliko cankarjanskim vplivom, s čigar pisanjem so jo literarni zgodovinarji najraje primerjali (Kocijan 1996). Tematsko bi lahko njene kratke zgodbe razdelili na avtobiografske, ženske, zgodbe o izseljenstvu in prostorsko zaznamovano prozo (podobe iz vaškega življenja ali pripovedi urbanega okolja), pri čemer je prostorska umeščenost za takratni slovenski prostor presenetljiva, saj se zgodbe ne odvijajo le na podeželju, temveč pogosto tudi v mestih in velemedstih, v katerih je avtorica tudi sama bivala (Ljubljana, Zagreb, Trst, Dunaj, Bern, Praga, Zürich).

Prvo srečanje z velemedstom je takrat enaindvajsetletni Zofki Kveder predstavljal Trst, ki jo je ustvarjalno tudi močno zaznamoval. Tja se je preselila na pobudo urednice prvega slovenskega ženskega časopisa *Slovenka* Marice Nadlišek Bartol, ki je že po objavi avtoričine prve kratke pripovedi *Kapčev stric* v marčevski izdaji revije leta 1898 prepoznala pisateljčin talent in jo spodbudila k nadaljnjemu sodelovanju. Kvedrova se je po rednem pisanju za *Slovenko* januarja 1899 tudi dejansko preselila v Trst in prevzela določene administrativne naloge v uredništvu *Slovenke* in *Edinosti*. V načrtu Marice Nadlišek Bartol je bila najverjetneje tudi postopna predaja uredniških obveznosti na pravkar prispelo pisateljico zaradi uredniščin poroke, vendar se Kvedrova v Trstu za daljši čas ni bila pripravljena ustaliti, saj si je njena ahasverska narava² želela potovanja in študija v tujini (Mihurko Poniž 2018: 40, 44; Velikonja 2018: 204–205).

Navkljub kratkemu bivanju v Trstu se je takrat največje slovensko mesto s svojim mestnim vrvežem, revnimi delavskimi četrtmi in sredozemskim ozračjem močno vtisnilo v avtoričino pisanje, kar se že kaže v krajših besedilih *Paolo* in *Gospa Berta ali trije prizori iz življenja rodoljubne dame* iz leta 1899. Ne le da prične Kvedrova popisovati težke usode (ženskega) proletariata, čemur v provincialni Ljubljani ni bila priča, temveč se od selitve v Trst dalje prične v njeni prozi pogosto pojavljati tudi motiv morja kot posledica prvotne očaranosti nad bivanjem v mestu ob Jadranskem morju. Od leta 1899 dalje, kar sovpada s časom njene selitve v Trst, se prične voda – sprva kot morje, nato pa kot raznovrstna vodna telesa – kot motiv pojavljati v številnih delih. Če se ozremo po številkah: morje npr. omenja v kratkoproznih besedilih *Paolo* (8), *Doma* (1), *Jaz sem bogata* (4), *Pisma* (11), *Misijon* (19), *Dva portreta* (14), *Velikanoč* (2), *Onkraj morja* (2) in tudi v romanih *Njeno življenje* (31) ter

2 V zgodbi *Moja prijateljica*, objavljeni leta 1901 v *Ljubljanskem zvonu*, Kvedrova uporabi motiv Ahasvera, večno potujočega Juda, ki se v takratni literaturi ženski večkrat pojavlja kot simbol tujstva, kot nosilec resnice in alternativnega, protisistemskega in protinormativnega. S tem motivom se je poistovetila tudi avtorica sama, kar v svoji študiji prepozna tudi Marja Boršnik, ki ji pripiše ahasversko naravo (Velikonja 2018: 205; Boršnik 1962: 325).

Hanka (13) ter v feljtonskem romanu *Nada* (več kot 50).³ Morje v teh delih deluje v različnih funkcijah: največkrat gre za funkcijo prostorskega umeščanja, pri čemer je dogajalni prostor najpogosteje Trst z okolico (npr. *Paolo*, *Pisma*, mestoma tudi *Nada*, *Njeno življenje* in *Hanka*) oz. Primorje (*Misijon*, *Dva portreta*), v številnih delih pa morje prostorsko funkcijo presega in prehaja iz motivov v simbole. V romanu *Hanka* je morje primera življenja (»Življenje je spremenljivo kakor morje, življenje je vedno isto in vedno drugačno.«; »Življenje je kakor morje, daljno, brezbržno, globoko.«) ali ponazoritev nemočnosti in nepomembnosti človeškega življenja v primerjavi z naravo (»Vem, da sem le kaplja v morju. Vem pa tudi, da je bilo morje od nekdaj in da bo, dokler bo zemlja.« (Kveder 1938)). Podobno je morje upodobljeno v feljtonskem romanu *Nada*, vendar se tu odstira kot ideal, saj se protagonistki izriše v vsej svoji mogočnosti in lepoti.

Morje je veliko, krasno, molčeče, vedno isto, vedno drugačno, mirno in strastno, milo in veličastno – najboljši tovariš človeku, ki so mu navadna poznanstva z ljudmi prepovršna. Nikoli ti nihče od ljudi, ki jih vidiš vsak dan in ki ti prodajajo svoje prazne dovtype in duhovitosti, ne pove toliko, kakor ti pove morje. Morje! – Oko leti do obzorja in misli ti vstajajo v duši tihe in nemotene. Blesti se modro kakor azur, in srce se ti širi, ko gledaš v neizmerno in jasno njegovo krasoto. Temno je, razburjeno, ježno, visoko pljuska na breg, valovi vstajajo, padajo, in v tvoji duši se odzivajo močna in velika čustva. (Kveder 2016: 107)

Nada morje občuduje, kar se kaže skozi dolge pasaže liričnih in meditativnih opisov Jadranskega morja (»*Nada* je ljubila večno pesem morja, to pesem, ki je bila tako skrivnostna in bogata, ki ni povedala ničesar in vse.« (Kveder 2016: 117)). Morje ji predstavlja tolažbo, a hkrati nekaj nedosegljivega in veličastnega; za njegovimi obronki se lesketa iluzija boljšega življenja. Ta ideja se nadgradi v pripovedi *Pisma*, v kateri morje prerašča v simbol hrepenenja, v pripovedovalnine sanje po razburkanem, intenzivnem življenju: »In zato sem si želela proč čez morje v Ameriko, ali kam drugam, kjer je življenje bolj živo, intenzivno, kjer je polno nevarnosti in ima človek vedno polne roke dela, da se jim ubrani.« (Kveder 2013: 20) Poleg razburljivosti morja v tej pripovedi popisuje tudi osupljivo naravo švicarskih Alp, zlasti zamrznjenih rek, jezer in slapov, ki jo na svojem potovanju v Ticino očarajo (»Alpe vse v snegu, slapovi in gorske reke zamrle, jezera čudovito modra ...« (prav tam: 23)). Nasprotno pa lahko v drugem delu črtice *Dva portreta*, podnaslovljenem *Ana*, morje izluščimo kot metaforo hrepenenja po doživetju idealnega trenutka ali nostalgije po zamujenih trenutkih, saj nočno Jadransko morje iz umirajočega Rusa priključuje spomine na preteklo ljubezen in vročično željo, da bo tudi noč, ko bo sam umiral, tako popolna kot opojni pomladni večer na hrvaški obali.

3 Pregled besedil je bil opravljen na Wikiviru: https://sl.wikisource.org/wiki/Zofka_Kveder

Glasno so peli slavci po vrtovih, nebo nad nami se je vzpelo še više, milijonov zvezd se je bleščalo na njem. Molčeče so stali kraški hribje okrog, tuji in stokrat lepši nego o belem dnevu v solncu. Morje se je raztezalo do daljnih bregov v nedogled, vse srebrno, čudovito mirno, sanjavo. In pomladanski veter je bil prepoln svežih, opojnih dišav. »O kraljeve noči, o čudovite noči! Naj bo tista noč taka, v kateri bom jaz umiral!« (Kveder 2013: 268)

V pisateljčini prozi najdemo tudi motiv reke, ki najbolj izstopa v pripovedi *Slika*, posebna oblika vodnega telesa pa je upodobljena v krajši črtici *Vodnjak*, v kateri pisateljica motiv zajete, stoječe vode uporabi kot izhodišče za refleksijo o pripovedovalkinih⁴ nepredelanih dogodkih iz preteklosti. Obe literarni deli bosta kot primera dveh različnih vodnih teles (reka, zajeta voda) poleg črtice *Paolo*, ki je izbrana za reprezentacijo motiva morja, podrobneje analizirani v naslednjem poglavju.

3 Analiza izbranih besedil: *Paolo*, *Slika* in *Vodnjak*

Pripoved *Paolo* je Zofka Kveder objavila v *Slovenki* leta 1899, tj. v času, ko se je zaradi aktivne pomoči pri izdajanju časopisa preselila v Trst. Neizprosne tržaške ulice predstavlja jo tudi osrednji dogajalni prostor, v katerem se osiroteli deček sooča s krutostjo brezdomstva. Pomen in vloga mesta, zaznamovanega z morjem, se sicer skozi razvojni lok zgodbe spreminjata. Trst se sprva kaže kot prijazno mesto ob morju, kjer živahni Paolo brezskrbno preživlja dopoldneve in sanjari o bogastvu in lagodnem življenju meščanstva. S soncem obsijane ulice, zlasti pa bližina morja dečku predstavljajo pobeg od ubornosti domače sobe. Misel na svetlikajoče se morje, posejano z belimi barčicami, je za Paola vsakodnevna uteha, ki se ji predaja po mrzlih nočeh, prežetih s pokašljevanjem umirajoče matere.

Tema, tema, tema. Ne, samo nekaj velicega, rudečega je plavalo pred njim. Seveda, to solnce! In zopet je zahihital tiho in poredno. Kar naenkrat se je spomnil, da mora venkaj k morju. Zjutraj je bilo najlepše letati s tovariši ob obrežju in gledati, kako se megle počasi vzdigujejo raz zaspano mirno morje. In tiste ladjice! Tako brze so bile in njih jadra so se bliščala v solncu liki sneg. In koliko jih je bilo! Kar cele jate! (Kveder 2010: 296)

Po materini smrti se Paulu idealistični podobi morja in mesta razdrobita. Morje se vzpostavi kot realen prostor: konkretizira se v obliki prisilnega zatočišča, ki si ga je po izgubi doma prisiljen poiskati v pristanišču med ribiškimi barkami. Fantazija o razburljivem morskem življenju se sprevrže v vsakodnevno iskanje opravil, s katerimi si med ribiči prisluži dovoljenje za spanje na palubi (»Zdaj je temu prinesel vode, zdaj ga je drugi poslal po tobak, in zato je potem opoldne ali zvečer smel prisesti k njihovi borni večerji in ž njimi

4 Ker je pripovedovalka v obeh besedilih (*Slika*, *Vodnjak*) prvoosebna, lahko pripovedno perspektivo zaradi avtobiografskosti besedil enačimo s pisateljčino.

vred lomiti polento iz starega vkajenega kotla.« (Kveder 2010: 298)). A ker Paolo vedno bolj hira, postane med previdnimi ribiči nezaželen. Njegov življenjski prostor se skrči na umazano morsko obrežje zunaj mesta, kjer se prehranjuje z odpadki, negativna podoba morja pa se stopnjuje do točke, ko postane za dečka škodljiva: »Včasih je šel na obrežje in [noge] pomolil v morje, a slana morska voda ga je le še bolj pekla. Zaječal je suho in brez solz [...]« (prav tam: 301). Transformacija morja doživi krožni zaključek v sklepnem dejanju, ko shirani Paolo pade v vodo in utone. Morje nastopi kot metafora odrešitve, saj prekine trpljenje izstradanega, bolehnega dečka in mu ponudi tokrat poslednje pribežališče.

V kratki zgodbi *Slika*, objavljeni leta 1902 v *Ljubljanskem zvonu*, Kvedrova motiv vode uporabi kot izhodišče za primerjavo ravnodušnosti okoliških ljudi s pripovedovalkino čustveno razrvanostjo. Prvoosebna pripovedovalka se namreč ne more načuditi prostodušnosti in mirnosti, s katero sosede in širša okolica sprejemajo novice in dogodke, na katere se sama razvneto odziva. V namen ponazoritve primerjave v zgodbo vpelje dva dogodka, in sicer iskanje utopljenca v reki Savi ter mornarjevo pripoved o svoji skorajšnji utopitvi v morju. Reka Sava je v pripovedi upodobljena kot mistična in grozeča; s tihim valovanjem se razliva po dolini in na spolzkih vijugah v temnih nočeh krade življenja nemirnim ali nepazljivim dušam. Njena tiha silnost v ljudeh vzbuja spoštovanje in navdihuje pokrajinske legende.

Iskali so tega utopljenega že par dni prej z drogovi po strugi. »Dokler ga voda sama ne da, pa ga ne dobe,« so govorili ljudje. »Ne bode ga!« je rekel star mož, ki je bil na morju in ki je poznal vodo. – »Ali ko sem bil še mlad, dali smo lesen krožnik na vodo in blagoslovljeno svečo nanj. In krožnik je zaplaval po vodi, mirno je gorela sveta sveča in se zastavila prav nad utopljencom. Nad globokim tolmunom, kjer voda vre in beži, je stala in plamen ni niti zatrepetal.« (Kveder 2005: 417)

Skrivnostnost reke v pripovedovalki vzbuja grozo in srh, da jo v sanjah preganjajo temačne podobe, a sama se z njimi oplaja, saj jo vznemirjajo in ji dajejo občutek živosti (»Vse dni sem mislila o tem in zaželela sem si strašnih doživljajev, ki bi napolnili mojo dušo do vrha za vse življenje s svojimi strahotami. Strašnih doživljajev, ki bi podrli vse meje človeškega čustvovanja [...]« (Kveder 2005: 418)). Misel na razburkana čustva in načini, kako o njih pripovedovati, jo obsedajo do te mere, da iz upokojenega mornarja iztisne zgodbo o njegovi skorajšnji utopitvi v morju, a je ta ne zadovolji, saj jo starec pripoveduje »suhoparno, brez zanimanja, kakor da govori o vremenu«. Vsakdanjosti, s katero stari mož opisuje izkušnjo v nevihtnem morju, pripovedovalka ne more razumeti, saj sama hlepi po nenavadnih dogodkih, o katerih bi lahko s slastjo pripovedovala drugim. Reka in morje tako s svojo silovitostjo in neizprosno besedilo delujeta kot prispodobita za pripovedovalkino hrepenenje po razburljivosti, ki bi jo izvila iz enoličnega življenja na Štajerskem. A ta se vendarle zaveda, da življenje ni le nepretrgana avantura, s katero bi podžigala svoje pisanje, saj zaključuje z besedami svoje prijateljice: »Literatura! Literatura! Življenje nima visokih besed!« (Kveder 2005: 420)

Z motivnega vidika pa je najbolj izstopajoča krajša črtica *Vodnjak*, objavljena v podlistku *Slovenskega naroda* leta 1903. V primerjavi s preostalimi analiziranimi kratkoproznimi besedili avtorica v tem delu ne upodobi naravnega vodnega telesa, temveč v središče postavi v vodnjak zajeto vodo kot metaforo za pripovedovalkin notranji svet. Voda v črtici ne predstavlja le osrednjega motiva, temveč se razteza čez celotno besedilo in iz metafore prerašča v alegorijo, saj služi kot vzvod za prebujanje spominov in spoznanje o nepredelanih travmah. Pripovedovalka zajemanje vode iz starega kamnitega vodnjaka vzporeja s poglobljanjem v svojo notranjost; tako kot je voda iz vodnjaka na površini »čista kakor kristal«, na kateri kot na »črnem zrcalu ležijo široki odsevi, modri, svetli madeži«, pa se ob spustitvi golide do samega dna izkaže, da je vedro v resnici polno blata, voda pa je »grda in motna. Nič več se ne zrcali modro nebo, nič več ne leži rumeno zlato na vodi, – kakor luža je, kalna, umazana luža.« (Kveder 2010: 759–760) Kalno vodo z dna vodnjaka uporabi kot analogijo za prebuditev lastne bolečine, ki jo je sprožila refleksija o mučnih dogodkih iz preteklosti.

Tako mirno je bilo, tako lepo, tako dobro. Ali jaz sem zasadila svoje prste v njega in sem iskala in kopala. Kaj je v njem? Kaj je v njem? Iskala sem, kopala, dokler sem prebudila vse ono, kar je ležalo na dnu, pozabljeno, mirno, mrtvo. Vse žalitve, vse bolečine, jezo, trpkost, razočaranje, osramočenje, krivice, vse ono slabo in hudobno, kar mečejo ljudje, kar meče svet dan na dan v mlade, ničesar zlega sluteče duše. Spalo je že, umrlo je že, pozabljeno je bilo ali zopet sem vse prebudila in dobro, lepo srce je polno sovraštva, jeze in ogorčenja. Kakor ta voda v vodnjaku ... In meni je težko in meni je tesno. (Kveder 2010: 760–761)

Kvedrova v črtici *Vodnjak* najbolj celovito izrabi motiv vode kot prisposodbo človeškega življenja, saj smiselno uporabi in poveže vse izhodiščne elemente: vodnjak kot človeško telo, vodo kot dušo, blato pa kot potlačene bolečino. S tem se motiv vode vzpostavi kot stičišče med zunanjim in notranjim oz. med naravo in človekom. Pripovedovalkina uvodna misel »Kako globok je pač ta vodnjak? In Bog ve, kaj je vse doli na dnu?« (Kveder 2010: 760) tako prinese spoznanje, da mrcvarjenje preteklosti v srce prinese le nemir, kakor globoko spuščanje po vodnjaku skali čisto, kristalno vodo. Ali kakor izreče sama: »Čemu kaliti, čemu?! Čemu budit, čemu?!« (prav tam: 760–761)

4 Sklep

Čeprav je raziskovanje literarne zapuščine Zofke Kveder zadnjih trideset let v vzponu, se raziskave posvečajo zlasti vidiku spola, medkulturnosti in socialnemu vprašanju, manj pa je analiz na motivni ravni. Sem spada tudi motiv vode, ki po številu pojavnosti v pisateljici (kratki) prozi presenetljivo izstopa, saj se pojavlja v kar dobri četrtini vseh njenih črtic. V prispevku smo pokazali, da prične motiv vode v besedilih naraščati z letom 1899, ko se Kvedrova zaradi sodelovanja pri časopisu *Slovenka* preseli v Trst, ki se kot dogajalni prostor ustali v številnih avtoričinih delih. Bolj kot samo mesto je v ospredju njegova obmorska

lega, morje pa se tudi po ustvarjalkini selitvi na celino pogosto pojavlja kot motiv, ki prehaja v simbolno funkcijo (odrešenje, hrepenenje po idealnem, nostalgija po preteklem itn.). Poleg morja Kvedrova v pisanje vpeljuje tudi druga vodna telesa (reke, jezera, tolmu-ne), pri čemer izstopa motiv zajete vode v vodnjaku, ki prerašča v alegorijo zatrtih bolečih spominov. To pokaže tudi podrobnejša analiza besedil *Paolo*, *Slika* in *Vodnjak*, v katerih se motiv vode vzpostavlja kot nosilec različnih prostorov, pomenov in literarnih funkcij.

Viri in literatura

- BOROVNIK, Silvija, 2007: Uporništvo ženskih likov v prozi Zofke Kveder. *Jezik in slovstvo* 52/5. 53–62.
- BOROVNIK, Silvija, 2025: Raziskovanje literarne ustvarjalnosti slovenskih pisateljic na prelomu 20. in 21. stoletja. Gjoko Nikolovski, Natalija Ulčnik (ur.): *Slavistična prepletanja* 6. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 3–30.
- BORŠNIK, Marja, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Založba Obzorja.
- KOCIJAN, Gregor, 1996: *Kratka proza v obdobju moderne: Literarnozgodovinska študija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KVEDER, Zofka, 1938: *Izbrano delo Zofke Kvedrove* 8. Uredila Marja Boršnik. Ljubljana: Ženska založba Belo-modra knjižnica.
- KVEDER, Zofka, 2005: *Zbrano delo, 1*. Uredila Katja Mihurko Poniž. Maribor: Litera.
- KVEDER, Zofka, 2010: *Zbrano delo, 2*. Uredila Katja Mihurko Poniž. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KVEDER, Zofka, 2013: *Zbrano delo, 3*. Uredila Katja Mihurko Poniž. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KVEDER, Zofka, 2016: *Zbrano delo, 4*. Uredila Katja Mihurko Poniž. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2010: Prispevki slovenskih pripovednic k žanrski podobi proze 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 55/1–2. 47–59.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2013: Kratka proza Zofke Kveder. *Jezik in slovstvo* 58/1–2. 73–84.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2018: Zofka Kveder in revija Slovenka. Marta Verginella (ur.): *Slovenka: Prvi ženski časopis (1897–1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 39–52.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2021: Zofka Kveder kot kulturna posrednica. Alenka Žbogar (ur.): *Ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 57. seminar slovenskega jezika, književnost in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 44–52.
- VELIKONJA, Nataša, 2018: »Ona ima dušo ahasvera, seveda modernega«: Življenjska umetnost modernističnih umetnic. Tatjana Greif, Nataša Velikonja (ur.): *Zamolčane zgodovine*. Ljubljana: ŠKUC. 186–215.

Predstavitev avtoric in avtorjev

Dr. Petri Berndtson je znanstveni sodelavec na Inštitutu za filozofske in religiološke študije ZRS Koper. Pred tem je bil predavatelj na Univerzi uporabnih znanosti Lahti (Finska) in gostujoči predavatelj na Akademiji za likovno umetnost Trondheim (Norveška). Njegova glavna raziskovalna področja in strokovno znanje so izkustveni fenomen dihanja, fenomenologija (zlasti Merleau-Ponty), utelešenje, poetika elementov (Bachelard) in kontemplativne študije. Je avtor knjige *Fenomenološka ontologija dihanja: Respiratorna primarnost bivanja* (Routledge, 2023) in sourednik zbornika *Atmosfera dihanja* (SUNY Press, 2018).

petri.berndtson@zrs-kp.si

Dr. Maja Bjelica deluje v okviru Inštituta za filozofske in religijske študije ZRS Koper, kjer raziskuje na področjih etike (etika poslušanja, etika gostoljubja), okoljske humanistike (ekoetnografija solinarstva, filozofija elementov), antropologije religije (alevijske študije) in filozofije glasbe (muziciranje, skupnostna glasba). Kot vodja raziskovalnega projekta Zrno soli, kristaliziranje sobivanja: solinarstvo kot izkustvena okoljska modrost (ARIS J6-50196) se osredinja na odstiranje solinarstva kot dejavnosti, ki vznika iz sobivanja med človekom in okoljem, ki sta venomer medsebojno porozno povezana.

maja.bjelica@zrs-kp.si

Job Fridl Jarc je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani vpisal dvopredmetni študij umetnostne zgodovine in zgodovine, kjer je leta 2022 z odliko diplomiral na temi *Podoba pekla Hieronymusa Boscha in Herman de Carinthia in Koran*. Nato je opravil dva letnika podiplomskega študija religiologije in etike na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, ki ga namerava zaključiti z magistrskim delom. Trenutno na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani obiskuje 2. letnik podiplomskega študija umetnostne zgodovine in zgodovine. Strokovno se osredotoča na področje humanistike, zlasti zgodovino, umetnostno zgodovino, filozofijo in teologijo. Posebej ga zanima preplet idejnih, religioznih in kulturnih tokov skozi zgodovino ter njihov vpliv na umetnost in širši družbeni prostor.

jobfridl@gmail.com

Ddr. Igor Grdina je redni profesor za slovensko književnost in za kulturno zgodovino. Leta 1994 je doktoriral iz zgodovine slovenske literature s temo o avtobiografiji v njenem okviru. Leta 2002 je doktoriral na Univerzi v Ljubljani s tezo iz kulturne zgodovine – z mikrostudijo o skladateljih in zdravnikih Ipavcih, ki so odločilno zaznamovali zgodovino slovenske glasbe. Delal je kot profesor Univerze v Ljubljani in Univerze v Novi Gorici; od 2004 je

kot znanstveni svetnik zaposlen na ZRC SAZU. Predava tudi na Univerzi Alma Mater Europaea. Dva semestra je bil gostujoči profesor na dunajski univerzi. Vabljen predavanja je imel na univerzah v Tübingenu, Regensburgu, Gradcu in Celovcu ter na Humboldtovi univerzi v Berlinu. Njegova bibliografija trenutno obsega 1756 enot.

grdina_igor@siol.net

Mia Hočevar je doktorska študentka slovenistike in asistentka za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s proučevanjem slovenske književnosti, primarno 19. stoletja, v kontekstu kulturne in socialne zgodovine, pri čemer kot osrednji analitični kategoriji raziskovanja uporablja spol in seksualnost. Raziskovanje spolnih identitet v slovenski dramatik je tudi tema njene doktorske disertacije.

mia.hocevar@ff.uni-lj.si

Dr. Nataša Jakop je raziskovalka na Oddelku za leksikologijo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Proučuje sodobno slovensko leksiko z vidika norme, semantike in pragmatike, pri čemer se je specializirala za področje frazeologije. Sodeluje pri pripravi tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ). Na Podiplomski šoli ZRC SAZU je koordinatorica modula Jezikoslovje: leksikologija, terminologija, slovaropisje in slovničarstvo na doktorskem študijskem programu Primerjalni študij idej in kultur. Predava na Podiplomski šoli ZRC SAZU, Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, Univerzi v Celovcu in Univerzi v Trstu.

natasa.jakop@zrc-sazu.si

Dr. Mira Kobold je diplomirala iz fizike na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo Univerze v Ljubljani, doktorirala pa na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Njeno strokovno in raziskovalno področje je osredotočeno na hidrologijo površinskih voda, predvsem na proučevanje poplav, suš in podnebnih sprememb na hidrološke spremenljivke. Vrsto let se je posvečala modeliranju in napovedovanju visokih voda in poplav. Njene raziskave in strokovni prispevki so objavljeni v zbornikih različnih mednarodnih in domačih strokovnih srečanj ter v priznanih znanstvenih hidroloških revijah. Poleg rednega dela na Agenciji Republike Slovenije za okolje sodeluje pri raziskovalnih nalogah in projektih na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani, kjer opravlja raziskovalno delo s področja hidrologije. Je članica več meddržavnih in mednarodnih delovnih skupin na področju voda in strokovnih združenj in društev.

mira.kobold@gov.si, mira.kobold@fgg.uni-lj.si

Dr. Edvard Kovač (1950) je profesor, filozof, teolog in frančiškan. Po študiju teologije leta 1977 je odšel študirat v Pariz, kjer je leta 1986 v navzočnosti filozofa Emmanuela Levinasa na tamkajšnji Katoliški univerzi doktoriral iz njegove etike (*Zaplet z Drugim*). Zatem je 34 let

predaval filozofijo na Filozofski in Teološki fakulteti ICT (Katoliška univerza) v Parizu, hkrati pa je začel leta 1991 vzporedno predavati etiko na različnih fakultetah Univerze v Ljubljani (TEOF, FDV, FF, BF in ZF). Od 2009 do 2015 je bil predsednik Mednarodnega odbora pisateljev za mir Mednarodnega združenja PEN. Je član Slovenskega centra PEN in član ter prejemnik nagrade Francoskega centra PEN. Francoska država ga je dvakrat odlikovala, in sicer s Chevalier de l'Ordre de Mérite in Chevalier de l'Art et des Lettres. Leta 2000 je prejel nagrado Marjana Rožanca za najboljšo esejistično zbirko leta. Njegove vidnejše publikacije so: *Modrost o Ljubezni* (1994, 2000), *Oddaljena bližina* (2000), *Plus haut et plus intime* (2009), *Teharje Memorial Park* (2024).

edvard.kovac@guest.arnes.si

Dr. Matej Meterc je raziskovalec na Oddelku za leksikologijo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. V raziskovalnem delu se ukvarja predvsem s frazeologijo in paremiologijo. Sodeluje pri izdelavi tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ). Je glavni urednik *Slovarja pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. Na Podiplomski šoli ZRC SAZU je sonosilec predmeta Frazeologija in paremiologija.

matej.meterc@zrc-sazu.si

Ddr. Urška Perenič je redna profesorica za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Je dvakratna doktorica znanosti, in sicer s področja literarnih ved ter humanistike (področje kulturne zgodovine). Deluje kot literarna in kulturna zgodovinarica, literarna teoretičarka ter urednica. Po prvem opravljenem doktoratu se je dodatno izobraževala na Univerzi v Siegnu (Nemčija), bila je gostujoča profesorica slovenščine na Univerzi na Dunaju, med drugim je predavala v Pragi, Pardubicah, Zagrebu, Tübingenu, Gradcu, Celovcu, Trstu, Frankfurtu ob Majni, Bruslju, Los Angelesu in še kje. V letih 2021 in 2025 ji je Študentski svet Filozofske fakultete podelil priznanji za nadpovprečno pedagoško delo in prav take znanstvenoraziskovalne dosežke, Univerza Alma Mater Europaea (s sedežem v Salzburgu) pa 2025 še priznanje za odlične študijske dosežke. Med temi izpostavimo vsaj še soavtorstvo razstave o Francetu Prešernu in Luizi Pesjakovi v Muzeju romantike v Frankfurtu (2023), nastop v Evropskem parlamentu ter uvrstitev med odlične dosežke Filozofske fakultete UL z znanstveno monografijo *Luize Pesjakove pesmi za slovensko mladost v zrcalu bidermajerja* (2022). Poleg Luize Pesjakove in njene mladinske poezije v obnebj bidermajerja je Urška Perenič temeljito preučila tudi klasika slovenskega realizma, Josipa Jurčiča in Ivana Tavčarja, o katerih je napisala dve znanstveni monografiji. Omenjeni monografiji o Jurčiču in Pesjakovi sta bili podlagi scenarijema za dokumentarna filma o obeh ustvarjalcih v produkciji RTV Slovenija. Je specialistka za slovensko književnost 19. stoletja, pri čemer se najbolj usmerja k pripovedništvu, čitalniški dramatiki, poeziji bidermajerja, preučuje tudi opus tržaškega velikana Borisa Pahorja, o katerem je 2024 (so)uredila dve večavtorski znanstveni monografiji, za ponatis pisateljeve prve knjige *Moj*

tržaški naslov, ki je 2025 izšla pri Cankarjevi založbi, pa je ob pobudi pisateljevih dedičev napisala spremno študijo. Urška Perenič se že več let kontinuirano pojavlja v medijih, in sicer v tisku, na radiu in televiziji, ter je avtorica mnogoštevilnih razprav in knjig.

urska.perenic@ff.uni-lj.si

Dr. Vera Smole je redna profesorica za dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v pokoju. Pred tem je bila kot raziskovalka in vodja dialektološke sekcije zaposlena na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Njeno raziskovalno delo je usmerjeno v geolingvistiko (avtorica in soavtorica kart za *Slovenski* in *Slovanski lingvistični atlas*), narečno leksikologijo in frazeologijo, tonematiko in v opis posameznih narečnih govorov in narečij ter položaja narečij v današnji jezikovni situaciji.

vera.smole@ff.uni-lj.si, vera.smole@guest.arnes.si

Ddr. Marija Stanonik je redna članica SAZU, magistrica etnologije, doktorica literarnih ved in doktorica teologije in redna profesorica slovenske književnosti. Je utemeljiteljica slovstvene folkloristike ter avtorica nad tisoč teoretičnih in empiričnih člankov, razprav in številnih monografij. O slovstveni folklori je predavala na filozofskih fakultetah v Ljubljani in Mariboru in kot gostja na Poljskem, Hrvaškem in v Avstriji. Z njenim terenskim delom je ob pomoči študentov arhiv slovstvene folklore na ISN bogatejši za več kot 50.000 enot. Ureja knjižno zbirko *Glasovi*, ki jo je tudi zasnovala in ki doslej šteje 60 knjig z več kot 24.000 folklorenimi in drugimi pripovedmi. V klasifikaciji besedne umetnosti za vmesno polje med slovstveno folkloro in literaturo je uvedla pojem »literarjenje«. Praviloma se podaja na nekanonizirana področja slovenske literature, kot sta narečna in duhovna. V želji po slovenski spravi se posveča zbiranju in analizi slovenskega pesnjenja iz druge svetovne vojne.

marija.stanonik@siol.com

Dr. Matej Šekli je redni profesor za primerjalno slovansko jezikoslovje na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in višji znanstveni sodelavec Oddelka za dialektologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Njegova znanstveno-raziskovalna področja so primerjalno slovansko jezikoslovje, zgodovinska slovnica, narečjeslovje in imenoslovje slovenskega jezika ter slovenščina v stiku s sosedskimi jeziki in narečji. Med drugim je avtor treh znanstvenih monografij ter soavtor jezikovnih atlasov SLA (*Slovenski lingvistični atlas*) in OLA (*Slovanski lingvistični atlas*).

matej.sekli@ff.uni-lj.si, matej.sekli@guest.arnes.si

Emma Terpin je na Filozofski fakulteti v Ljubljani zaključila dodiplomski študij na smereh slovenistika in primerjalna književnost, v letošnjem letu pa zaključuje magistrski študij. Diplomirala je iz slovenske književnosti z diplomsko nalogo *Otroški pogled v avtobiograf-*

skih novelah Borisa Pahorja v zbirki Grmada v pristanu. Svoje poznavanje opusa slovenskega tržaškega pisatelja Borisa Pahorja je poglobila v tesnem sodelovanju s svojo mentorico, prof. ddr. Urško Perenič, s katero je sodelovala tudi pri njenem projektu o pisatelju z naslovom Književna republika Borisa Pahorja.

terpinema@gmail.com

Dr. Andreja Žele je predavateljica sodobnega slovenskega jezika na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Od leta 2011 je dopolnilno petinsko zaposlena na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, in sicer kot urednica pri novonastajajočem slovarju slovenskega jezika (NSSKJ/eSSKJ). Je visokošolska predavateljica na Filozofski fakulteti UL, znanstvena svetnica na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in redna članica SAZU.

andreja.zele@ff.uni-lj.si

Nika Žlindra je študentka zadnjega letnika magistrskega študijskega programa dvo-predmetne pedagoške smeri slovenistika in zgodovina na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Diplomirala je leta 2024 pod mentorstvom red. prof. ddr. Urške Perenič in izr. prof. dr. Saša Jeršeta s skupno diplomsko nalogo *Visoška kronika: Literarno-zgodovinska interpretacija*. S Centrom za slovenščino kot drugi in tuji jezik je sodelovala kot asistentka na Mladinski poletni šoli slovenskega jezika in tečajih za odrasle.

nika.zlindraa@gmail.com

